

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

BİREYSEL VE TOPLUMSAL ALANDA TASAVVUFÎ KİŞİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİSE ASLAN

ŞANLIURFA

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

BİREYSEL VE TOPLUMSAL ALANDA TASAVVUFÎ KİŞİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİSE ASLAN

DANIŞMAN

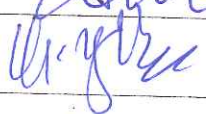
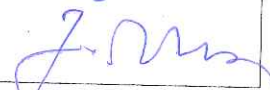
Dr. Öğ. Üy. Ali TENİK

ŞANLIURFA – 2018

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı 145230001 numaralı Halise Aslan'ın hazırladığı “Bireysel Ve Toplumsal Alanda Tasavvufi kişilik” konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 04/05/ 2018 tarihinde, saat 15:00’te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy ~~çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

04/05/ 2018

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Grv. Ali TENİK	Kabul	
Üye	Doç. Dr. Abdulvehap YILDIZ	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Grv. Mehmet Sait MERMUTLU	Kabul	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

09...107/2018

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Halise ASLAN
Öğrenci Numarası: 145230001
Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslâm
Bilimleri
Programı: Yüksek Lisans
Başlık :(Bireysel Ve Toplumsal Alanda
Tasavvufî Kişilik)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 150 sayfalık kısmına ilişkin, 12/04/2018 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarımı aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağı gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayım etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayım etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

05/07/2018
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanım doğruluğunu onaylarım. 05/07/2018

Dr. Öğ. Üyesi Ali TENİK
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	vi
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
GİRİŞ	1
1.İslâm Dışı İnançlarda Kişilik	5
2. Diğer İslâmî İlimlerde Kişilik	10
3.Tasavvufta Kişilik	15

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TASAVVUFTA KİŞİLİK OLUŞUMU	21
1.1.Tasavvuf'ta Allah'ın Dilediği Şahsiyet.....	22
1.2.Allah'a Karşı Samimiyetin Kişiliğe Etkisi.....	25
1.3.Şahsiyet Oluşumunda Gayrî İlâhî Etkilere Karşı Koymak	31
1.3.Pişmanlığın Şahsiyetteki Yeri	36
1. 4.Tasavvufi Kişilik Sergilemede Allah Kurbiyeti/Yakınlık.....	45
1.5. İlâhî Aşkla Bütünleşen Sûfî Kişilik.....	49

1.6. Allah’a Duyulan Muhabbetin Kişilik Oluşumuna Katkısı	58
1.7. Hakikî Aşkî Müşahede Eden Sûfi’nin Varlık Sahasındaki Benliği	67
1.8. Hayânın Kimlik Oluşumundaki Yeri	72
1.9. İnsanın Kendi Keşfini ve Varlığın Keşfini Gerçekleştirmesi	75

İKİNCİ BÖLÜM

2.BİREYSEL KİŞİLİK.....	81
2.1. “Ölmeden Önce Ölmek” Düsturunun Kişilik Oluşumuna Tesiri.....	82
2.2. “Fenâ ve Bekâ” ile İlâhî Kimlik Kazanmak.....	85
2.3. Kalbin Bireyi Oluşturmadaki Fonksiyonu	91
2.4. Marifet Bilgisinin Kişilik Teşekkülü	99
2.5.Kendini Tanımanın ve Bilmenin Yolu.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TOPLUMSAL GÖRÜNÜM	115
3.1.Sûfi Kişiliğın Topluma Kattığı Değer.....	116
3.2.Toplumda Kişilik Görünümü	120
3.3. Toplumda Tasavvufî Kimlikle Yaşamının Kolaylığı	124
SONUÇ	126
KAYNAKLAR	130

ÖNSÖZ

İslâm düşüncesinin önemli bilim dallarından biri olan tasavvuf, diğer varlıklara kıyasla insana büyük bir değer atfeder. Çünkü insana verilen değer kişinin Allah ile olan kulluk şuurundan kaynaklanır. Tasavvuf, insanı hem gönül boyutu ile hem de bildiklerini hâl ile ortaya koyarak, bu kimlikle yaşamayı gaye edinir. Bu sebeple tasavvuf kişiyi kendi özüne dönmeyi hedefleyen ve insanı kendisi için model alıp insan üzerindeki bütün İlâhî sırları nakış nakış işleyip barındıran bir ilimdir. Tasavvuf, insana o kadar çok değer verir ki insana sadece Allah ile birlikte olma, Allah ile yaşama kimliği kazandırır.

Kişi ağıyardan geçip, gönül sarayını Allah'a tertemiz hale getirdikten sonra ancak insanın mutlu ve huzurlu bir hayat yaşayacağını gösterir. Bu yüzdendir ki Allah insanı olmak isteyen kimse varlıktan tam sıyrılıp Allah'la her an beraber yaşadığı zaman kendisine mutluluk reçetesi sunulur. Bu değeri kazanan insan psikolojik ve sosyal yönden bireysel ve toplumsal hayatında Rabbanî kişilik sergiler.

İnsan, Allah'ın sıfatlarının tecellisi olduğunun farkına vardığı zaman Allah ile kaynaşmaya başlayıp kalbini Allah'a açtığında her nesnede Allah'ın görülebileceği gerçeğini de idrak eder. Çünkü gönül atmosferinden çıkan İlâhî tutku olan muhabbetin özünü de yakalamış olur. Allah'ın yansımalarını her varlıkta okuyabilen insan sınırlı varlıkta sonsuzluğu, ölümlü de ölümsüzlüğü, kesrette vahdeti, yaratılmış da Yaratan'ı okuyan, kendisine verilmiş sınırsız hürriyet ile "İlâhî olan kimliği" ortaya koymuş olur.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Girişte İslâm dışı inançlardaki kişilik oluşumu, diğer İslâmî ilimlerle tasavvuf ilmindeki Allah kimliğini yakalamış olan kişiliğin değerlendirilmesi yapılmış olup tasavvufta ise Allah'ın istediği bireyin nasıl olması gerektiği üzerine bilgi verilmiştir.

“Tasavvufi kişilik” başlığını taşıyan birinci bölüm ihlâs, gayr-i İlâhî etkilerden arınma, tevbe, Allah’a olan yakınlıktan doğan muhabbet ve bunun ileri derecesi olan aşkın eksenini etrafında şekillenmiştir. Tasavvufi bir kimlik taşıyan insanın her nesnede tecelli eden “Sevgilisi’nin” hikmetini algılamasını, İlâhî ilmin damlalarının bu sayede kişinin gönül atmosferine düştüğü dile getirilmiştir.

Yine insanın kendini bilme şuuruna vardığı, İlâhî hikmet ve marifete varmanın yolunun sürekli Allah’ı anmakla gerçekleşeceğinin deruni düşünmeye bağlı olduğu bilinci açıklanmıştır. İnsanın zahir ilimlerinden ziyade irfan ilmiyle de kendini ve diğer varlıkları bilip hemhâl olabileceğini izah etmeye çalıştık. Bu öze dönüş ilminin gerçek hazinesinin anahtarının da kişinin “benlik” keşfini gerçekleştirmesiyle mümkün olduğunu, kişi kendinde saklı olan defineyi keşfedip bulursa kendi keşfiyle beraber varlığın keşfini de gerçekleştirerek büyük servete kavuşacağını belirttik.

İkinci ve üçüncü bölümlerde kişiliğin bireysel ve toplumsal görünümü ile ilgili konular ele alınarak birey ve toplum olarak şekillenen Allah’ın istediği vasıflardaki insanı tanıtmaya çalıştık. Ölmeden önce nefsini öldüren, kalbini ve aklını Allah dışındaki ayyar ile mühürleyebilen, Allah’a cennet mükâfatı veya cehennem korkusuyla ibadet edenlerin değil, Allah’ı bedenlerindeki gönül evine yerleştirebilen bir kimliği tasavvur ettik. Benliklerini hiçliyerek, kendilerini “fena” ile temizleyerek “bekâ” ile İlâhî kimlik kazanan ve bunu gerek toplum içinde ve gerekirse yalnız kaldığında davranışlarına yansıtabilen insan ile ilgili bilgi verdik.

Çünkü insan için öncelik kendini bilmek, sonra diğer varlığı tanıyıp ondan sonra da Allah’ı Allah ile bilerek O’nunla yaşayarak tanınması esastır. Bu tanımının ve bilmenin yolu da Yaratıcısını insanın her an hayatına dâhil edip Rabbinden bağımsız bir hayat yaşamasıyla mümkündür. İnsan kişiliğine Allah’ı içselleştirip, her şeyde O’nu hissedip görürse, O’nun ahlakıyla da ahlaklanmış olur. Sonuçta ise, çalışma ile ilgili olarak ulaşılan sonuçların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük payı olan ve yüksek lisans eğitimim boyunca tecrübelerinden yararlandığım, araştırma yapmayı ve okumayı bana sevdiren, tezin başından itibaren her aşamasında teşvik, tavsiye ve yakın ilgisiyle her konuda beni cesaretlendirip desteğini benden esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali TENİK' e bütün içtenliğimle saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.s	:Aleyhis selam
b.	: bin
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	:Editör
haz.	:Hazırlayan
KB.	:Kültür Bakanlığı
KMM ktp.	:Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi
Ktp.	:Kütüphanesi
kyt.	:Kayıt
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.S.	: Milattan Sonra
nr.	:Numara
nşr.	:Neşreden
ö.	:Ölümü
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
s.a.v.	:Sallallahû aleyhi ve sellem
ss.	:Sayfalar Arası
tahk.	:Tahkik eden
Tash.	:Tashih eden
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Terc.	:Tercüme eden

ts. :Tarihsiz
TTK :Türk Tarih Kurumu
r.a. : Radiyallahû Anhû
vr. :Varak
y. : yıl

ÖZET

BİREYSEL VE TOPLUMSAL ALANDA TASAVVUFÎ KİŞİLİK

Tasavvuf'ta kişilik oluşumunun bireysel ve toplumsal görünümleri, bireyin ahlâkî ve manevî değerlerle bir bütünlük kurarak Allah'ın istediği kimlik oluşturmasıyla mümkündür. Kişi, benliğini arındırıp, kendisinde bulunan gayr-i İlâhî huyları atıp yerine güzel huylar yerleştirdiği zaman fert ve toplum olarak da Allah'ın kendisinde istediği özellikleri/ vasıfları yaşamış olur.

Allah dışındaki her şeyden arınan, Allah ile gerçek bir bütünlük yakalayan insanın kalp, duygu, zihin ve fikir kontrolünü de sağlayarak tam bir hâle bürünmesi gerekir. Çünkü insan hayatındaki farkındalık ve dönüşümleri Allah'a tam bir kalbî selim ile yöneldiği zaman idrak etmeye başlar. İnsanın aslına dönüşü için Allah merkezli hayat sürdürmesi asıl gayedir. Gayr-i İlâhî etkilere karşı set çekmiş bir irade ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Bu bağlamda kendi mi'racını tamamlamış olan kişinin sosyal bir varlık olması anlamında toplum ile bütünleşince de aynı davranışları ve tutumu sergilemesi şarttır. Aynı zamanda Allah ile olan yakınlıktan doğan ünsiyet sonucunda da kişinin kazandığı hâli daimi olarak zaman ve mekân tanımadan ebedileştirmesi gerekir.

Mü'min bireyin Allah'ın rızasına uygun bir kimlikle yaşaması için Kur'an'da belirtilen hususları yerine getirmesi gerekmektedir. Bunun aksi bir hayat olursa "mü'min kimlik" in oluşması mümkün değildir. Bu çalışma özet olarak, yukarıda ifade edilen bilgiler çerçevesinde hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Gayr-i İlâhî Etkiler, Hâl, Kişilik, Kimlik, İnsan, Mü'min Birey, Farkındalık, Özellik.

ABSTRACT

SUFİ PERSONALITY IN INDIVIDUAL AND SOCIAL CONTEXT

Personality formation in Tasavvuf is possible with the individual and social appearance of the individual by forming an identity with the moral and spiritual values and establishing the identity that God desires. When the person cleans himself and replaces the non-divine habits with good habits and if he gets the habits that the God desire, he will surely achieve the good deeds as an individual and society as whole.

A person who realizes a true unity with God, who is purified from everything outside of God, must make a complete state by providing heart mind and opinion control. Because one begins to perceive the awareness and transformations in his life as he turns to God with a complete heart. It is the real thing that man lives life based on God for the return of the original. A will that set against non-divine influence can only be achieved in this way. In this context, a person who has completed his own rise must have the same attitudes and behaviours when integrated into society as a social entity. At the same time, as a consequence of intimacy arising from closeness with God, it is necessary for the person to constantly perpetuate the state that he has come without distinction of time and place.

A believer must fulfill the requirements of the Qur'an in order to live in accordance with God's will. If a life happens in the opposite way, it is not possible for a person of faith to form. In summary, this study has been prepared within the frame of the above mentioned information.

Keywords: God, Non-divine influences, Status, Personality, Identity, Human, Believer, Awareness, Property.

GİRİŞ

Bilim insanları, yüzyıllardır insan davranışları altında yatan ana nedenleri bulmaya çalışmaktadırlar. Aslında bu arayış insanı anlama ve kişiliğini oluşmasına etki eden faktörleri bulma arayışıdır. İnsanın kişilik alanı psikoloji denilen bilimin bir arayışıdır. Psikolojinin temel amacı insan davranışlarının nedenlerini ampirik ve bilimsel olarak ortaya koymaktır.¹

Psikolojinin cevap aradığı soruların başında, insan davranışlarının içinde bulunduğu durum tarafından mı ortaya çıktığı yoksa sahip olduğu kişilik tarafından mı biçimlendirildiğidir. Bu soruya verilecek cevap insanın hem içinde bulunduğu durum hem de kişinin kendisinin davranışlarının biçimlenmesinde etkili olduğudur.

Kişilik, bir kişiyi diğerinden farklı kılan kendine ait niteliklerdir. Aynı şekilde kişilik, genetik ve biyolojik eğilimleri, sosyal tecrübeleri ve değişken çevre şartlarını içeren iç ve dış etkenlere bağlı bir gerçektir. Kişilik, davranışla gözlemlenen ve bu gözlemlerle anlam çıkarımlarına dayanan bir gerçektir.

Kişilik, bireyi diğerlerinden ayıran, kişiye özgü, tutarlı ve oturmuş özellikler/davranışlar tümüne verilen addır. En belirgin özellik bireyin başkalarından farklı özellikler ortaya koyabilmesidir.

Kişilik, tutarlılıktır. Kişinin her zaman her yerde aynı tutum ve davranışı göstermesidir. Hangi şartlarda olursa olsun davranışlarında herhangi bir değişikliğin, farklılığın olmamasıdır. Kişinin davranışlarında kişiliğine bağlı bir tutum içerisinde olmasıdır.

İnsanın davranışlarında tutarlı olabilmesi için bazı kuralları yerine getirmesi gerekir. Öncelikle kişilik oluşumunda birey kendi karakterini belirleyecek bir çerçeve oluşturmalıdır. Kendisi için gerekli olan öncelikler üzerinde odaklanmalıdır. İyi bir şahsiyet ortaya koymak için olaylara gerekli açıklamalar getirmelidir.

¹ C. T. Morgan, *Abrief introduction to Psychology*, New York; MC. Graw Hill, C.G, *Understanding Psychology*, New Versey; Mc Graw Hill, 1991, s. 35. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı; Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi 28. Baskı, 2016, s. 42.

Bazılarının iddia ettiği gibi insan evrendeki en karmaşık varlık olmaktan ziyade, kendi varlığı ve benliği üzerinde düşünerek kendini tam olarak algılamayan varlıktır. İnsanın kendi biyolojik ve ruhsal varlığını anlamadan diğer varlıkları tam olarak algılaması mümkün değildir. İnsanın psikolojisi ve bedensel yapısı üzerinde çalışmalar yapan bilimler bu konuda maalesef yetersiz kalmışlardır. Bazılarının ileri sürdükleri, insan duygusal bir varlık olduğundan üzerinde yapılan çalışmalar güç olacaktır şeklindeki savlar haklı konular değildir.²

Kişiliğin oluşmasında cinselliği ön planda tutup, tamamen kişiliği cinsellik kuramları üzerinde geliştiren kişiler olduğu gibi³, kişilik sosyal bir çevrede gelişir ve insanlar diğer insanlarla ilişkide bulunmadan bir kişiliğe sahip olmaları mümkün değildir.⁴ Bireyin ancak toplumla kaynaşıp bütünleşerek birey niteliğini kazanacağını söyleyenler de vardır. İnsanın toplumsal bir varlık olması hasebiyle, toplumsal duygu, topluluk duygusu, dayanışma duygusu ve insanlığın bir parçası olduğu anlayışı onun kimlik kazanmasında etkili olacaktır.⁵ Bunlara göre sosyal dürtüler ve ilgilerin gelişimi sosyal çevrede gelişerek bireysel dürtüleri bastırarak yönlendirebilir. Sosyal ilgi bireyi cesaretlendirerek, destekleyerek kişilik oluşumuna olumlu yönde katkı sağlar. Bu ilgi kişinin psikolojik sağlığını değerlendirmeye yönelik bir ölçüttür. Onun için bireyin sosyal ilgisinin gelişmesi evrensel olarak geçerli olan insanî değerlerin tek kriteridir.⁶

Sosyal ilgi öncelikle anne-baba arasındaki ilişki çocuktaki sosyal ilginin gelişmesine katkıda bulunur. İnsandaki aşağılık/ yetersizlik duygusu, insanın kendini geliştirmedeki en önemli etkidir. Genel olarak insanda kişilik gelişimi ilk beş yılda şekillenmeye başlar. Her insan kendi yaşam hedefini belirleyecek ve kişisel bir yaşam oluşturacak güce sahiptir. Kişinin davranışları ve kişiliğini biçimlendiren şey nesnel gerçeklikten ziyade bireyin öznel algısıdır.

² Jung, C.T G. *Two essays on Amatical Psychology*, London, 1992, s. 67.

³ S. Freud, *Introductory Lectures on Psychoanalysis*, Vol.15-16 1963, L.A. Hjelle- D.j. Ziegler, *Personality Teories*, New York, Mc Graw- Hill, 1992, s. 112.

⁴ H.S.Sullivan, *Conceplions of Modern Psychiolity*, Washington, 1947, s. 87.

⁵ A. Adler, *The science of Living*, New York, Anehor Books 1969, s. 95, R.B. Ewen, *An Introduction to teories of Personality*, New Versey, 2003, s. 21, 24.

⁶ Adler, *Understanding Human Natüire*, New York, Greenberg, 1927, s. 167

Birçok kuram yetişkin kişiliğinin gelişiminde çocukluk yaşantısının önemli olduğunu ifade etmektedir. Zirâ kişinin yaşamının ilk yıllarında biçimlenen kişiliğin karakteristik bir etkisi vardır.⁷

Ruhsal yapının kişilik oluşumuna önemli derecede bir etkisi vardır. Ruhsal yapı bilinçli düşünceler, duygular, anılar ve algılardan oluşan kişi üzerinde kalıcı ve sürekli bir kimlik duygusu oluştururlar.⁸ Fakat kişilik oluşumunda en problemlili durum ünlü psikiyatrist Jung'un⁹ (ö.1961) ortaya attığı "persona" kavramıdır. Yani çevreye, kişiye, şartlara göre insanların taktığı maskedir. Bu çocukluk yıllarında ebeveynlerin, yetişkinlerin ve akranların arzu ve beklentilerine uygun davranınca ihtiyaç anında doğan gayr-i ahlâkî bir durumdur. Persona kişiliği bozan en önemli etkendir. İnsanı hem kimlik oluşturmadan uzaklaştırır hem de kimliksiz bırakır. Persona geliştirmeyen kişiler huzursuz ve kaba olurlar, ilişkilerinde güçlük çekerler. Jung, personanın duyguları, düşünceleri kontrol ettiği için hayat için gerekli olduğunu söylemektedir.¹⁰

Kişilik gelişiminin hedefi, kişinin psikolojik bütünlüğünün sağlanması ya da bütünlüştür. Yani tohumun bitkiye dönüşmesi gibi, kişinin bölünmemiş bir kişiliğinin sağlanmasıdır.¹¹

Dışa dönüklük ve içe dönüklükte, kişinin kişiliğini etkileyen önemli öğelerdir. Dışa dönüklükte kişi diğer bireylerin, nesnelere ve olayların dış dünyasını kavramaya çalışır. Dışa dönüklük kişinin dışa doğru açılımını, dış varlıklarla ilişki içine girmesini ortaya koymaktadır, bu bir sosyalleşmedir.¹²

İçe dönüklükte ise, bireyler öznel deneyimlerine yönelirler, kendi iç ilişkileriyle daha fazla ilgilidirler. Bunlar kendilerine yönelen ve kendi iç sorunlarıyla uğraşanlardır. Bu tipler insanlara ve nesnelere karşı güvensizdirler.¹³

⁷ Banu Yazgan İnanç, Eşef Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi 4. Baskı, Ankara, 2011, s. 51.

⁸ F. Fordham, *An Introduction to Jung's Psychology*, Penguin Books, London, 1953, s. 15.

⁹ Carl Gustav Jung, İsviçreli psikiyatrist, Analitik psikolojinin kurucusudur. Derinlik psikolojisinin Sigmund Freud ve Alfred Adler ile beraber üç büyük kurucusundan birisidir. Carl Gustav Jung sadece psikoterapi bilim dalını değil, aynı zamanda psikoloji, teoloji, etnografi, edebiyat ve güzel sanatları da etkiledi.

¹⁰ Jung, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, çev. N. Karasar, Nobel Yayınevi, Ankara, 1992, s. 67.

¹¹ C. S. Hall Uj. Nordby, *A Primer of Jungian Psychology*, New York, 1999, s. 87.

¹² Fordham, *An Introduction to Jung's Psychology*, s. 73.

¹³ Jung, *Modern man is search of a soul*, Harvest Books, New York, 1955, s. 115.

Bazı psikologlara göre kişiliğin oluşmasına etki eden dört önemli işlev vardır. Duyum, düşünme, hissetme ve sezgi. Duyum kişiye bir şeyin var olduğunu, düşünme duyumlanan şeyin ne olduğunu, hissetme düşünülen şeyin güzel olup olmadığını, sezgi ise bunun nerden gelip nereye gittiğini söyler.¹⁴

Sezgi aslında bilinç dışı bir algılanmadır. Sezgi düşünce ve duygudan sonra bağımsız olarak o anda yaşantıda kişinin edindiği izlenimdir. Sezgi, akıl yürütme ve onunla yargıda bulunmayı kabul etmez. Kimlik duygusu varoluşsal bir ihtiyaçtır. Kişinin kendisinin farkında olmasına duyulan ihtiyaçtır.¹⁵ Zirâ insan evrendeki yerinin, neresi ve nasıl bir eylem, hâl ortaya koyacağını bilmelidir. Çünkü insanın yaşamının bir anlamı ve amacı olmalıdır. Her insanın bir anlayışı, düşüncesi, inancı, felsefesi ve hayata bir bakış açısı vardır. İnsanın anlam arayışı ve kendi varoluşunu anlamlı kılma çabası vardır. Yani kişinin varoluşuna ve dünyadaki yerine anlam katan kendini anlama gayesi olmalıdır.¹⁶ Kişinin kendi yetenekleri ve becerikliği konusundaki inancı pekişir, kaygı duygularının önüne geçip, bunları bastırabilirse kişilik gelişimi sağlıklı bir şekilde gelişecektir.¹⁷

İşte kişi şu şekilde bir gelişim gösterdiğinde birey olur. Birey olan kişi dünyanın tüm tehlike ve ezici yönleri karşısında tek başına ayakta kalabilir. Kişilik Freud'un ileri sürdüğü gibi libido yani içgüdüler tarafından belirlenen davranışlarla belirlenemez. Tam aksine kişilik insan beni ve sosyal güçler tarafından şekillenir. Yani kişilik, ancak kişiler arası ilişkilerle yerini bulur.¹⁸

Kişilik oluşumunda en önemli etken insanın ruh sağlığıdır. Bunu ruh bilimcilerin en büyük düşünürleri Freud¹⁹(ö.1939), Horney²⁰ (ö.1952), Fromm²¹ (ö.1980) gibi bilginler özellikle ifade etmektedirler.²² İnsanın ruh halini olumsuz

¹⁴ Jung, *Man and his symbols, Dell Pub Lications*, New York, 1968, s. 49.

¹⁵ E. Fromm, *Sane Society*, A Fawcelit Premier Book, New York, 1955, s. 65.

¹⁶ E. Fromm, *Man for himself: An Inquiry into the psychology of ethics*, New York, 1947, s. 78- 79.

¹⁷ R. B. Ewen, *An Introduction to theories of personality*, Lawrencw Erbaum Associaties, New Versey, 1998, s. 55.

¹⁸ H. S. Sullivan, *The Interpersonal teory of psychrating*, New York, 1953, s. 110-111.

¹⁹ Sigmund Freud, 6 Mayıs 1856'da doğmuş olup, psikanaliz bilimin kurucusu olan Avusturyalı nörologdur. Kişiliğin beş farklı dönemden geçerek geliştiğini öne süren Psikanalitik kuramın kurucusudur.

²⁰Karen Horney, Alman asıllı ABD'li tıp doktoru ve psikanalistir. Yeni Freudcu akımın öncülerindendir. İlk kadın kuramcıdır.

²¹ Erich From, (23 Mart 1900-, Frankfurt- 18 Mart 1980) Yahudi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı ünlü bir psikanalist, sosyolog ve filozoftur. Ruh bilimine Marksist-sosyalist ve insancıl

²² R. B. Ewen, *An Introduction to theories of personality*, New Versey, 2003, s. 31.

etkileyen gerilimlerin başında ihtiyaçlar ve kaygı gelmektedir. İhtiyaçlar, uyku, şefkat, yiyecek, içecek, cinsel istekler gibi şeylerdir. Bunların eksikliği ya da kısıtlanması fizyolojiktan ziyade psikolojik etkiler bırakmaktadır. Kaygı ise, korku, nefret, dehşet gibi duygular ile insanda ruhî bunalım oluşmasına neden olmaktadır. Bunlar insanın gereksinimlerini etkilediği gibi hayatını da etkilemektedir.

1.İslâm Dışı İnançlarda İnsanî Kişilik

Din, insanla birlikte tarih sahnesine çıkan ve insanın hayatını düzenleyen bir ilişkiler ağı olarak ifade edilebilir. Çünkü din, insanın iç dünyasında dış âlemden içinde yaşadığı kültürde, insanla birlikte varlığını sürdürmekte ve anlam kazanmaktadır. Diğer taraftan bazı istisnaları olmakla birlikte insan da, kendini dinden soyutlamamaktadır. (din dışı yapmamaktadır.) İnsanoğlu var olduğu ilk günden itibaren yaşamını anlamlandıran sorulara cevaplar aramıştır. İşte bu soruların başında dine olan ihtiyaç gelmektedir. Nitekim din, insanın insan olma sürecine büyük katkı sağlamaktadır. İnsanın yüce bir kudrete bağlanması, ona güç verir; dua, niyaz, sığınma insanı yüceltir. Allah sevgisi, ona kuvvetli bir irade, sağlam bir karakter ve olgun bir kişilik kazandırır. Din insanı görünür âlemin esiri olmadığını, hem de sonsuz bir özgürlük içinde bulunmadığının bilincine ulaştırır. Böylece kişi benlik/nefsî duygularından kurtulup, canlı ve cansız tabiata değil yalnız her şeyin sahibi olan Allah'a boyun eğerek, yaratılan her şey karşısında hayretini ifade eder.

Her ne kadar insandan insana, kültürden kültüre, toplumdaki topluma, çevreden çevreye değişen farklı insan kişilikleri olsa da değişmeyen bir şey vardır, o da inanan insanın kendini Yaratıcısı'na karşı devam ettirdiği istikamettir.

Çok yönlü bir varlık olan insan, bir taraftan maddî dünyayı yaşarken diğer taraftan aşkın âlemlerle ilişki içinde derunî yaşantı ile varlığını sürdürmek durumundadır. Oysa günümüzün çağdaş insanı, materyalizmin gücü tarafından kuşatılmışlık içinde bulunmakta, varlığının gereği olan insanî boyutları ve metafiziği tam olarak tecrübe edememenin sıkıntılarına hissetmektedir. İnsanda anlamsızlık duygusuna sebep olan bu durum, onu kendini bilmek, tanımak ve varlığı anlama arayışına itmektedir. Modern çağın insanının medeniyete, ilim ve fenne değer vermesi, kendi öz değerlerine giderek yabancılaşması, özünden uzaklaşması da onu ruhsal gerginliklerin girdabına sürüklemektedir. Bu ruhsal doyumsuzlukların giderilmesi noktasında Allah'a yönelmeler tedavi işlevi görmektedir.

Tasavvuf, Allah'ı içselleştiren ve bunu hâline yansıtan insanın hem kendisi hem de diğer varlıkların bütünüyle uyum içinde bir yaşam sürmesine zemin hazırlar. Allah'ın varlık için çizmiş olduğu hayat penceresinden dışarı bakmayı öğrenen insan, hem kendi şahsiyetindeki İlâhî etkiyi hem de diğer varlıktaki İlâhî tecellîleri fark eder ve varlığa gereken ehemmiyeti verir. Çünkü inançta yer bulan değerlerin özümsemesi, Allah'ın mutlak iradesinin, insanın hem ruh ve gönül dünyasında, hem de fizik ve sosyal hayatında belirleyici olması anlamına gelir. Böylece, insan varlık dünyasının tamamında barış ve huzuru yakalar.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm, kökü ve temeli, dışsal davranışa yansımaları kaçınılmaz dinî fiil ve ilkeler üzerine kurulmuştur. Her üç dinde de içe yönelik disiplin, bireysel yükselmeye ve sonsuzluğa doğru açılır. Bunların meyvesi ise hakikati bulma ve Allah'a kavuşma arzusudur. Dolayısıyla bütün İlâhî dinler aynı kaynaktan gelmektedir. Ancak hitap ettikleri insan kitleleri onları bazı açılardan farklılaştırmaktadır.²³ Bütün inançlardaki hakikat ve manevî yükselmenin temelinde Allah vardır. Hakikate götüren unsur insan olduğuna göre, yollar farklı olsa da öz itibarıyla kaynak birdir. Mevlânâ'nın da belirttiği gibi "Ayrı ayrı yanan kandillerden hep aynı ışık gelir"²⁴

Bütün dinlerin aynı kaynaktan geldiğine dair Mevlânâ (ö.672/1273), "bütün şeriatlar, mezhepler ve bütün dinler birdir"²⁵ diyerek din ve mezhepleri insanî olgunluğun araçları görmek suretiyle, insanın büyüklüğü esasına tam reel bir mahiyet vermiştir.²⁶ Önemli olan Allah'ın insanın yaratılışına verdiği önemdir. İnsan da, O'nu konuştuğu her dilde zikredip yüceltmelidir.

Diğer dini inançlar ile İslâm tasavvufunun durumu da aynen böyledir. Çünkü genelde her dinin bulunduğu tek hakikat Allah'tır, fakat özel uygulamalar ve emirlerde durum farklılaşmaktadır. Zirâ bütün tek tanrı dinlerinin varoluş nedeni Allah'ı bulmak ve Mutlak varlık hakikatidir. Bunun için de bütün dinlerin hedefi bir

²³ Robert Frager, *Aşkır Asıl Şarap*, Sûfi Yayınları, 2015, s. 147.

²⁴ Mevlânâ Celaleddîn-î Rûmî, *Divân-ı Kebir*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, c. 3, 254-57.

²⁵ Mevlânâ Celaleddîn-î Rûmî, *Mesnevî*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, KB yayınları, İstanbul, 1992, c.1, 3504.

²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 6, 2667-2672; Ayrıca c. 5, 3214-3229

olan olduğu için, bütün dinler birbirleriyle ilişkilidir. Bazen bu dünyadaki dinsel girişimler hakikat gibi görünse de, görünüşler yanıltıcı olabilir.²⁷

Varlığın, Allah karşısındaki konumunu belirleyen asıl öge ne ilimlerden ibarettir, ne de resim ve sûretlerden oluşur. Kişinin Rab karşısındaki duruşunun esas noktası insan olmasıdır. İslâm düşünce geleneklerinden birisini teşkil eden tasavvufta da Allah tasavvurunun önemli bir yer tuttuğunu, hatta tasavvufun söz konusu tasavvur üzerine kurulduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır. Dönemsel ve dinî farklılıklar olmakla birlikte müşâhedeyi esas alan tasavvuf, daima insanın Allah karşısındaki konumunu ve Allah'a olan yakınlığını dile getirir.²⁸

İslâm ve İslâm dışı bütün dinlerde, Allah'ın dilediği kimliği yakalamak samimiyetten geçer. Allah'la olan ünsiyetin kopmaması da samimiyetin güçlü oluşundan gelir. Çünkü insan zaman zaman gaflette bulunup O'ndan uzaklaşsa da, tamamen kopması zordur. Tevazu sahibi olan bir insan için dış kabuğun pek de önemi yoktur. Zirâ onun bedeninin içerisinde en temel fonksiyonu olan kalbi bütün ilâhî güzellikleri yansıtmaktadır. Dış dünyada yaşayan varlıklar için farklı inançlar mevcuttur. Fakat Allah insanı olan varlık için farklı inanç ve kişilikler yoktur, onlar için sadece Allah insanı olma vardır. Bu sebeptir ki Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin, 17 Aralık 1273 akşamında bu dünyadan ayrıldığında cenaze törenine bütün dinlerin temsilcileri kendi dinlerinin ibadet şekline uygun olarak katılmışlar ve Mevlânâ'nın kendilerine karşı daima ortaya koyduğu o ilâhî ahlâkın güzelliklerine vefa borçlarını ödemişlerdir. Mevlânâ'ya olan sevgi ve saygılarını şöyle ifade etmişler: “O bizim İsa'mızdı, O bizim Musa'mızdı.”²⁹

İnanılan İlâh, onu düşleyen kişinin tasavvur ettiği bir eserdir. Yani O, inanç sahibi kişinin sanatıdır. Bundan dolayı da kişinin inandığı şeyi yüceltmesi, kendi benliğini övmesidir. İnsan, fitratında var olan gerçeklik inandığından başkasını yermektir. Şu kadar ki, bu özel Ma'bûd'a inanan kişi biraz insafli olsaydı, Allah hakkındaki inancında kendinden başkasının inancına karşı çıkmasından ötürü de katı olmazdı. Bunu yaptığı için de insan kuşkusuz bilgisizdir. Cüneyd-i Bağdadî'nin (ö.297/1273) dediği gibi, ‘Suyun rengi, kabının rengidir.’ sırrını anlayabilseydi her

²⁷ Kabir Helmiński, *Bilen Kâlp*, Dharma Yayınları, İstanbul, 2001, s. 88- 89.

²⁸ Abdullah Kartal, *İlahi İsimler Teorisi (Allah-İnsan İlişkisi)*, Hayy kitab, İstanbul, Şubat 2009, s. 45.

²⁹ Annemaria Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş* (Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî), çev. Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 68.

inanç sahibi inandığına teslim olurdu ve sonuçta Allah'ı her surette ve her türden inanca göre bilmiş olurdu. Böyle özel bir Ma'bud'a inanan kimse, kuşkucudur, bilgin değildir.³⁰ Bundan ötürü Allah, "ben kulumun zannı üzereyim"³¹ buyurmuştur. Aslında önemli olan Allah'ı bilmek olduğuna göre kimin ne şekilde, hangi dinde Allah'ı tasavvur etmesinin, Allah'ı bilmesinin önemi yoktur, önemli olan Rabbî tanımaktır ve "ben gizli bir hazineydim bilinmeyi istedim"³² İlâhî hitabını varlığın gönül dünyasına yerleştirmesidir.

İnsan, iman ederek bir dine ait olur. Herhangi bir dinî geleneğin inanç esaslarını kabul ederek o dinin inananları arasında yerini alır. Aynı şekilde söz konusu dinin emir ve yasaklarını yerine getirerek, dinin içinde kendini bulur. Kendimizde içselleştirdiğimiz dinin inanç ve davranışları bireyin bütün benliğine yerleşip sindiği zaman, bir takım özel gayret ve çabalar gerekir ki bu yollardan biri de tasavvuf yoludur. Çünkü âlemde diğer varlıklarda kısmen veya parça parça zuhur eden İlâhî isim ve sıfatlar, insanda bütünüyle bulunur. Allah'ın gerek "Celâl" sıfatı, gerekse "Cemâl" sıfatı insanda bir arada tezahür eder ve insan Allah'ın tecellîlerinin eşyada okumaya başladığı zaman buna daha yakından şahit olur. Bundan dolayıdır ki âlemdeki bütün varlıklardan farklı olarak insan, Allah'ı her boyutu ile yansıtan yegâne varlıktır. İster Yahudilikte, ister Hristiyanlıkta hangi dinde olursa olsun Allah, insanı yaratırken sadece kulluk kimliğiyle ve O'na ibadet etmesi için yaratmıştır.³³

Kalp bir tanedir, öyleyse çok sevilen de bir tane olmalı ve sevilene karşı duyulan muhabbet de o derece özel olmalıdır. Zaten sevene de bir tek sevgili yeterlidir. Böylece tek bir kible oluşur. Kimileri kiliseden gelir; kimileri havraya yönelir. Kalp her sûreti kabul edecek duruma vakıftır. Bazen ceylanların otağı ve rahiplerin kilisesidir. Bazen de puthane ve tavaf edenin Ka'be'si; bazen de Tevrat'ın levhaları ve Kur'ân'ın mushafıdır. İşte, bu şekilde dinler arasındaki farklılıklar, görsel ve biçimseldirler.³⁴

³⁰Sadık Yalsızuçanlar- Mehmet Fatih Birgül, *Aşkın Halleri, Aşk Risaleleri*, Sufi Yayınları, 2010 İstanbul, s. 147.

³¹ Buhârî, Tevhid 35; Müslim, Zikir 1; Tirmizî, Zühd, 51.

³²Aclunî İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l Hafâ*, (haz. Ahmed Kelaş), Dâru't-Turâs, Kâhire ts. c. 2, s. 132.

³³Halid Cemil Muhammed, *Melayê Cizirî*, çev. Ümit Demirhan, Hivda Yayınları, İstanbul, 2008, s. 62.

³⁴ Halid Cemil Muhammed, *Melayê Cizirî*, s. 62-68.

Çünkü ma‘bud bir olduktan sonra aynı yola hangi rolü üstlenerek gittiğimizin bir önemi yoktur, önemli olan varılan kaynaktır. Dinlerin çeşitliliğine göre şekillenen ibadetler arasında hiçbir fark yoktur. Mademki amaç kalbidir öyleyse şu din ile bu din arasındaki şekiller sadece görseldir. Arap şair İbnü’l -Farid(ö.632/1234), dini ve mezhebî sorulduğu zaman şu beyitlerle cevap vermiştir:

*“Sevgi yolundaki mezhebimi soruyorlar, mezhebim yoktur benim. Bir gün bile o Sevgiliden ayrılısam dinimden dönerim.”*³⁵ Hallâc’a (ö.309/921) göre de, *dinlerin tümü Allah’ındır ve her taife bir dinle uğraşmıştır. Yine ona göre; İslâm, Hristiyanlık, Yahudilik ve bunlar dışındaki dinler değişik lakaplar ve farklı isimlerden başka bir şey değildir. Bu dinlerin amaçları da farklı ve değişik değildir*³⁶

İslâm ile Batı, konu olarak Allah’ın göz bebeği olarak nitelendirdiği insanı ele almaları itibariyle ortak görünürken; insana yaklaşım, yöntem ve insanın değeri konusunda farklı bir tutum içindedirler. İslâm, insana en güzel en yüce değeri atfederken Allah’ın istediği kişilik yapısında da hiç şüphesiz bunu ortaya koymayı istemiştir.

Diğer dini inançlara baktığımız zaman birlik hakikatine giden yolun yine varlıktan geçtiğini görüyoruz. Bunun içindir ki, hangi inançta olursa olsun kişiliğin hiçbir değiştirme ve kayıp olmaksızın Allah’ın ışığını yansıtan saf ve mükemmel bir kristal olduğunu ayna gibi gözler önüne sermektedir. Dinlerin görünüş olarak şekillerindeki farklılıklar özlerindeki farklılık değildir, görünüş aldatıcıdır asıl olan gerçekliktir. Mevlânâ bunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Beri gel beri, daha da beri. Şu vuruculuk, ne zamana kadar sürecek? Mademki sen, bensin; ben de benim; peki senlik benlik neden? Hak nuruyuz; Hakk’ın sırcası, kendi kendimizle bunca savaşıyoruz, bunca inatlaşmamız da ne? Aydınlık aydınlıktan ne diye böyle kaçar durur? Hepimiz tek bir olgun kişiyiz; fakat neden böylesine şaşırız ki? Zengin neden, yoksulları hor görür ki? Sağ el, ne diye kendi solunu hor görür? Her ikisi de, mademki senin elin; uğurlu ne demek, uğursuz ne

³⁵ Giuseppe Scattolin, *The Dîwân of İbn al-Fârid Readings og its Text Thought History*, Kahîre; el-Hey’et’ül-a’imme li kusuri’s –sekâfe, 2011, s. 10.

³⁶ Hallâc Hüseyin b. Mansur, *Kitâbu’t-Tavasîn*, thk. L. Masignon, Paris, 1913, s. 119.

demek? Haydi, şu benlikten geç, herkesle karış kaynaş. Kendinde kaldıkça habbesin, ancak bir zerresin; fakat herkesle birleştin kaynaştın mı ummansın, madensin. Sayıca yüz binlerce de olsa, canı da bir bil, bedeni de. Hani bademler gibi, hepsinde aynı yağ var. Dünyada nice diller var, fakat hepsi de anlam bakımından bir; kapları kırıp döktün mü su, bir olup gider. Tevhide erer de gönülden sözü sürer çıkarırsan, can her görüş sahibine haber gönderir, meramını anlatır.”³⁷

2. Diğer İslâmî İlimlerde Kişilik

Her insan kendi içinde Allah’ın ona vermiş olduğu bir öz taşır. Ancak kişinin bu özü yakalaması için bir çaba harcaması gerekir. Bunun için de kişinin nihaî hedefi kendini bilme bilgisi olan, özünü okuma ilmine sahip olması gerekir. Mevlânâ’nın ifadesiyle, ‘insanın kendi içindeki özü bulması ve Allah’ın yerleştirmiş olduğu bilgiyi bulması’ şarttır. Onun deyimiyle “insan, pek latif bir içe mâliktir. İnsanın bir an olsun onu ara!”³⁸ Aslında burada Mevlânâ’nın da belirttiği gibi varlığın cevheri kendi özünde bulması istenmesi yoksa sistematik bir takım din ilimlerinin düşünce kalıplarına sıkıştırılmış satırlarında değil, kişinin bilgisinin sadrında olduğu ifade edilmiştir.

Müslüman mü’minin kimliği tektir. Allah bize din olarak İslâm’ı vermiştir ve kişiliğimizin teşekkülünde de İslâmca bir benliğe dönüşeceğimizi haber vermiştir. “Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim”³⁹ âyetinde olduğu gibi, Allah bizi İslâm üzerine şekillendirmiştir. Fakat yeryüzüne baktığımız zaman ne kadar insan yaratılmışsa hepsinde ayrı bir din sevdası ve farklı dinleri benimseme ideolojileri ile karşılaşırız. Bunun yanında birde daha da kötü olan, İslâm’ı çeşitli şubelere ayırıp kendi içinde de Allah’a giden yolları zorlaştırıp, İslâm ana başlığı altında insanların oluşturduğu çetin alt başlıklar mevcut olmasıdır.

Metodoloji bilimleri, gramer bilgileri, kurallar, sistematik kuramlar her zaman insanın içsellliğini, duygu ve düşüncelerini tam olarak hissetmesini engeller. Kurallar ve kuramlara bağlılık insanın özgürce davranmasını ve varoluşunun amacı olan Allah’ın ilmini okumasının önüne perde olur. Bu bağlamda, İslâmî bilimlerdeki fıkıh

³⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. 4, 423.

³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 3, 379.

³⁹ Mâide, 5/3.

ilminin caizdir/caiz değildir sarmalı içinde boğularak kişi ile Allah arasında bir perde oluşturduğunu örnek olarak verebiliriz. Yokluğun ve yok olmanın bilgisine ulaşmanın yolu, usul ve yöntem dışı aklın varabildiği en son sınırları aşıp; kalbin bilgisine doğru açılım yapmaktır. Bunun içindir ki Mevlânâ nahiv bilgisine değil, mahv bilgisine önem vermiştir.⁴⁰

İlâhiyat alanına bakıldığı zaman ise, her düşüncenin farklı bir kimliği olduğunu görmekteyiz. Aslında yakınlıkları kişi kendisi uzak kılıp önüne setler çekmeye meyilli olarak ortamda farklı düşünce şekilleri oluşturmuştur. Nasıl ki bütün kavramların dinî, dünyevî, maddî, manevî, zahirî, bâtinî şeklinde tek olan bütünü parçalara ayrılmışsa; İslâm dininin özü de aynı statüde parçalara ayrılmıştır. Her alan kendi kurallarını oluşturarak dini dar çerçeveler içinde algılamaya mahkûm edip, sonlu sonsuz hale getirmiştir. Bu set sadece bir alanda değil, her alanda uygulamaya çalışılmıştır. Sosyal hayatta, aile hayatında, bireysel hayatta aynı düsturlarla hareket edildiği zaman bölünmüş ve parçalanmış çok tanrılı bir hayat oluşmuş, fakat hayat Allah'a göre yaşanıldığında sadece Allah'ın dinini yaşanmış olacağı gerçeği unutulmuştur. Bugün İslâm coğrafyasındaki bölgelerde yaşayan insanlar arasındaki huzursuzluk, çıkmazlar, olumsuzlukların hepsinde görülen tek gerçeğin İslâmî bir kimliği yakalayamamaktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü Allah'ın dilediği bütünlük yoktur. Allah'ın kişi için uygun gördüğü düşünceler, davranışlar, hayat tarzımızda vermiş olduğu bütünü kişi kendisi harap edip mahvetmiştir.⁴¹

İnsan din ilimlerinin kurallarına harfiyen uyabilir, fakat bu kendisine ancak kurtuluş için bir şans verir yoksa kişinin kendisinde var olan cevheri açığa çıkartmaz. Allah'ın varlıktan istediği insanın algıladığından çok farklıdır. Mevlânâ bunu “kabuk ve öz” kavramlarıyla ifade eder. Mevlânâ'ya göre “hayvan midesi daima kabuk arar. İç arayan özü isteyen; dışını, kabuğu sevmez, ondan usanır, bıkar.”⁴² Dini ilimlerde bu şekildedir. Öğrendiğimiz ilimlerin varoluşsal bir değeri olmadıkça, biz de Allah'ın istediği insan tipini oluşturmadıkça fiillerimiz ve hâlimiz sıradan hareketlerden öteye geçmez. Bir parçacık bile tat alınmaz.

⁴⁰ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Tarıkâhya, MEB Yayınları, İstanbul, 1985, s. 34-45.

⁴¹ Kâzım Muhammedî, *Mevlânâ ve Akıl*, Terc. Vahdettin İnce, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2007, s. 64.

⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 3, 305.

Dinî ilimlerin çok olması ve sadece sözcük kalabalığı oluşturması cevizlerin çok fakat içlerinin boş olması gibidir. Yine Mevlânâ bu düşünceyi bir hikâye ile anlatır. “Ebû Yezid’in (ö.261/874) babası, çocukluğunda onu fıkıh öğrenmesi için memlekete götürdü. Müderrisin önüne gelince Ebû Yezid; ‘Bu bana öğretmek istediğiniz fikhullah mıdır?’ dedi. Ona: ‘Hayır, Ebû Hânife’nin (ö.150/767) fikhıdır.’ dediler. ‘Ben fikhullahı öğrenmek istiyorum.’ dedi. Babası onu nahivcinin yanına götürünce: ‘Bu nahvullah mıdır?’ diye sordu. Nahivci; ‘Hayır, Sibeveyh’in (ö.180/796) nahvidir’ karşılığını verdi. O da ben bunu istemem’ deyip gitti. Böylece, babası onu hangi hocanın yanına götürdü ise aynı şeyi söyledi ve nihayet aciz kalan baba onu tek başına bıraktı. Bundan sonra Ebû Yezid bunun için de Bağdat’a geldi ve Cüneyd-i görür görmez, ‘işte fikhullah’ diye bağırdı. Çünkü din ilimleri başkasının yazmış olduğu kitaplardan, taklidi düşüncelerden bağımsız olarak kişinin, ayne’l-yakin, ilme’l-yakin ve hakka’l-yakin hâllerini yaşamasından ibarettir.⁴³

Toplum olarak asıl ve hakikat din olan İslâm dururken insanların neden farklı inanışlara gittiğini çoğu kere sorguluyoruz. Tevhid dininin, birliğin yegâne kaynağı olan Allah dururken neden çok Tanrılı veya farklı sembolleri ilâhlaştırıp hayatımızı parçalıyoruz gibi söylemlerde çok bulunuyoruz. Ama bunları eleştirirken görmezden geldiğimiz asıl sorunu sorgulamıyoruz. Allah’ın ilmini parçalara ayırdığımızda birlik şuurunun üzerini de kapatmış olmuyor muyuz? Öyle ki bütün ilahiyat ilimlerine İlâhî kimlik birleştirmekten yoksun olduğumuzu bile fark etmiyoruz.

Mevcut olan düşünce parçalara ayrılmış ilimlerde her bir şahsın mükemmelliği yakalamış olma isteğidir, Allah’ın istediği ilimdeki mükemmellik değildir. Ondandır ki Allah, insanların sûretine değil ruhuna bakmış ve içine daha fazla önem vermiştir. Fakat fıkıh diye tabir ettiğimiz dinin ayrı bir şubesi olan ilimde ise, insanların kalbi tasdikinden ziyade dil ile ikrarına önem verildiğini görmekteyiz. Fakat hukuk insanın iradesine değil, beyanına bakar; ne düşündüğüne değil, ne yaptığına önem verir. Fıkıh Allah- insan ilişkisinden, namaz, hac dinle ilgili bütün esaslarda ve hatta yorumlarda dâhil kendine özgü bir bakış açısı geliştirmiş ve tasavvuf gibi İslâm’ı yaşama olan hareketi eleştirmiştir, diyebiliriz.

Kişi Peygamber’in sünnetini ne kadar yaşarsa yaşasın, hatta hadislerin tümüne vakıf olsun, eğer kimliğini Peygamber’in yaşadığı hayat tarzıyla ortaya

⁴³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 229.

koymazsa hadisler, kendisini Allah'ın istediği kimliğe götürmez. Hadis, Kur'an'ın açıklamasıdır. Eğer kişi, “Allah'ım, ilmimi arttır”⁴⁴ âyetinde aslında Peygamber'in Allah'tan bütün cihetini de ilimle donatmasını istediğini bilmezse kişilik oluşturamamıştır. Bizim Peygamber'in hayatına, yaşayış tarzına kısacası sünnetine çok ihtiyacımız vardır. Ama burada şöyle bir soru akla gelebilir. Peygamber'in Kur'an'la bütünleşmiş hayatına mı itibar edelim, yoksa insanlara naklen gelen ve doğruluğu kesinleşmemiş hurafelerle dolu bir Peygamber (s.a.v.) hayatına mı? Zirâ insanlar öyle bir yanlış içindedirler ki Peygamber'in hayatını Kur'an'dan bağımsız bir ilim hâline getirmişlerdir. Bu yanlış algı da, Peygamber ile âyetlerin farklı yönlendirme yaptığının neticesini çıkarmaktadır.

Kur'an insan hayatının arayıp da cevabını bulamadığı hiçbir konuya değinmemezlik yapmamıştır. Fakat insanlar Kur'an'a yaklaşırken âyetleri amacından farklı bir şekilde İlâhî murat gereğince değil, nefislerinin istediği şekilde yorumlayabilmektedir. Yaratıcı'nın sıfatlarından farklı anlamlar vererek istedikleri değerlendirmelere göre Kur'an-ı anlamlandırmaktadır. Hâlbuki Kur'an sınırsız bir umman olarak insanlara sunulmuşken, insanlar O'nu dar çerçeveler içinde değerlendirmiştir.⁴⁵ Örneğin, Kur'an ve Peygamber'in hayatında görülmeyen birçok uygulamanın “din” diye kabul ettirilmesi gibi yanlışların her alanda artması bunun en açık ispatıdır.

Çünkü bu yanlışlar Allah'ın ortaya koyduğu hakikatlerin önüne konulmakta ve insanlar bu yanlış yönlendirmelerle hakikatlerden uzaklaşmaktadırlar. Hatta bu durum öyle bir boyuta ulaşmıştır ki kişi, kendi düşüncesine, mezhebine, meşrebine, yoluna aykırı hareket edenleri “dinsizlikle” itham ediyor. Hâlbuki İslâm tek ve bütünlük dinidir, Allah'ın dilediği istikamete göre hareket edilmezse ortaya farklı kimlikler çıkacaktır. Fakat Allah, “Şüphesiz Allah'ın yolu (İslâm) tek doğru olan yoldur”⁴⁶ diyerek insanları tek bir İlâhda buluşturmuş olmasına rağmen, halâ din içindeki sayısız din oluşturma gayretleri önünü almaz bir boyuta ulaşmaktadır.

⁴⁴ Tâ-Hâ, 20/114.

⁴⁵ Atilla Yargıcı, *Kur'an'ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002, ss. 109-110.

⁴⁶ En'am, 6/71.

Allah ve Resülü'nde olmayan sonradan insanların ürettikleri bir bilgi, bir yol, bir yöntem insanı Allah'a götüremez, çünkü Allah dışı bir bilgiyle Allah'ın dilediği bir kişilik oluşturmak mümkün değildir.

Allah'ın bilgisiyle hâl ortaya koymak için öncelikle bilgi ve iman konusunda İlâhî bir perspektife sahip olmak gerekir. Yani Kur'ân'ın ifadesiyle ilim olmadan insanın tam bir imâna sahip olması ve imandan da sağlam bir kişilik kazanması imkânsızdır. Çünkü âyette işaret edildiği üzere *“Ancak onlardan ilimde derinleşenler ile mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar.”*⁴⁷

Önce bilginin gelmesi Kur'ânî değildir. Çünkü bilgi Allah'ı tanımının, yaşamanın anahtarıdır. Allah bütün her şeyin bilgisine sahip olduğu gibi, insanlara gaybî görünen ilmi de bilmektedir. Zirâ âyette de *“Gaybın anahtarları da O'nun katındadır, onları O'ndan başkası bilmez”*⁴⁸ demektir. Bu yüzden önce bilgi sahibi olmak(ilme'l-yakin), sonra tanımak ve görmek (ayne'l-yakin), daha sonra ise tamamen yaşamak ve içinde bulunmak (hakka'l-yakin) gerçeğini yaşamak gerekir. Fakat İlâhiyat ilimlerinden olan kelâm da ise, bir konunun doğru ve yanlışlığını bilebilmek için akla danışmaktadır. Eğer ele alınan konu akla uygunsa bu konu Peygamberden bile gelmemişse ona akılla harekette bulunmak esastır. Fakat kelâmcılara göre akıl her şeyi çözen anahtardır, bir ölçüdür. Allah ilmindeki akıl eğer Allah'ın terbiyesi altından geçmemişse bu akılla sağlıklı bir şahsiyet ortaya koymak mümkün değildir. Çünkü Allah'ın emrettiği, helal ve haram kıldığı hükümler pozitivist bir aklın çözemediği çok hakikatleri barındırmaktadır. Mevlânâ da konuya şöyle yaklaşıyor. *“Eğer akıllar O'nun bağladığı düğümü çözebilseydi, Allah peygamberlerini yollar mıydı”*⁴⁹ Burada Mevlânâ mutemelen İlâhî akıl devreye girmediği zaman hiçbir şeyin çözüme kavuşamayacağını dile getirmek istemiştir, diyebiliriz.

Fıkıh, tefsir, kelâm ve diğer din bilimleri gibi karmaşık kuralları olan ve var olan probleme sıkıştırılmış formüllere uyarılmaya çalışılan ilimlerin yanında insanların Allah'ı bilme ilmi olan tasavvufa sığınması bir kaçıştır. İnsan, Allah için

⁴⁷ Nisâ, 4/162.

⁴⁸ En'âm, 5/59.

⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 4, 3193-3204.

mücâhede ve çaba sarf etmedikçe gerçek anlamda Allah'ı bilemez. Bunla birlikte insan, gerçek anlamda acı çekmedikçe de gerçek insan ortaya çıkmaz. “Her birimizin İsa’sı vardır. Bizde eğer o dert peyda olursa İsa’mız doğar. Eğer dert olmazsa, İsa da geldiği o gizli yoldan tekrar kendi aslına döner.”⁵⁰ Çünkü “sıkılmamış, ezilmemiş üzüm şarap olmaz.”⁵¹ Bundan dolayı mezhep, usuller, kurallar şekilciliktir ve kabuğa dayalı bir ibadet anlayışını getirir.

Mücâhede ve çaba gerektiren bir ibadet anlayışının sorumluluğu esasen kişinin kendindedir. İşte fıkıh, kelim ve diğer rasyonel ilimlerde bu kurallarla kişinin içselliği soyutlanmış olup tamamen kuralların sırtına yüklenme gibi bir anlayış oluşmuştur. Oysaki kişi kurallara bağlandığı zaman gerçek mü’min olmaktan çok uzaklaşır. Nasıl ki “Allah’a giden yollar, Allah’a giden kişi sayısındadır” deniliyorsa, bunun tam tersi düşünce de bütün insanları aynı kişinin hayat penceresinden Allah’a götürme eğilimine hapseder. Zirâ böyle bir sonuç oluştuğunda ise, beraberinde samimiyetsizliğin ve ihlâssızlığın kapılarını açılmış olur. Sorun kişinin nesne olmaktan kurtarılıp özne haline getirilmesidir. Tasavvuf’ta ise durum bunun aksine insanın fail olması beklenirken, diğer dinî ilimlerde insan cemaatin bir parçası olarak görülür.

Din ilimlerini parçalara ayıran insan, ne kadar farklılık oluşturmaya çalışsa da aslında her ilim yine kişiyi Allah’a yöneltmiştir. Bir bütün olarak insanı her konuda Allah’a yönelten tek bir ilim vardır, o da Allah’ın kendisidir. O yüzden Allah’ı Allah ile bilip tanımak Allah’ın istediği kimliği yakalamada en büyük etkidir. Çünkü İlahiyat ilimlerinde her ilim kendi meşrebine göre bir Rabbanî kişilik ortaya çıkarmıştır. Oysaki Allah “*Ey iman edenler! Allah’ın dininin hayata hâkim olmasının yardımcıları olsun*”⁵² diye âyette kendi dininin taşıyıcıları olarak bizleri seçmiş ve bizi İlâhî çağrının davetçileri olarak zikretmiştir.

3. Tasavvufta Kişilik

İnsan üzerinde beş gerçeği barındıran ayrıcalıklı bir varlıktır. Bunlar, hakikatü’l- mülk, hakikatü’l- hayvan, hakikatü’l- nebat, hakikatü’l- cemâd ve kendisi

⁵⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 34-35.

⁵¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, c. 1, 255.

⁵² Saff, 61/14.

de hakikatü'l-cami'adır. Varlık mertebelerinin sonuncusu olan beşinci merteye olan hakikatü'l-cami'a da insan oluşmuştur.⁵³

Nasıl ki bu beşinci merteye en son olup kendinden önceki bütün hiyerarşik basamakların sırrını taşıyorsa, insan da hem kendi varlık mertebesinin hem de kendinden önceki hazarat-ı hams basamaklarının bütününü taşır. İbnü'l-Arabî'ye göre Hak, vücut ile vasıflanmasından dolayı tüm varoluş emrini toplayan bir varlıkta kendi sırrını görmek, diğer bir ifadeyle kendi sırrını kendine izhar etmek üzere toplayıcı varlık (Kevnî cami') olan insanı yaratmıştır.⁵⁴

Her âlemin yaratılış sebebi onun bilgisi dahilindedir. Çünkü insan âlemin özetidir. Bu nedenle dış görünüş itibariyle küçük âlem olan insan, iç anlamı bakımından ise diğer bütün varlıklardaki hakikatleri de kendisinde kuşatan bir büyük âlemdir. İnsanın içinde bulunan cevherden dolayı o, tabiatın bütününü de kapsamaktadır.⁵⁵

İnsan, Allah'ın en yetkin ve mükemmel olarak yarattığı varlıktır. Zirâ Allah, *"Biz insana kendi ruhumuzdan üfledik"*⁵⁶ âyetiyle insanı onur ve şeref bakımından bütün varlıkların en yücesine çıkarmıştır. Çünkü Allah, ulvilik sırrlarını insan üzerinde izhar etmiştir.⁵⁷ Bundan dolayıdır ki Allah, kendisiyle ilgili bütün huy ve tabiatının güzelliklerini insan fitratına yerleştirmiştir ve ona *"Biz insanı en güzel şekilde yarattık"*⁵⁸ İlâhî emrinde üstün bir şeref bahşetmiştir.

Nasıl ki bir ressam çizmiş olduğu tuvalini onu herkesin içinde görkemli yapacak ve bütün ilgiyi üzerinde toplayacak göz kamaştırıcı renklerle boyuyorsa, Allah da yaratmış olduğu âlemdaki en güzel eser olan insana her birine en güzel şekilde yakışacak olan bir güzellik vererek insana kendi boyasını vurmıştır. İnsan, Allah'ın isteği doğrultusunda bir hayat yaşadığı zaman Allah insana kendi sanatındaki boyanın rengini verip varlıkların en mükemmelini de ortaya çıkartmış olur. Her bir insana verilen değeri, Allah'ın bir ismiyle mukayese edebiliriz. Çünkü insan belli bir ismin rengine boyandığında Allah'ın kendisindeki tecellîsini de açığa

⁵³ Ahmed Kuddûsî, *Hazinetü'l- Esrâr Ganimetü'l-Ebrâr*, KMM ktp. nr.2444.(Külliyat'ın içinde), vr.258.

⁵⁴İbnü'l-Arabî Muhyiddin, *Füsusü'l Hikem*, Beyrut, 1400/1980,s. 48.

⁵⁵ Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî (İbnül Meraşi)*, Ukde yayınları, Ankara, 2011, s. 242.

⁵⁶ Hicr, 15/29.

⁵⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, c. 2, 284.

⁵⁸ Tîn, 94/5.

çıkarmış olur. Allah, bütün davranışlarda, söz ve hareketlerde, eylemlerde hâkim renk olduğunda, insan tam bir değerlilik kazanmış olur.⁵⁹

Allah, insanı davranışlarında ve düşüncelerinde hakikati yakaladığı zaman kemal mertebesine çıkarabilmektedir. İnsan, tam ve yetkin bir kişiliğe benliğiyle ve bedeniyle bütünleşmiş olan eylemleriyle yükselebilir. Allah'ın yeryüzündeki âyetlerini okuyup bunları hayatına aktarabilen insan varlıklar içinde, Allah'ın bütün sıfatlarına mazhar olan yegâne varlık konumuna gelir. Buna göre insan, varlıklar içinde Hakk'ın sıfatlarındaki güzelliği zuhura getirme bakımından kemal mertebesine en yetkin tarzda ünsiyet eden varlık olduğu için Hak tarafından insan diye isimlendirilmiştir.⁶⁰ Allah, insanı “kendi suretinde” yarattığı içindir ki insan yücelikler vasıflarını taşıyan bir usturlap gibidir. İnsanda ne görürsen O'nun yansımasıdır, çünkü insanın sıfatları O'nun âyetlerinin mazharıdır.⁶¹

İnsanı kutsamak ve onu yaratılışın özü, sonu, gayesi ve sonucu görmek tasavvufun esas inanışlarından biridir. Fakat bu inanışta insan egoizmini fark etmemeye imkân yoktur. Bu egoizm birçok insan ve sâfide korkunç bir surette kendini göstermiştir. Dünya ehli insanlar için Allah'ın kendilerine vermiş olduğu vasıfları dünya ve içindekilere karşı bir üstünlük belirtisi olarak görmek birçok insanın fiiline bunu yansıması önüne set çekilemeyen bir hâl almıştır. Dünyada kendilerine verilen nimetleri, serveti, zenginliği, kültürü, şeriatı, mezhebi insanî olgunluklarının bir parçası olarak göstererek gerçekliği olmayan aidiyetler üzerinden bir kimlik oluşturma gayreti içindedirler. Dünyadaki geçici büyüklüğe aldanan insanlar asıl büyüklüğün ve üstünlüğün Allah için yapılan eylemlerde gizli olduğunun farkında değildir.⁶² Bundan dolayıdır ki kişiliği oluşturmada malın, dinin, dilin üstünlüğü yoktur esas olan Allah'ın razı olduğu bir hâle bürünmektir. İnsanı, nerede olursa olsun hangi mezhep ve din olursa Allah'ın kendisine vermiş olduğu paye ile değerlendirmek gerekir.

Âlemdeki bütün varlıklardan farklı olarak insan, Allah'ı her boyutu ile davranış ve eylemlerinde yansıtan yegâne varlıktır. Yaşadığımız bütün varlıklar arasında yalnız insandır ki var olan her şeyi kendi içinde barındıran bir vizyona

⁵⁹ Hüseyin Peker, *Allah'ın Boyasıyla Boyanmak*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 68.

⁶⁰ İbnü'l-Arabî, *Füsusü'l-Hikem*, s. 49-50.

⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. 6, 248.

⁶² Tenik, *Ahmed Kuddûsî, (İbnül Merasi)*, s. 224.

sahiptir.⁶³ Bir başka ifade ile var olmanın bütün şartlarını kendisinde taşıması itibariyle insan, en yetkin varlıktır. İnsan, Hakk'a ve halka ait bütün mertebeleri kendisinde taşır. İnsan, Allah için yaratılmış çift yönlü bir havuz gibidir. Hak ve Allah'ın kendisindeki güzellikleri açığa çıkartmak için insanlarla iletişim içerisinde bulunması ile halk arasındaki bir köprüdür. İnsan, Hakk'a ve halka ait bütün özellikleri kendisinde taşır.

Bu özelliğiyle insan, hem Hak'tır, hem de halktır. İnsan Hakk'a ve halka ait özelliklere sahip olması nedeniyle aynı zamanda Allah olarak da isimlendirilir. Çünkü sık sık ifade edildiği gibi ulûhiyet mertebesinin ismi olan Allah, Hak ve halka ait hakikatleri kendi birliğinde taşır.⁶⁴

“Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim ve halkı yarattım”⁶⁵ kudsî hadisindeki İlâhî sır, insanın yaratılışı ile gerçekleşmiştir. Allah, kendinde bulunan güzelliğin en mükemmel surette zuhur etmesi için insanı yaratmıştır. Bu nedenle İlâhî kemalâtın en mükemmel yansıması da insandır. İnsanın gözü ile ilişkisi nasıl ise Allah ile de ilişkisi öyledir. İnsan, gözü ile her şeyi görebildiği gibi Allah da, insan ile kendisini ve diğer varlıkları görebilmektedir. Gözü görmeyen insanın yetkinliğinden bahsedemeyeceğimiz gibi kendisi ile varlığa nazar ettiği insan olmadan da Allah'ın kemalâtının zuhurundan bahsedemeyiz.

İnsan, Allah'ın aynasıdır. Varlık, sûretini ancak aynada net göreceği gibi; Allah da kendi tecellîlerinin çoğunu insanda görmek istemiştir. Bu nedenle insan, Allah'ın bütün mükemmelliklerini yansıtabilen ayna olduğundan dolayı Allah, kendi Kemâlini insan aynasında görmeyi dilemiştir. Neseî (ö.700/1300) de bütün varlıkların ve özellikle de insanın Allah'ın Cemâlini aksettiren bir ayna olduğunu ifade etmiştir. Zirâ insan, kâinatın bütün mertebelerinin toplamıdır.⁶⁶

Allah'ın istediği kimliği ortaya koymaya meyilli olarak yaratılmış olan insan, Allah'ın kendisindeki yansımalarının da farkında olarak bu bilinçle bir ayna görevi olduğunu bilmelidir.

⁶³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî (İbnül Meraşî)*, s. 244.

⁶⁴ Aziz Neseî, *el-İnsan'ül Kâmil*, (nşr, Marijan Mole), Tahran, 1983, c. 1, s. 23.

⁶⁵ Hucvirî Ali b. Osman b. Ali Abdurrahman el-Cullâbî, *Keşfü'l- Mahcûb*, İstanbul, 1982, s. 90.

⁶⁶ Aziz Neseî, *Keşfü'l- Hakâik*, nşr. Ahmet Demgânî, Tahran, 1965, s. 101.

İnsan dünya ve ahiret âlemin bir numunesidir. O halde, insan maddî (mülk) âlemin mertebeleri olan cemad, nebat ve hayvan âleminin mertebeleri ile tabiat, nefis ve ruhu kendisinde cem etmiştir. Fakat bunların arasında insan, İlâhî Cemâli en güzel şekilde aksettiren varlıktır. Zirâ insan kâinatın bütün mertebelerinin toplamıdır. Bu itibarla insan, bir yönüyle Allah'ın evidir. Sırat-ı müstakimdir. Levh-i mahfuzdur. Arş-ı azamdır. Bütün bunlar, insanın sıfatlarıdır. İlim, hikmet, melek, ahiret, cennet, peygamberlik, şeyhlik gibi şeylerin hepsi insanın makamlarıdır.⁶⁷ Fakat bir yönüyle de insan; şeytandır, cehennemdir ve en aşağı mertebededir.

İşte birbirine zıt olan, bütün bu kavramları bir arada bulandıran yegâne varlık insandır. Nitekim Allah, Kur'ân-ı Kerim'de *“biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu en aşağı mertebeye indirdik”*⁶⁸ buyurmaktadır.

Allah'ın zatı en yüksek mertebededir. En yüksek mertebede bulunan Allah ile en aşağı mertebede yer alan insan arasındaki bütün makamlar insan içindir. İnsan, bu dünyadaki konumu amelleri ve fiillerine göre en yüksek makamdan en aşağı mertebeye yükselirken; sonra ansızın en aşağı mertebeden, en yüksek makama da inebilir. İnsan için her iki âlemin kapısı açık vaziyettedir. Her ikisine yönelebilecek gücü vardır. Fakat insanın asıl gayesi, merdivenin üst tarafında bulunan cennete yükselmesidir, merdivenin altına giden cehennem yoluna inmesi gayesine aykırıdır. Allah'ın istediği İlâhî hayatı en ince ayrıntısına kadar insanın yaşayabilmesi için kişinin kendisinin iradi seçimiyle bir tercihte bulunması şarttır.

İlâhî isim ve sıfatların tecellisinin yansıdığı en güzel varlık insandır. Aslında diyebiliriz ki âlemin yaratılma sebebi de insandır. İnsan, küçük âlemin tohumudur. Aşk âlemi küçük âlemdir. Allah bir nevi kendine âşıktır. Kendi Cemâlini, sıfat ve isimlerini müşahede etmek istemiştir. Tecellî edecek fiilin sıfatına bürünerek Cemâlinin zahir olması, sıfat isim ve davranışlarının ortaya çıkması için insanı yaratmıştır.

Gayb âlemi denizinden varlık sahiline varmak üzere gönderilen her şeyin aksi insanın gönlünde belirir. İbnü'l-Arabî'ye (ö.638/1240) göre, insanla birlikte bütün âlem büyük insandır. İnsan dikkate alınmaksızın sadece âleme bakılacak olursa, âlemin ruh olmadan düzenlenmiş bir beden gibi olduğunu, bedeninin Kemâlinin ruha

⁶⁷ Neseî. *Keşfü'l-Hakâik*, s. 101.

⁶⁸ Tîn, 95/4.

bağlı oluşu gibi âlemin kemalinin de insana bağlı olduğunu belirtir.⁶⁹ İnsan, görünüşte küçük olan fakat Rabbanî bir hayat yaşadığı zaman ma'nâ itibariyle büyük âlemdir.

Hak insanı kendi suretinde yaratmıştır. Şu halde Rahman'ın sıfatlarından her birinin insanda da bir nüshasının bulunması gerekir. Başka bir ifadeyle Rahman'a nisbet edilen her şey, insanda da bulunur.⁷⁰ İnsan, bir yönüyle halk, diğer yönüyle de Hakk'ın sıfatlarını kendinde barındırdığı için Hakk'ın tecellîsidir. Bunun için insan, Hakk'ın ve halkın nitelendiği her şeyle nitelenmiştir. O, benzeri yaratılmayan varlıktır.⁷¹

Sadece insan, Allah'ın kendi sûretinde yarattığı varlık O'nun isim ve sıfatlarının hazinesidir.⁷² İnsanın dünyada canlılar arasındaki merkezi konumu ahirette ebedilik vasfı ile daha da güçlenerek değer kazanacaktır.

İnsan, en üstün varlıktır. Allah kendi Cemâlini bu varlıkta müşahede etmiştir. Onun için insan, yaratılışın asıl hikmet ve sebebidir. Allah, kâinatı yaratmadan önce sırf birlik halinde kendi zatına âşıkı. İşte bu aşk dolayısıyla Allah, kendi nefsinde, kendisi için tecelli etmiştir. Ve bu sevgiyi zahiri bir surette seyretmek isteği üzerine Allah, yokluktan kendi isim ve sıfatlarının hepsini kapsayan bir suret vücuda getirmiştir. İşte bu suret Âdem'in suretiydi.⁷³ Allah, insanı yaratarak kendi güzelliklerini seyretmek için yaratmıştır. Her anını Allah'la geçiren, Allah'a bağlı olan, O'na kul olan, O'nu seven ve Yaratıcısı'nın hakikî sevgilisi olan insanî bir kişilik sergileyen ve böyle bir yaşam göstermesi için insanı yaratmıştır. Yoksa sırf insanı kalbi, düşüncesi ve duyguları yönünden Allah'ın dışında kişilik ortaya koyması için yaratmamıştır.

⁶⁹ İbnü'l-Arabî Muhyiddin, *Futuhâtü'l Mekkiye*, Beyrut, 1418/1998, c. 2, s. 67.

⁷⁰ Neseî, *el-İnsan'ül Kâmil*, c. 1, s. 4.

⁷¹ İbnü'l-Arabî, *Futuhâtü'l Mekkiye*, c. 2, s. 68.

⁷² Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, İstanbul: Bor'lu Ahmed Kuddûsî Vakfı, 2012, s. 336.

⁷³ Hallâc, *Kitâbu't-Tavasîn*, s. 129.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TASAVVUFTA KİŞİLİK OLUŞUMU

Tasavvuf gerçek dinî ve ruhî hayatın yaşanabilmesi için hayatın bir tezahürüdür. İslâmî örneklerin, güzelliklerin üzerine yansıdığı bir aynadır. İnsanın âlem içinde kendisini rahatsız eden gizli sebepleri bulduktan sonra bir iç muhasebe yapması hâlidir. Başka bir ifadeyle tasavvuf, insana kendi hakikatini buldurmaktır.⁷⁴ Müslüman'ın Rabbi'yle arasındaki ruhî ilişkinin, duygu ve düşüncelerinin yaşama geçirilmiş şeklidir.

İslâm, şekilden ibaret kuru bir emir ve nehiyer yığını değildir. Bütün dinlerde ruh vardır ve ruh olan her yerde de tasavvuf vardır. Tasavvufi kişilikte de kemâlatın bedende ortaya çıktığı andan itibaren tasavvufi kimlik de ortaya çıkmaya başlamıştır. Sevgi ve İlâhî muhabbet ile kişiliğini yoğuran kimse İlâhî Maşûk'ta erir ve O'ndan başkasını düşünemez. Allah, Âdem'i ilk ideâl insan olarak yaratırken, Âdem'in bedenine can vermeden önce aslında ışığını gönlüne, hikmet nurunu da diline vermiştir.⁷⁵

Tevhid inancının içselleştirilmesi Allah'ın birliği inancının bireysel olarak deneyimlenmesi, Allah'ın tecellîlerinin insan gönlünde belirmesinden itibaren başlamıştır. Tasavvuf'un özü, insanın kendini bilmesidir. Benlik ve kimliğin gelişimi tasavvuf ilmiyle ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Allah âlemde birçok varlık yaratmıştır fakat kendisini sadece insan ile tam anlamıyla ortaya koymuştur. İnsandan başka Allah'ı bilip ve Allah'ı bildiren başka bir varlık yoktur. Beşer kendini bilip ne olduğunu anlayabilirse insan diye nitelendirilir ve kendini ufacık bir zerre olarak görmekten vazgeçer. Çünkü insan kendini bilmezse, Allah'ı da bilemez. Allah'ı bilmeye ve tanımaya başlayınca kişi, her an Allah'ı hatırlayıp, benliğinde Allah'a yaklaşabilirse İlâhî nurla kurbiyeti de yakalamış olur. Sonsuz benliği sınırsız benlik içinde eriten insan gerçek bir kişilik oluşturacaktır. Burada asıl amaç insanın kendini, Allah'ın zatında yok etmesinde değil, İlâhî vasıfları kendi kişiliğinde toplamasıdır.

⁷⁴ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994, İstanbul, s. 42.

⁷⁵ Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 109-110-111.

⁷⁶ İbrahim Işıtan, "Sadrettin Konevi'ye Göre Sûfi Psikolojisi", *Karabük Türk Tarih ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, y. 2012, S.2, ss. 166-169.

1.1.Tasavvuf'ta Allah'ın Dilediği Şahsiyet

Tasavvuf nefis mücadelesi ve kendini bilme gerçeğidir. Beşerilikten yok olup İlâhî benliği inşâ etme savaşıdır. Allah'la vücut bulmak için, Allah insanı kendine meyilli olarak yaratmıştır. Çünkü Allah insandan “Elest Bezmin’de” söz almıştır. “Ve kıyamet günü gerçekten biz bundan gafildik dersiniz diye senin Rabb’in, âdemoğullarının sırtlarından onların zürriyetlerini aldığı zaman onları, nefisleri üzerine şahit tuttu. Allah şöyle buyurdu: *‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ Dediler ki; Evet Sen bizim Rabbinizsin, biz şahit olduk.*”⁷⁷ Aslında, Allah bütün ruhları yaratırken, var oldukları sürece sadece ve sadece Allah’ı Rab bilip ona uygun bir hayat yaşamaları yönünde varlıkla bir ahitleşme yapmıştır. İnsanın Allah üzerine verdiği ahdi yerine getirmesi de Allah’ın istediği kimliği oluşturma meselesidir. Kişinin kendini tanımanın ve varlığının gerçeğini kavrama yolu Allah’ı bilmekten geçer.⁷⁸

Kişi, hayatının bir bölümünde Allah’ın dilediği, başka bir bölümünde ise uhrevî veya dünyevî bir ayırma gitmemelidir. Allah’ın bizden istediği hayat bir bütündür. *“Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir. Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz veren sözünden sorumludur. Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir. Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur. Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın boyca da dağlara asla erişemezsin. Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbi’nin katında sevimsiz olan şeylerdir. Bunlar Rabbi’nin sana vahyettiği bazı hikmetlerdir”*⁷⁹ âyetlerinde de Allah, kendisinin istediği şahsı tarif ederken hiçbir ayırma tabi tutmamış ve insanı her alanda bir bütün olarak değerlendirmiştir. Kur’ân’daki insan modeline her oluşum şahsiyetin bir yönünü ortaya koymuş olur.

⁷⁷ A’râf, 7/172.

⁷⁸ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s.110.

⁷⁹ İsrâ, 17/33-39.

“Onlar konuştuğunda sözü hâlinin aynı olur. Konuştuğu şey gerçeğin tâ kendisidir. Sustuğunda ise, amelleri hâline tercüman olur ve dünyevî alakalarını kestiğini anlatır”⁸⁰ tasavvufî tanımında olduğu gibi kişi Allah’la ünsiyet hâline girince O’nu sözle ifade etmese bile vücudu kendiliğinden O’nu ikrar eder. Çünkü vücut artık Allah’ı hayatının her anına öyle güzel yerleştirmiştir ki beden ve ruh birlikteliği Allah’a yönelik kodlanmıştır.

Kişiliğin bütününe Allah etki edince ister dostun yanında, ister düşmanın yanında olalım hiçbir önemi yoktur, varlık tek bir gerçekle donanmıştır; Allah ve O’nun sonsuz varlığı. Allah ile hayatını kuşatan insan için bulunulan tüm ortamlarda farklı bir maske altına girme algısı yoktur. Her konuda çok net ve berrak bir şekilde Allah’ın istediği kişiliği taşımak ve fiiliyata dökme mevcuttur.

Allah her şeyi belli bir ölçü ve nizamla yaratmıştır. Bundan dolayı her organa belli bir ilim vermiştir. Elin tutması, gözün görmesi, kulağın işitmesi, kalbin çarpması bir ilimdir. Bizim bütün varlığımız ilimle inşa edilmiştir. İlim denildiği zaman bizim genelde anladığımız bir kitap okuma ve onu anlama ona göre bir şeyler ortaya koyma değildir. İlim Allah’ın eşyaya yerleştirmiş olduğu tecellîyi okumaktır. Eğer kişi kendi alıcılarını eşyada, nesnede Allah’ın var olan ilmine açarsa eşyadaki İlâhî yansımayı sırrı görebilir.

Mümin bir kişilik oluşturmadaki en büyük engel de taklit yaparak tecellîyi görmeye çalışmak ve taklit yoluyla bilgiyi sahiplenmektir. Kişi din ilimlerini, Allah’ın hakikatini kulaktan dolma bilgiler ile kabul ediyorsa hiçbir şey anlamamış demektir. Allah’ı bilmek taklitten tahkike doğru bir yükseliş ile mümkündür. Taklit yoluyla gelen bilgi insanın kalbini tam anlamıyla okşayamadığı için yüzeysel kalır. Kişi problemlili olmuş olur, kişi problemlili olunca kişiliğini oluşturan düşünceleri, davranışları da problemlili olur. Ama kişi Allah’ın mevcut olan âyetlerini, delillerini okuyunca işte o zaman İnsan-ı kâmil kimliğini ortaya koyar ve bütün problemler ortadan kalkar.⁸¹

⁸⁰Affî Ebu’l- Alâ, *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Hayat*, Türkçesi: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 41.

⁸¹ William C. Chittick, *Kozmos’taki Tek Hakikat*, çev. Ömer Çolakoğlu, Sûfî Yayınları, İstanbul, 2010, s. 28.

Beşeri kimliğin ortadan kaldırılması, Allah'ın istediği kişiliği meydana getirir. Sosyal hayatta, toplum hayatında ve bireysel hayatımızda hiçbir kategoriye ayırmadan hayatın her alanında tek bir kimlik oluşturulmazsa bukalemun gibi her kabın şekli alınır. Ama “*Emr olunduğun gibi dosdoğru ol*”⁸² âyetinde buyurulduğu gibi istikâmetinden kişi şaşırmasa ve yolda bulduğunu, yola çıktığıyla değiştirmese işte o zaman gerçek bir şahsiyet oluşur. Çünkü istikamet kişiye tutarlılık kazandırır. Bu bilinçle hareket edildiği zaman kişinin inançları, tercihleri arasında da bir tutarlılık olur. Kişi, hayat tarzında Kur’ân’ın çizmiş olduğu istikrarı yansıtır. Eğer tam tersi bir tutarsızlık ruhsal dünyaya hâkim olursa ne yazık ki bölünmüş kişilik tarzı hayatımızı etkisi altına alır.

Allah'ın her an kendisini gördüğünü ve her an kalbini gözleyip denetlediğini düşünen bir insan ancak Allah'ın rızasına uygun hareketlerde bulunabilir. Bundan dolayı davranışlarını kontrol altına alır ve kendini tanıyıp bilir. Allah'ın kalbine ve duygularına her saniye hâkim olduğunu bilmek kişiyi olumsuz davranışlardan uzak kılar. Çünkü kişi Allah Resulünün “her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da, O seni görmektedir”⁸³ buyurmasındaki hâli kişiliğine yerleştirir. Her anını Allah’la geçiren, Allah’a bağlı olan, O’na kul olan, O’nu seven ve kendisini Rabbi’nin gerçek sevgilisi hisseden insan hakikî anlamda insanî kişilik inşa eder. Din ve ahlak bakımından insanın kişiliğini geliştirmesi ve Allah'ın istediği insanın yani bir anlamda insan-ı kâmilin belirebilmesi İlâhî sıfatlarla sıfatlanmaya bağlıdır. Çünkü insanın Allah’ı her an hatırlayıp kendi benliğini ortadan kaldırmadan benliğinde Allah’a yaklaşmasının yolu ancak bu şekilde olur. Burada sonsuz benliğin, sınırlı benlik içinde belirmesi söz konusudur. Rab kişiliğinde belirlemek istediği insana kendisi nur olarak sirayet eder. Muhammed İkbâl’in (ö.1938) de ifade ettiği gibi,

*“Denizden bir ses köpürdü ve şöyle dedi: Sen benim koşup gelen dalgalarımın doğdun. Benden doğan Sen, yine benim kucağıma düştün. İnci ol, ummanın kucağında gel yaşa. Ay ve yıldızlardan daha parlak olarak yaşa.”*⁸⁴

⁸² Hûd, 11/1.

⁸³ Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 57.

⁸⁴ Muhammed İkbâl, *Külliyât-ı İkbâl*, haz. Cavit İkbâl, Lahor 1978, s.112-113; Muhammed İkbâl, *Peyâm-ı Meşrik*, 1971, s. 67.

Aslında İkbâl'in burada belirtmek istediği hakkıyla bakıldığı zaman Allah'ın kendi nefesinde insana üfürmesiyle, Allah'ın insanı ne kadar yücelttiğidir. Çünkü Allah insanı İlâhî sıfatların bir usturlabı haline getirmiştir. İnsan-ı Kâmil olan kişi de Allah'ın dilediği hayat tarzını yaşayarak, Allah'ın sıfatlarını yansıtır. Çünkü nasıl ki usturlap yıldızların durumunu gösterirse, o da Allah'ın sıfatlarını gösterir.

1.2.Allah'a Karşı Samimiyetin Kişiliğe Etkisi

İhlâs, “amellerde Allah rızasını gözeterek, samimi olmak, davranışlarda riyâ gözetmeksizin Allah'ın hoşuna gidecek fiiller yapmaya gayret etmek, yapılan her işte yönelişi sadece Allah'a has kılmak, gayri İlâhî etkileri ortadan çıkartarak mahlûkatı aradan çıkarmaktır.”⁸⁵

Kuşeyrî (ö.465/1072), ihlâsın öneminden şu şekilde bahsetmiştir: “İhlâs, ita'at ve ibadette sırf Hakk'ı kastetmektir. Bu ita'at başka hiçbir şeyle değil, sadece Allah'a yaklaşmayı irade etmek sûretiyle olur. Allah'tan başka bir mahlûk için yapmacık bir şey işlemek, halkın övgüsünü kazanmak, halk tarafından seilmeyi arzulamak ve Allah'a yaklaşılana bütün niyetler dışında herhangi bir mana ve maksat taşımak ihlâsa engeldir.”⁸⁶ Demek ki Allah dışındaki herhangi bir harekette bulunmamız ve içinde Allah'ın hoşuna gitmeyen her davranışımız ihlâsa engeldir.

Varlığın gerçekliği ve anlamlılığı ile karşılaşmak açısından samimiyet anahtar bir kelimedir. Allah'la bütünleşmenin, bir olmanın en mükemmel yolu da Allah'a karşı duruşumuzdaki samimiyettir. Çünkü hayatımızın her alanında sırf Allah rızasını düşünerek konuşmak, oturmak, hareket etmek bütün fiillerimizde Allah'ı müşahede etmek ihlâsın işaretleridir. Allah da, ihlâsın bütün her şeyin kuşatıcısı olduğunu belirtmiştir. “*Dikkat! Hâlis din Allah'ındır.*”⁸⁷ Resulullah da âyeti teyit için şöyle buyurmuştur: “*Şu üç hususta bir müslümanın kalbi hıyanette (ve hasette) bulunmaz. Allah için ihlâs ile amel yapmak, devlet adamlarına samimi sûrette (tavsiye ve) nasihatte bulunmak ve her hâlükârda İslâm cemaâti ile olmak.*”⁸⁸

⁸⁵ Serrâc Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma' fi't-Tasavvuf* (Tahk. Abdulhalim Mahmûd-Abdulbâkî Surûr), Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, Mısır, 1960/1380, s. 221-222.

⁸⁶ Kuşeyrî Adulkerim, *er-Risâle Fi't-taavvuf*, Beyrût, 1990, s. 289.

⁸⁷ Zümer, 39/3.

⁸⁸ İbn Mace, Mukaddime, s.18; Darîmî, Mukaddime, s. 24.

Zunnûn Mısrî (ö.245/859) de ihlâs için şöyle demiştir; “İhlâs, ancak ihlâs da bulunması gereken sıdk ve sıdk üzerine sabır ile tamam olur. Sıdk ise ancak ve ancak sıdkta bulunması gereken ihlâs ve ihlâsta devam etme ile tamam olur.”⁸⁹ İşte bundan dolayı ihlâsın tam olarak ihlâs olabilmesi için sıdk ile birlikte olması gerekir. Çünkü ihlâsın özünde sıdk vardır. Sıdk ise fiillerdeki doğruluğun tüm yaşantıda görülmesidir.

İhlâstaki eksiklik nefsin kendini beğenmişlik duygusundan arındırması ve hâlis ameliyle doğru harekette bulunmasındandır. Yani, kişinin kendisi ile Hak arasında ulaşmaya çalıştığı sırdır. Amelde hiçbir gösterişin olmaması ve sadece Allah için yapılan bir davranış olması söz konusudur. İhlâs konusunda ilk eser yazan sûfîlerin başında gelen Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857) de ihlâsı anlatırken devamlı riyânın zıddı olarak tanımlamıştır.

Öyle ki ihlâslı olabilmenin temeline ön şart olarak riyadan uzak durmayı, bunun için de kişinin her işe, Allah için niyet etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁰ Cüneyd-i Bağdadî de Muhâsibî de olduğu gibi, “ihlâs makamının gerçekleştirilmesindeki en önemli faktörün Allah rızasını gözeterek hareket etmek olduğunu söylemiştir.”⁹¹ Sûfîlerin aslında bu bilgilere hadisler ışığında da vardığını söyleyebiliriz. Zirâ Peygamberimiz bir hadiste “İhlâs benim sırrımdan bir sırdır. Onu kullarımdan sevdiğim bir kulumun kalbine tevdi ederim”⁹² diye buyurması bunun en büyük delilidir. Rûveym (ö.303/915) ise; “ihlâs, yaptığın işi görmemen ve ona değer vermemendir”⁹³ diyerek yaptığın işin gösterişe kaçmaması durumunda ihlâs adını alabileceğini ifade etmiştir. Çünkü kişinin, ibadet ederken Allah dışındaki insanların övgüsünü kazanma amacıyla yapması, halk arasında kendisine saygı duyulması, beğenilme ve kabul görme arzusu ile yapması ibadetini sakatlaştırır. Yapmacık haller de bulunmak kişinin içinden gelen samimiyeti eylemlerine dökmemesidir. Kuşeyrî bunu şu şekilde belirtiyor: “İhlâs, mahlûkların mülâhaza (ve takdirinden) fiilin tasfîye edilmesidir.”⁹⁴ Aslında riyâda insanların beğenisini alma ve yapılan bütün

⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 290.

⁹⁰ Mûhasibî, *er-Riâye fî Hukukullah (Nefis Muhâsibesinin Temelleri)*, Terc. Filiz Şahin-Hülya Küçük), İstanbul, 1998, s. 353.

⁹¹ Kelâbâzî, *Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh yayımları, 2.baskı, İstanbul, 1992.

⁹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 290.

⁹³ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s.151.

⁹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 207-208.

davranışları insanlar için yapma vardır, ihlâs da ise merkeze yoğun bir şekilde Allah rızasını koyma hali mevcuttur. Bunun için de diyebiliriz ki ihlâsa ulaşmanın anahtarı, riyâyı terk etmektir.

İnsanın gösterişi ve yapay hallerini bırakarak gerçek samimiyeti hissetmesi; onu yaşaması olan ihlâs, kişiye inançta ve bütün yaşamında bir bilinç hali kazandırır. Kişinin inancındaki ve işlerindeki samimiyeti insanın kendini bilmesi ve farkındalık kazanmasını⁹⁵ sağlar, hakikî bir iman elde ettirir. Hakikî bir iman yakalayan kişide Allah'ın hükümleri cereyan ettiği sırada gönülden bir boyun eğme oluşur. Allah ile kendisi arasında güçlü bir samimiyet yakalayan kişide aşk hali meydana gelir. Çünkü ancak Rabbinde İlâhî aşkla bağlanan kişilerde samimiyet duygusu gelişir. Kalplerinde kendilerine dünyayı hatırlatan her şeyden yüz çeviren, gönüllerinden nefsin her türlü istek ve arzularını çıkararak samimi insanlar dürüst bir yaşam bilinci kazanır.⁹⁶ İhlâs, insana aşk merkezli ve muhabbet dolu bir yaşam verir. Bundandır ki varlık artık samimiyetinden dolayı kendini Allah'ın zatında yok etmeyi değil, İlâhî vasıfları kendi kişiliğinde toplayarak, Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmak istemiştir. Çünkü O, Allah dışındaki her şeyden uzaklaşmıştır, ihlâslı yaşam tüm hayatını kuşatmıştır. Mevlâna ihlâsın güzelliğini şu şekilde açıklar:

“Peygamberlerin yapılarında hırs yoktur; onun için parlar dururlar. Ulular nice mescitler yaptılar, ama hiçbirinin adı Mescid-i Aksâ olmadı. Her an şerefi artan Kâbe'nin yüceliği de İbrahim'in ihlâsındandı. Onun fazileti taşından, toprağından değildi. Yapılarında hırs yoktu da ondan.”⁹⁷

Bu çerçevede düşünüldüğü zaman İslâm'ın bütünüyle bir samimiyet dini olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki İslâm'ın beş şartını yerine getirdiğini söyleyen nice insanlar vardır ki kıldıkları namaz spor, tuttıkları oruç diyet, gittikleri Kâbe ziyareti turistik bir seyahat, söyledikleri kelime-i şehâdet dil alışkanlığından gelen bir söylem ve verdikleri zekât ise kendilerini dahi temizlemeyen bir gösteriş tutkusu olmuştur. Hakikî anlamda İslâm'ın özünü yakalamış kimliğe sahip bireylerde bu beş vasıftan iri dahi samimice yapıldığı takdirde sarmaşık gibi bütün vücudu kuşatır ve diğer

⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 4, 1136-1139.

⁹⁶ Esmâ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014, s.118.

⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 4, 1136-1139.

vasıfları da beraberinde getirir.⁹⁸ İhlâs, dini samimice yaşama hâlidir. İnancın, ibadetin sadece Allah'a özgü kılınmasının en güzel ifadesidir. Bütün ibadetlerimizde gönlümüzü Rahman'a açmanın ve O'na doğru yürümenin ilk şartıdır; her türlü riya, gösteriş ve çıkar kaygılarından arındırılıp sadece Allah rızası için kalbin ve aklın fonksiyonlarını yerine getirmedir.

İhlâs, Yaratıcı'ya gizli açık hiçbir şeyi ortak koşmadan yapılan samimi bir imandır. Dünyevi bir çıkar beklemeden sırf Allah istediği için Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için karşılıksız amellerdir. Sağ elimizin verdiğini sol elimizin bilmemesi gereken Rab ile aramızdaki hicrettir. Bundan dolayıdır ki Peygamberimiz(a. s.) Muaz b. Cebel'e şöyle der: "Ya Muaz! Amelini halis kıl! Sana onun azı bile yeterli olur. İhlâs, amelde başkalarının görmesinin ortadan kalkmasıdır"⁹⁹

İhlâs, İslâm'ın ve imanın merkezini teşkil etmektedir, Allah'ın âleme ve insana olan yakınlığına işaret edip, insanın Allah'ın varlığında erimesini ifade eder. Kişinin Allah'ın tevhid deryasında boğulması ihlâsın zirveye çıktığı bir haldir. Çünkü ihlâs tevhid inancının özüdür. Bunun içindir ki "Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık"¹⁰⁰ âyetine insan mazhar olmuştur. Allah katında özellikle katıksız benliğiyle Rabbinin huzuruna çıkan insana, adeta Allah'ın gözbebeği olan bir vasıf verilmiştir. Durum böyle olunca inanan ve bu inançla uyuşan, davranışlarında riyânın zerresini barındırmayan, şerefli varlık insan için Allah tevhid vadilerini açıp, Muhammedî hakîkati göstermiştir. Kur'ân-ı Kerîmde de bu durum için özel bir sure tahsis edilerek Kur'ân'ın ve İslâm'ın özü bu kelimedendir ismini alan İhlâs suresine verilmiştir.¹⁰¹ Her fiiliyle samimiyet ve Allah birlikteliğini yakalamış olanlara Allah da kendi yanından davet göndermiş olup; kişiliğini özsaygı, özgüven, ruhunu teslimiyet ile dolduran kendi yaratılışına ve ahlâkî değerlerine yakışan davranışlar sergileyen rehber peygamberler bize hediye etmiştir.

Pek çok diğer kavram gibi ihlâs da dış dünyada görünen beden kalıbının değil, kalbin konusudur. İhlâs menfaatin ve takasın olmadığı bir kalp ister. Çünkü

⁹⁹Kuşeyrî Abdulkerim, *Letâifü'l- İşaret*, Tahkik: el-Turâs, Mısır, 1981, c. 3, s. 232.

¹⁰⁰ Tîn, 95/4.

¹⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 211.

menfaat gönüle yerleştiği zaman o kalp zayıflar. Bu bağlamda âyette geçen “*Ancak Allah’a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler fayda bulur*”¹⁰² gerçeğindeki kalb-i selimin ihlâsın göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Yine Hz. Peygamber’in “Allah şüphesiz sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak amellerinize ve kalplerinize bakar”¹⁰³ hadisinde geçen “kalplerinize” sözüyle amellerin kalpteki temiz niyet ve ihlâs ile değer kazanacağını vurgulamıştır.

İhlâs, kalbin temiz kalmasını bozacak her türlü fiil ve düşünceden uzak durmaktır. Bir maddeye yabancı bir şey karışırsa nasıl ki onun özü, mayası değişirse kalbin içine de Allah inancı ve Allah nurundan başka istekler karışınca saflığı bozulur. İşte bu yüzden ihlâs, yaptığın eylemin yaratıkların ne düşüneceğini hangi tepkide bulunacaklarını düşünmeden halkı aradan çıkartmak başka bir amaç ile değil de, sırf Allah’a yaklaşmak halkın övgü ve takdirini kazanma maksadı olmadan yalnız Allah için yapmaktır.

Kulun diline gelen her sözü kendi nefsi için değil, Allah için yapılacak eylemlere dönüştürmesi, yalnız Allah için yapılacak eylemlerden ve fiillerden söz etmesi, halkın değil Hakk’ın düşüncesine önem vermesi, halkın değerlendirmesine göre değil, Allah’ın değerlendirmesine göre konuşmasıdır. İşte bu sebeptir ki ihlâs sahibini takvaya götürür. Çünkü ihlâs, sadece amellerinde Allah’ın rızasını kabullenmektir. İhlâs, nefesine hiçbir pay biçmemektir. Nefsin en gizli afeti övülmekten hoşlanmasıdır. Nefis biraz övgü gördüğü takdirde gökyüzü ve yeryüzünü de sırtına yüklesen çeker ama övgü almayınca tembelleşir, başarısız kalır. Bundan dolayı Sehl b. Abdullah’a (ö.273/886); “Nefsine en güç gelen şey nedir?” diye sorulunca “ihlâstır” cevabını vermiştir. Çünkü “onda nefsin herhangi bir etkisi yoktur”¹⁰⁴ demiştir.

İhlâs gönülden gelen dostluk, samimiyet ve içtenliktir. İhlâs aslında dindeki bazı kökleşmiş adetleri kaldırıp içinden geldiği gibi Allah’la konuşmaktır, içindekileri ibadet haline çevirmektir. Allah, Davud’a (a.s.); “Ey Davud! Benim için bir ev boşaltıp tahliye et oraya yerleşeyim” der. Davud’un, “Allah’ım! Sen, mekândan münezzeh ve uzaksın sana nasıl ev hazırlayayım?” cevabına karşılık

¹⁰² Şu’arâ, 26/89.

¹⁰³ Müslim, Birr, 33.

¹⁰⁴ Cezviyye İbn Kayyim, *Medâricü’s Sâlikîn*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, c. 2, s. 91-92.

Allah, “Ey Davud! Ben yere göğe sığmam ancak mümin kulunun kalbine sığarım”¹⁰⁵ buyurmuştur. Çünkü Allah, insan kalbinin aslında asıl mekânı olduğunu belirtmiştir. Kalpten gelen samimiyetin de şekle bağlı olmadığını bize Hz. Musa (a.s.) ve çoban hikâyesinde de açıkça göstermiştir. Hikâye şöyledir: Musa (a.s.) yolda bir çoban görür, çoban kendince kalbiyle Allah’la sohbet etmektedir:

- Ey Hûda ve Ey İlâh! Sen neredesin? Ta ki ben senin kölen olayım! Çarığımı dikeyim, başını tarayayım,
- Elbiseni yıkayayım, bitlerini öldüreyim. Ey muhteşem varlık, senin önüne süt getireyim,
- Elceğizini öpeyim, ayakcağızını yıkayım. Uyku vaktin gelince yattığın yeri süpüreyim, Ey Hudâ, bütün keçilerim sana feda olsun, benim “hey hey” ve “hay hay”ım seni anmaktır.¹⁰⁶

Çobanın Allah’a yakarışlarını duyan Musa (a.s.) insanlara ait muhtaçlık özelliklerini belirten nitelemelerin çobanın Allah’a yakıştırmasından hiddetlenmiş ve “Müslümanlıktan çıktın, kâfir oldun”¹⁰⁷ ve “Bu ne uydurma sözdür, bu ne küfür ve hezeyandır! Muhakkak ağzına pamuk tıka”¹⁰⁸ gibi sözlerle çobana kızmış ve onu azarlamıştır. Çoban yaptığıının yanlış olduğunu düşünüp Allah’tan uzaklaşınca, anında Allah tarafından Musa (a.s.) ikaz edilmiştir. Bu hikâyede, Allah’ın Musa peygamberi ikaz etmesi Allah’ın kullarını kendisiyle buluşturmasından ziyade ayırma amacı taşıdığı için Musa Peygamber’e uyarıda bulunulmuştur. Çünkü herkes kendi bilgisi ölçüsünde Allah’la konuşur. Çoban da cahildir belki, ama Allah’ın kendisinde istediği tek şart olan samimiyeti taşıdığı için Allah katında değerlidir.¹⁰⁹

Allah’la konuşmak için herhangi bir sınırlandırma getirilemez. İnsanların Allah’la nasıl sohbet ettiği, ruhu daraldığında Allah’la konuşmak dertleşmek istemesi, O’na kendi iç dünyasını açıp rahatlamak istemesi için; insanın bunu cami hocalarının veya din âlimlerinin ezberlettiği ve tavsiye ettiği dualarla değil de aklına geldiği, gönlünden geçtiği şekliyle Allah’la sohbet etmesi ve Allah’ın da onayladığı

¹⁰⁵ Ali Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 155.

¹⁰⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, 1710-1805.

¹⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, 1717.

¹⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, 1718.

¹⁰⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, 1710- 1718.

yolun bu olduğu çoban hikâyesinde de olduğu gibi açıkça vurgulanmıştır. Dile ve söze değil, ruha, davranışa ve içtenliğe bakması, Allah'ın samimiyete şekil ve kalıplardan daha çok önem verdiği ispatıdır. Allah her şeyi çekip çeviren olduğuna göre,¹¹⁰ kalpler de onun elindedir. Allah, Kendisiyle sevdiğinin arasına da kimsenin girmesine razı olmayacağını da beyan etmiştir. Kendi nefsinde bulunmayan ve halka süslü görünmek isteyen kimsenin de Allah katında hiçbir değeri olmadığını ifade etmiştir.

Ayrıca Allah'a samimi bir şekilde yönelen insan için cennet veya cehennem korkusu da olmadığı için, kişinin kalbinde ve lisânında Allah'ın istediği yaşamdan başka bir hayat yoktur. Dünya hayatındaki hiçbir engel insan için perde değildir. Sadece Allah'a ulaşma ve O'na teslim olma söz konusudur. Çünkü Allah'ın yakınlığını bulan kişinin her hâlî İlâhî perspektifle donanmıştır.¹¹¹

İhlâsın psikolojik olarak da insanlar üzerinde önemli etkileri vardır. Şöyle ki bir Müslüman hareketlerini Allah için değil de; akrabaları, dostları hatta düşmanının bile iltifatını kazanmak için yapıyorsa hayatını ona göre yönlendiriyorsa davranışında ihlâsın zıddı olan riyâ bulaştığı aşikârdır. Riyâ ile yapılan davranışın da Allah katında hiçbir değeri yoktur. Bu da kişinin yaptıklarının tamamen boşa çıkması anlamına gelmektedir. Çünkü ihlâs düşüncesinin merkezinde davranışları Allah'ın rızası için yapıp, insanların beğenisini terk etmek vardır. Allah insanı, bir şeyi Allah istediği için yapar insanların bakışı, isteği ve arzusunun kendisi için hiçbir önemi yoktur. Varlığa şah damarından daha yakın olan Allah'ın nazarını gözetmek, sınırlı varlık olan insanların nazarını gözetmekten çok daha önemlidir.¹¹²

1.3.Şahsiyet Oluşumunda Gayr-i İlâhî Etkilere Karşı Koymak

Tasavvuf, hâl ve eylemin her aşamasında Allah'ın hukukunun referans alındığı ve yanında Peygamber'in ilkelerinin merkeze konulduğu İslâm'ın burcu burcu yaşanması gerektiğini varlığa yükleyen bir ilimdir. Bu bağlamda Allah insanı olmayı da, kişinin sadece Peygamber'i takip etmesini veya şeriata uymasını değil, bütün olarak sosyal ve toplumsal hayatta nefsinden arındırmasına bağlar. Varlığın benliğini Allah'ın dileği doğrultusunda sürdürmesi, kendisini Allah'tan alıkoyan her

¹¹⁰ Nâzi'ât, 79/5.

¹¹¹ Hallâc Hüseyin b. Mansûr, *Divânü'l- Hallâc*, neşr. Kâmi Mustafa eş- Şeybî, Bağdat, 1974, s. 26

¹¹² Esmâ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 31.

şeyi hiçlemesi ve bu şuurun farkındalığını yakalaması Allah insanı olması yolunda hiyerarşik olarak ilerlemesini sağlar.¹¹³

Kendini bilen ve tanıyan insan gayr-i İlâhî etkilere karşı kendini korumayı da tamamlamış olur. Allah'la yaşayan insan kendine dönüşü, varlığı okuyuşu gerçekleştirdikten sonra dışarıdan gelen gayr-i İlâhî unsurlara karşı da kendini korumuş olur. Tam bir teslimiyet ile bunlar tamamlandığı zaman gaflete kapılma da söz konusu olmaz. Kişi Allah'ı bir bütün olarak yaşamadığı zaman kendine dönüşümünü de eksik bırakmış olur, hayatın her aşamasında Allah'ı yaşamayı bilen varlık, Allah'ı unutmaz ve Rabbanî bir kimlik ortaya koyar.

Her şey bir şeye bağlıdır, her şey birliğe bağlıdır O, bir var olduğu sürece her şey yok olmaya mahkûmdur. Allah'ı bildikten ve yaşadıkten sonra Allah dışındaki mâsivâyı, her şeyi yok saymış oluruz. Allah'ın ahlâkıyla ahlâklandıktan sonra hiçbir isteğin ve arzunun Allah'ın sınırını geçmesi mümkün değildir. Resulullah şöyle buyuruyor: “Biz küçük cihattan büyük cihada dönüş yaptık. O büyük cihat nefistir.”¹¹⁴ Allah da kendi kitabı olan Kur'ân'da sürekli nefse atıflarda bulunmuştur. Çünkü nefis her konuda Allah dışındaki güce yönelmedir. İnsan İlâhî etkilere uygun yaşadığı zaman, gayri ilâhî etkilerden de uzak kalmış olur. Kişi, Kur'ân'a ve Peygamber'in yaşadığı hayat tarzına uygun olarak yaşadığı zaman ilâhî bir yaşam sergilemiş olur. “*Kendini kendi elinle ateşe atma*”¹¹⁵ âyetinde de olduğu gibi her şey insanın kendisinde bitiyor.

Dünya, Allah'tan gafil olunan mekândır. Dünya insanları aldatma yurdu olarak insanları Allah'tan alıkoyan bir perdedir. Ailemiz, çevremiz, sosyal ilişkilerimiz, gelecek beklentilerimiz, duygusal sitemlerimiz, maddî isteklerimiz, evlenip çoluk çocuk sahibi olmalarımız, dostluklarımız, arkadaşlıklarımız, düşmanlıklarımız, makam ve mevki hırslarımız bizi sürekli meşgul eden ve Allah'ça yaşamamıza engel olan şeylerdir. Mevlânâ bu konuda “*Sen bir padişah olsan, senin malın, mülkün, orduların, tâcın tahtın bulunsa; şunu iyi bil ki, Allah'tan başka her şey, seni yavaş yavaş ölüme götüren şeylerdir*”¹¹⁶ diyerek dünya sevgisinin nihaî bir

¹¹³ Ali Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 110.

¹¹⁴ Aclunî, *Keşfü'l- Hafâ*, c. 1, s. 424-425.

¹¹⁵ Bakara, 2/195.

¹¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 3, 308.

noktada son bulacağına dikkat çekmiştir. Ve yine “*Gaflet hastalığı insanı hak ve hakikatin düşmanı yapar*”¹¹⁷ diyerek bu düşünceyle kişinin gerçekte muhatap olmayıp başka şeylerle meşgul olmasını aslında zihnini rahatlatan yanlış bir algı olduğunu belirtmiştir. Çünkü gayr-i İlâhî etkiler zamanla gerçeğin üzerindeki tozları kaldırmamıza engel olur, aslında yanlışı doğru olarak görmemize neden olur. Böyle olmakla birlikte aynı zamanda “*Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer fitnedir(imtihandır)*”¹¹⁸ gerçeğini de değiştirmez.

Eğer dünya ve içindeki şeyler Allah’ı tanımak ve bilmekten daha sevimli olsaydı Peygamberimiz sürekli Allah’ı tanımak, O’nunla hemhâl olmak isteğiyle Allah’ı düşünmez, tefekkür ve dua etmezdi. Ama Peygamber Allah’ı her tanıdığı anda bir önceki bilgisinin ne kadar yetersiz olduğunu görmüş, eksik gördüğü ve yetersiz bildiği içinde tevbe ve bağışlanma dilemiştir. Peygamber (s.a.v.), “Ben günde yetmiş defa Allah’tan beni bağışlamasını diler, tevbe ederim”¹¹⁹ buyurarak istediği zaman Allah’ın dünya nimetlerini hepsini kendisine vereceğine işaret etmiş, fakat yine de kendisinin Allah’ı bulmak istediğini bize açıkça göstermiştir. Çünkü dünya hayatında asıl teslimiyet sahipleri, Allah’ın izlerinin kendilerinde apaçık bir şekilde görüldüğü yalnızca, peygamberlerdir. İlâhî aşka vasıl olmalarından dolayı, bu hâlin zevkiyle her işlerinde Hakk’ın varlığını müşahede etmişlerdir. Bu düşünceyle hareket eden kişilerde aynı zevke ulaşabilirler. Her davranışlarında, düşüncelerinde maşuklarının emri ve O’na teslimiyetleri dairesinde hareket ettikleri sürece kendi nefislerine değil, Hakk’a âşık olacakları için Allah’la olan beraberliklerini yakalamış olurlar.

Allah, kişiyi nefsimize ait olan nesne için çalışmaktan koruduğu zaman, kendi zatına karşı ilgi ve muhabbeti de artırır. Çünkü mâsivâ arzusundan geçirince kendi vuslat şerbetini içirmiş olur. Allah, birçok ayette kendisinin zikredilmesini ve unutulmamasını emretmiştir. “*Öyleyse yalnız beni anın ki bende sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.*”¹²⁰ “*Rabbini çok an sabah, akşam tebih et.*”¹²¹ “*Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve gafillerden olma*”¹²² diyerek devamlı zikrullah ile mücâhede ve riyazeti

¹¹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 3, 2677.

¹¹⁸ Enfâl, 8/28.

¹¹⁹ İbn Mace, *Edep*, 57.

¹²⁰ Bakara, 2/152.

¹²¹ Âl-i İmrân, 3/41.

¹²² A’râf, 7/205.

emrederek varlığa gönlündeki dünya muhabbetini Hak muhabbetine dönüştürmek istercesine hatırlatmalarda bulunmuştur. Çünkü Allah sevgisi insanı kuşattığı zaman, insanın kalbine ve tüm benliğine Allah dışında bir sözün tesir etmesi veya Allah dışında kalbe güzel gelen bir şey bulmak mümkün değildir. Allah'ı tanıyan O'nu bizzat yaşayan O'nun dışındaki her şeyden de bağını keser.¹²³

Gönülde dünya muhabbeti varken, kişinin Allah'ı, Allah'ın istediği şekilde düşünmesi mümkün değildir, dünya sevgisi azaldıkça muhabbetullah artar. Çünkü kendilerini dünyaya verenler için mabut para olur. Gece gündüz zikir ve fikirleri dünyevî istekler, gayr-i İlâhî etkiler olur. Bu kişiler, dünyaya öyle meyletmişlerdir ki gönüllerinden ve hayatlarından Mevlâ çıkmış gibidir. Bütün küçük ve büyük kötülöklere sevk eden günahların kaynağı dünya sevgisidir. Dünya sevgisi kişiyle Allah arasındaki en büyük perdedir. Dünyayı seven, yaratıcısını sevmez. “ *Kadın, oğul, birikmiş altın ve gümüş, güzel atlar, hayvanlar ve ekinler insanlara sevdirdildi. Halbûki bunlar dünya hayatının geçici faydalarından ibarettir*”¹²⁴ âyetinde de Allah dünyaya meylettiren geçici heveslerin fani olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber de şöyle dua etmiştir: “Allah'ım sevgini bana kendi nefsimden, kulağımdan, gözümünden, ailemden, malımdan ve soğuk sudan daha sevimli kıl”¹²⁵ diyerek kişinin Allah'a kendisini uzaklaştıracak şeylerle arasına engel koyması ve daima Hakk'a meyletmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

İnsan, Allah'ın hoşuna gitmeyen dünyaya ait isteklerden ne kadar uzaklaşırsa Hakk'a da o kadar yakın olur. Dünyanın terki, Hakk'a varmadır. Aslında dünyayı terk etmekten maksat tamamıyla kendini dünyadan soyutlamak değildir. Çünkü Allah dünya nimetlerini de insanlar faydalansınlar diye vermiştir. Eğer ki tamamıyla dünyadan el etek çekmiş bir züht hayatı yaşarsak o halde hesap denilen bir olgu da ortadan kalkmış olur. Bilinmelidir ki insanı kâmil olan kişi her ne kadar dünya işleriyle meşgul olsa ve dünyaya bulaşsa da, gönlü Hakk'tan bir an olsun ayrılmaz. Dünya meşguliyeti kişiyi Allah'tan alıkoymaz. Çünkü Allah insanının “eli kârda, gönlü oynaşadır.” Tıpkı Ebû Yezid Bistamî (ö.234/850) hazretlerinin dediği gibi, “Otuz yıldır Allah dışında kimseyle konuşmuyorum. İnsanlar da benim onlarla

¹²³Hucvirî, *Keşfü'l- Mahcûb*, s. 410.

¹²⁴ Âl-i İmrân, 3/14.

¹²⁵ Tirmizî, *De'avât*, 73.

konuştuğumu zannediyorlar.”¹²⁶ Çünkü kişi, Hak ile sağlam olursa halkın sureti gözünde kaybolur görünmez.

Kalbin meylettiği ve ilgi duyduğu işler, yasak olmasalar bile kişide ilgi ve merak uyandırıyorsa basiretine perde haline gelir. Günah, sadece şeriatın sıraladığı işler değildir. Nitekim Kur’ân’da Hz. İbrahim’in (a.s.) şu duası nakledilmektedir: “*Rabbim, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.*”¹²⁷ Her ne kadar buradaki “put” kelimesi para, makam, dünyalıklar, arzu ve istekler olarak açıklansa bile, aslında gönlün bağlandığı aşırı derecede sevip istediği her şey put olarak ifade edilebilir.¹²⁸

Allah sevgisinin kalpte oluşması ve tecellî nurlarının varlıkta tezahür etmesi için, kişinin tüm cihetiyle Allah’a yönelmesi gerekir. Bu yönelme de kalbin önünde hiçbir perdenin olmamasıyla mümkündür. Nasıl ki cisim ile ayna arasına başka bir varlık girdiğinde aynada cismin değil de varlığın görüntüsü oluşuyorsa, Allah ile varlık arasına da arzu ve istek denilen nefis adına ne girerse Allah’ın istediği yaşam orada mümkün olmaz. Aynı zamanda Allah’ı yanlış bilgi ile bilip ve başkalarını taklit ederek Allah’ı kitaplardan öğrenen insanın durumu da aynıdır. Çünkü Allah’a yönelmeyen Allah’ın hakikatlerinin bizzat gönlünde doğmadığı kişinin kalbiyle Allah arasında aşılmaz engeller girmiştir.¹²⁹

Böyle bir kimsenin Allah’ın ilmine kapalı olması Allah’tan değil, kişinin kendisinden kaynaklanan bir problemdir. Zirâ “*Onlar, öyle bir sapkınlığa girmişlerdir ki kalpleri mühürlenmiştir.*”¹³⁰

İnsan, sosyal bir varlık olması itibariyle sürekli toplumla iç içedir. Sosyal ilişkilerinde olsun, iş hayatında olsun bir maraton içinde hayatını şekillendirmektedir. Kişi, bu süreçte bir şeyler elde etme hırsıyla, yeterli paraya, mala- mülke, moda giysilere, en son çıkan marka kıyafetlere, en lezzetli yemeklere, en yüksek makam-mevkiye yükselince ve kendince en güzel dünyevî isteklere kavuşunca tatmin olup mutlu olacağını sanır. Oysa bu durumda olmayan birisi için gerçek huzur ve

¹²⁶ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 201.

¹²⁷ İbrahim, 14/35.

¹²⁸ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, s. 45.

¹²⁹ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 151.

¹³⁰ Bakara, 2/6-7.

sükûnetin bunlarda saklı olduğu düşüncesi hâkimken, mevcut bu durumu yaşayanlar içinse kişisel mutluluk daha fazlasında gizlidir.¹³¹ Yakından bakıldığı zaman aslında her ikisi için de gerçek hayat Allah'tan uzaklaşıldığı için bunlarda görünmektedir. Çünkü mutluluk isteklerine kavuşamayan için dünyevî arzu ve isteklerde, her şeye sahip olup tatmin olmayan için ise daha fazlasındadır.

1.3. Pişmanlığın Şahsiyetteki Yeri

Tevbe, işlenen günahın dolaylı kişinin üzüntü duyması, kalbinde vicdanen bir pişmanlık hissetmesi ve Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı riayet ettiği için huzursuzluğun bedenini ve ruhunu kaplamasıdır. Bunun içindir ki tevbe, “günaha pişman olup Hakk'a yönelmek, Allah'ın emir ve nehiy hukukunu gözetmek, kalpteki kötülükte ısrarlı olma düşüncesinden vazgeçip Hakk'a yönelmektir.”¹³² Allah “*Ey iman edenler! Hepiniz toptan Allah'a tevbe ediniz, umulur ki felâh bulursunuz.*”¹³³ Başka bir ayette ise, “*Allah, tevbe edenleri ve tertemiz olanları sever*”¹³⁴ diyerek tevbe edildiği zaman kalpte günahın eser kalmayacağını belirtmiştir. Enes b. Malik'in rivayet etmiş olduğu bir hadis-i şerife göre de Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın en çok sevdiği kimse, tevbe eden gençtir.”¹³⁵

Pişmanlık, benlik dönüşüm sürecinin, sağlam bir şekilde başlayabilmesi için gerekli bir aşamadır. Tevbenin ana teması pişmanlık içinde yüzmek, yapmış olduğu hatadan dolayı kendine acı çektirmek ya da sürekli kendisini vicdan azabından dolayı aşağılamak değildir. Pişmanlık içinde yüzmek, kişinin kendisine hoşgörülle yaklaşmasının bir sonucudur. Çünkü kişi yaşamın sonu olmadığını fark edip, kendisine bir fırsat daha sunulduğu bilinciyle dönüşüm sürecini başlatmak için yeniden bir doğuş yapabilir. Ebû Said Harraz (ö.277/890) şöyle der: “Yeminini yüzlerce kere bozmuş olsan da ruhun evine dön.”¹³⁶ Bir kimse tevbesini yüzlerce kez bozmuş olsa bile umutsuzluk deryasına kapılmadan her seferinde samimi ve ihlâslı olmak koşuluyla Allah'a yönelip geçmişte yaşadıklarını geçmişte bırakabilir. Yüzlerce dünya dolusu günahın insanı samimi bir pişmanlık iç çekişiyle kurtulabilir.

¹³¹ Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, Terc. Orhan Düz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 101.

¹³² Serrâc, *el-Lûma*, s. 43.

¹³³ Nûr, 24/31.

¹³⁴ Bakara, 2/222.

¹³⁵ Süyutî, *Camiü's-sağîr*, c. 3, s. 151.

¹³⁶ Kemal Sayar, *Sûfî Psikolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 83.

Nefsin ayıp ve kusurlarından arınarak geriye doğru adım atabilme gücünü gösterebilmesi olarak tanımlanan tevbe her evrede sürekli yenilenen bir egzersizdir. Tevbe makamı sağlam olursa yani benlik dönüşümü kararlılığı net olursa varlığın kalbine muhabbet nurlarından bir nur doğar. Dönüş ve arınma gayreti gerçekçi olduğunda, kişinin kalbine doğan sevgi hali kendisini çaba ve mücâhedeye sevk eder, ibadete dayanıklı kılar, nefsin arzularını zayıflatır. Nefsin arzularının etkisinden kurtulan kalp, kötü sıfatları terk edip iyi sıfatlara dönme fırsatı bulur.¹³⁷

İnsan, ruhlar âleminde bu dünyaya geldiğinde Rabbiyle kurmuş olduğu samimiyeti bu dünyada da kuracağına dair söz vermiştir. Kişiliğini yapılandıran Rabbi'ne, verdiği ahdi eksiksiz bir şekilde yerine getireceğine aklen ve bedenlen kodlanmıştır. Varlık, Allah merkezli sevgi anlayışı, bütünlük duygusu ve Allah'ın kula sunmuş olduğu merhameti hissetme duyarlılığı sayesinde tüm olumsuzluklardan soyutlanmış bir şekilde benliğini ortaya koyar. Ve karşılaştığı tüm sıkıntılar karşısında problemlerinin temeline Allah'ın tövbe kapısının açık olduğunu bildiği için, O'nunla huzuru bulan bir insan yapısına bürünür ve yapmış olduğu hatayı kendi hanesinden silen bir gücün farkındalığıyla günahsız bir hale gelir. Bundan dolayıdır ki, Sehl b. Abdullah'a tevbenin ne olduğu sorulunca, "Günahımı unutmamandır"¹³⁸ demiştir. Sehl, burada bazen tevbe eden ve bazen de tevbesini bozan günahkârların haline işaret etmiştir.

Kişinin nasıl olsa ben kötülüğü yaparım ve Allah affeder düşüncesine kapılmaması için daima günahının ızdırabını kendinde taşıması gerektiğine dikkat çekmiştir. Tevbede, kişinin dilin pişmanlık duyması değil, pişman olan vicdana tercüman olması söz konusudur. Gerçek bir pişmanlık duyan kişide yapmış olduğu tevbenin kalbini onarması gerekir. Hata ne olursa olsun kişi işlemiş olduğu günaha karşı tekrar yapmamak için bir tiksinti içerisinde olmadığı sürece aynı günahı tekrarlaması kaçınılmazdır. Çünkü tevbe "kalple pişman olmak, dille istiğfarda bulunmak, uzuvlarıyla günahları terk etmek ve tekrar yapmamaya niyet etmektir."¹³⁹ İbn Hacer (ö.852/1449) ise tevbeyi, "günahı çirkinliği için terk etmek, yapılan fiile

¹³⁷ İbrahim Işıtan, *Sülemi'ye Göre Sufi Benlik Dönüşümü-Sufi Psikolojisi*, Divan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 85.

¹³⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 190.

¹³⁹ Mekî Ebû Talib, *Kütü'l- Kulûb*, thk: Said Nesib Mekârim, Beyrut, 1995, c. 1, s. 209.

pişman olmak, onu tekrarlamamaya azmetmek ve mağdura hakkını vermektir”¹⁴⁰ şeklinde ifade ederek pişmanlıkla beraber aynı hataların tekrar yapılmaması için tevbeyle mücâhedeye bağlamıştır.

Tevbe eden kişi, istikamet çizgisinin altına düşmemek için samimi bir şekilde tevbesinin arkasında durup gereğini ilerleyen dönemdeki hayatına yansıtması gerekir. Çünkü ebedi hayata bağlı olmayan insanın Allah dışında kalbinin bağlandığı her şey kendisi için bir hicâbtır. Bundan dolayı günlük hayatımızda tevbeyle ve özellikle Allah’a verilen ahdi yerine getirmek çok zordur. Çünkü günümüz hayatıyla karşılaştıracak olursak bugün çarşı, pazar adeta adım atılan her yer insanlar için bir günah deryası haline gelmiştir. Gayr-i İlâhî etkilerin tüm sosyal çevremizi kuşattığı bir dönemde kişinin pişmanlığının bilinciyle uyanık olması gerekir. Kendisini günah çukurunun önünden geçerken bile duygu ve düşüncelerinde Allah’a yönelmesini sağlayacak eylemlerde bulunmaya dikkat etmelidir. Yanlışlıkla dahi olsa gözüne, diline, kulağına ve bedenindeki uzuvlarına bir günah iliştiği zaman bunun pişmanlığıyla Rabbine yönelip benliğindeki üzüntüsünü dile getirmelidir. Hâfî’nin de bu konudaki tavsiyeleri dikkate değerdir: “ Bir kişi eğer bir toplulukta gaflet içerisine düşecek olursa veya birinin sohbetine katılırsa veyahut bir toplulukta kendi durumuna uygun davranışlarda bulunamayacak olursa, kalkıp hâline uygun hareket edebileceği başka bir yere gitsin. Hâlini koruyamadığı için nefsiyle muhasebe de bulunsun tevbe istiğfar çeksin, hatta yapamadığı ve kaçırdığı vakitteki görevleri için de varsa kaza etsin.”¹⁴¹

Cüneyd’e de tevbenin ne olduğu sorulunca, “Günahımı unutmandır” diye cevap vermiştir. Cüneyd-i Bağdadî ise burada, devamlı Allah’la beraber olan kulun yapmış olduğu bir hatadan dolayı Allah’ın diğer güzelliklerinin üzerine perde gelmemesi için kişinin yapmış olduğu hatayı Allah affettiği anda kulun unutması şeklinde açıklamıştır. Öyle bir durumdur ki kendi varlığının bile sahibi olmayan insan nasıl olur da Allah’ta fena bulduğu bir halde günahını hatırlayabilsin. Günah olan fiilin izini insan, kalbinden öyle bir çıkaracak ki ruhunda bundan eser kalmayacak. Böylece hayatta bu hatayı ve günahı işlememiş biriyle aramızda bir fark

¹⁴⁰İbn Hacer Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el- Askalânî, *Fethü’l- Bârî bi Şerhi’l- Buh’arî*, Kahire, 1987, c. 11, s. 106.

¹⁴¹ Hafî Zeynüddîn Ebû Bekir b. Muhammed, *el- Vasâyâ’l-ı Kudsiyye li’t-Tâlibîne’s-S’alikîn*, Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Kol. kyt no. 99328, vr.3b.

olmayacak. Çünkü rahmeti gazabını geçen Hakk’la meşgul olan kullar, Allah’ın zikrinin tesirinde olduğu için günahlarını hatırlayamazlar.¹⁴² Günahın yıkıcı tesirlerini unutmak insanı, günahkârlığın verdiği suçluluk duygusunun olumsuz etkisine karşı tedavi ederken; günahı unutmamak ise insanı yenileyerek gafletten kurtarır ve hatayı fırsat bulup bir daha aynı karanlığa girmeme hususunda kişiye yardım eder.¹⁴³ Kendisine tevbenin ne olduğu sorulduğu zaman Rûveym’in, “Tevbe, tevbeden tevbedir”¹⁴⁴ diye verdiği cevap da buna benzerdir.

Kuşeyrî ise, günah işleyen bir insanın hatalı olduğuna kesinlikle inanması gerektiğini kabul etmesi ve işlediği hatadan dolayı sürekli zihnini kurcalayan şüphelerin olmasını ifade etmiştir. Tevbesinin kabul edildiğinin şartının Hakk’ın sevgisi olduğu için, Allah’ın muhabbetini hak ettiğine dair emarelerin kalbini kuşatması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁵ Çünkü devamlı kırgınlığın ve üzüntünün kalpte hissedilmesi Allah için beraberinde sürekli istiğfarı da meydana getirir. Resulullâh’ın “Kalbimi bir perde (hicap) örterse, (Allah ile arama gerilen bu perde) kalksın diye günde yetmiş kere ‘estağfirullah’ derim”¹⁴⁶ hadisi buna en güzel delildir. Tevbenin psikolojik açıdan da kişiyi tedavi edici pek çok faydası vardır. Çünkü kişi bazen işlediği günahlardan dolayı kişilik bölünmesi yaşayabilir. Asıl olması gereken benliğinin yanında istemediği bir benlik ile de karşı karşıya kalabilir.

İşlediği günah ve kusurlardan dolayı kendisini içine düştüğü durumdan kurtarmak düşüncesiyle boğuşurken asla eski mevcut olan “ben”ine de kavuşamayacağı girdabına hapsolabilir. Fakat tevbe kişiyi iki kişilik arasında yaşamış olduğu “ideal benlik” ve “ mevcut benlik” arasındaki uçurumunu ortadan kaldırır.¹⁴⁷ Kişinin rûh sağlığını bozacak düşünceleri kendisinden uzaklaştırırken, diğer taraftan da tekrar toplum içine katılması için, kişinin kaygı ve endişelerini giderip olumlu karakter özelliği kazandırır.¹⁴⁸

¹⁴² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 96.

¹⁴³ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 57.

¹⁴⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 95.

¹⁴⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 96.

¹⁴⁶ Müslim, *Zikr*, 41; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 26.

¹⁴⁷ Hayati Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 142.

¹⁴⁸ Akif Hayta, “İbadetler ve Ruh Sağlığı”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 141.

Tevbe vasıtasıyla şahsiyetin yeniden şekillenmesi ve biçim alması söz konusudur. Çünkü duyguda, düşüncede, ilgi arzu ve isteklerde, ibadet ve kişinin tüm davranışlarında Allah'ın arzusuna uyma, kendi egosundan arınarak Allah'a ulaşma kararlılığında şahsiyet yeniden şekillenir. Varlık, tevbe sayesinde kişiliğinde pozitif hâller sergiler. Bunun için insan tevbe sayesinde bedenen ve kalben tüm benliğiyle sadece Allah'la bütünleşme ve O'na yönelmenin uğraşını verir. Tevbe insana olumlu karakter özellikleri aşılarken, diğer taraftan da kişiyi iyiliği, güzelliği ve İlâhî aşkı içinde üreten bir noktaya taşır. Tevbe, insanı sadece kendisi için yaşamayan, bencil olmayan aynı zamanda tüm insanlık neslinin de Allah' a yönelmesindeki bir insan tipini ortaya çıkartır. Tevbe bu anlamda bütün insanlığı günahlarının karanlığından çıkartarak İlâhî bir fener gibi aynı çağrıya davet eder. Günahkârlık duygusu içerisinde olan ve hata yapan insan, hayatı boyunca artık bütün kapıların kendisi için kapandığı, günahlarının affolunamayacağına veya affedilemeyecek kadar kötü olduğuna inanan insandır. Bu durumda olan insan yapmış olduğu kötü fiil sebebiyle pişmanlık duysa bile kendini sürekli olarak vicdanında hesaba çeker, suçlar, hiç affetmez, affedileceğine de inanmaz. Allah'tan kendisi için hiçbir olumlu beklentiye girmez, umutsuz bir hale gelir ve hiçbir zaman iyi olmayacağına inanır. Günah girdabına düşmüş olan insan perişanlık içinde iç dünyasına çekildiğinde, tevbe kişiyi içine düşmüş olduğu durumdan çıkarıp insanı yeniler ve olumlu karakter özelliğine yönlendirerek sürekli insanı inşa eder.¹⁴⁹ Tevbe insanın özündeki Allah'la olan muhabbet bağlarını yenileyerek ve daha da güçlendirip kenetleyerek onu kademeli olarak yönlendirip, kişiyi suçluluk duygusunun olumsuz etkilerine karşı da korur. Çünkü insanın aslına dönüşü için bilincin ve kişiliğin yeniden yapılanması tevbe vasıtasıyla gerçekleşecektir. Tevbe anlayışı, affedildiğinin belirtisini kendisinde gören kişi için insanı hayata karşı pozitif duygulara yönlendirirken ondaki suçluluk ve pişmanlık duygusunu da en alt seviyeye düşürür. Ayrıca insan kendisine karşı ilk yüzleşmeyi tevbe sayesinde yapar.¹⁵⁰

Allah tevbe sayesinde bağışlanma arzusuyla çırpınan insanın kalbini kendine doğru yönlendirir. Bu durum, Allah'ın kula dönmesidir. Kul da, buna karşılık tevbe anlayışıyla, kendini yeniler, umut duygusu içerisinde hayatına anlam katar ve hatalı bir fiilin arka planında yatan İlâhî tecellîyi görür. Bu durum da, kulun Allah'a

¹⁴⁹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 57-58.

¹⁵⁰ Ali Rıza Bayzan, *Sûfi İle Terapist*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 82.

dönmesidir. Tevbesinin Rabbinin yanında kabul edildiğini bilen kul, artık havf ve reca gibi duygulardan kurtulup Allah da bekâ olur.

İnsanın Rabbi karşısındaki pişmanlığını en iyi ifade eden tavır tevbedir. Değişimin başlangıç noktası olan tevbe de, eskiye pişmanlık duyarak uzaklaşma ve yeniye arzu ile sarılma vardır. Kişi yaptığı günden dolayı pişman olup Hakk'a yöneldiği zaman ve kalpteki kötülöklere karşı ısrarlı olma düşüncesinden vazgeçip Hakk'a yöneldiği an tevbe gerçekleşmiş olur. Peygamberimiz de bir hadiste "Pişmanlık tevbedir"¹⁵¹ diyerek tevbenin büyük bir kısmını pişmanlığın teşkil ettiğini belirtmiştir. Bunu Peygamber'in "hac arafattır"¹⁵² hadisiyle önem bakımından benzer tutabiliriz. Çünkü nasıl ki hac ibadeti içinde arefe vakfesi yapılmadığı zaman, görev yerine getirilmemiş olunursa işlenen günden dolayı da kişinin kalbinde bir nedamet hissi olmazsa tevbe eksik olmuş olur. Pişmanlığın oluşabilmesi için de kişinin yaşamında olan kötü hâllerinin farkında olması gerekir. Sosyal çevresinde, arkadaşlık ilişkilerinde birey, Allah'tan koptuğunun yasaklayıcı fiiller icra ettiğinin, çirkin eylemlerde bulunduğunun ve bunları kalbinden çıkardığı zaman tereddüt içinde kalmadan huzura kavuştuğunu görmesi şarttır.

Böyle bir tutum geliştirdiği zaman pişmanlığının ardından gelen özrün anlam verdiğini fark eder. Ruzbihan Baklî (ö.586/1209) de "tevbeyi nefse tabi olmaktan uzaklaşıp, Hakk'a dönmek olarak ifade ettikten sonra asıl tevbenin kişinin kalbinde Hakk'ın uyarısının meydana gelmesi olduğunu belirtir."¹⁵³

Tevbe insanın vuslata ermek için uğradığı menzillerin ilkidir. Çünkü insanı hüznülmü olmaya mutsuz olmaya götüren kendi hataları ve günahlarıdır. İnsanı her türlü güzelliklerden, sevinçlerden, iyiliklerden alıkoyan da yine insanın kendine, insanlara, hem de Yaratıcıya karşı yapmış olduğu günahları ve hatalarıdır. İnsanları her türlü cehalete, bilgisizliğe sevk eden sebeplerin ana kaynağı yine insanın kendi sorumsuzluğudur. İnsanın bu hatalarından, işlediği günahlardan kurtulmasının tek çıkışı vardır; bu da kendi sorumluluğunun bilincine varıp arınmasıyla mümkün olur. Eğer ki Allah'a karşı yapılan hatalardan tam olarak gönülden bir pişmanlık duyulursa

¹⁵¹ İbn Mace, Zühd, 30.

¹⁵²Müslim, Hac, 412; Tirmizî, Hac, 5.

¹⁵³ Ruzbihan Baklî Ebû Muhammed eş- Şirârzî, *Kitabü Meşrebi'l - ervâh* (Tash. Nâzif Muharrem Havâce), Matba'atü Külliyyeti'l-Âdâb, İstanbul, 1973, s. 19.

o zaman tevbe Hz. Peygamberin (s.a.v) “Allah kulunun tevbesi sayesinde kaybettiği şeyi bulan, susadıktan sonra suya kanan ve kısırlıktan sonra doğuran kimsenin sevincinden daha çok sevinir”¹⁵⁴ hadisinde olduğu gibi yerini bulur.

Tevbe de, kulun irâdî olarak kendi isteği ile Allah’a yönelmesi söz konusudur. Çünkü zorla yapılan ve yaptırılan tevbe son nefeslerinde iman eden kimsenin durumuna benzer ki bu da pek muteber değildir. Peygamberler de insanları zorla değil bir takım mucizelerle İslâm’a davet etmişlerdir.¹⁵⁵

Tamamen gönüllülük esasına dayanan, insanın iradesiyle başlaması gereken tevbe, insanın zaman karşısındaki acizliğine de kısmen olsa bir çözüm getirir. Tevbe, zamana, özellikle geçmişe bağlı kalmadan yaşadığımızı, yaptığımız her hatanın pişmanlığını içimizde duyup bunu bir kez de Yaratıcı karşısında itiraf etmemizi sağlar. Allah’a karşı olan pişmanlığımız, noksanlıklarımıza mahkûm olmayıp kusurlarımızın aslında, bizim ileriye atılmamız için bize bir basamak olduğunu ve bu bilinçle sağlam bir kişilik kazanmamızı sağlar. Tevbe, dünyayla ilgili mertebeleri bir tarafa indirip Allah’la aradaki perdeleri kaldırma arzusudur.¹⁵⁶

Yapılan pişmanlıklardaki üzüntüyü tüm bedenimizde hissedip katılaştan kalpler üzerindeki siyah noktaları temizlemektir. Kalbin meylettığı ve ilgi duyduğu bütün işlerden uzak durup sadece Allah’ın himayesine sığınma söz konusudur. Tevbe insanı bir yandan geçmişe dönük vicdan azabından, kaygılardan kurtarıırken diğer taraftan geleceğe ümitle bakmaya sevk eder.

Allah’ın varlığı cihanı kaplamıştır. Böyle olduğu halde hiç kimse bunun farkında değildir. Cenâb-ı Hak nuruyla bütün âlemi kuşattığına göre, insan görünen ve görünmeyen bu âlemlere Hâkk’ın nuruyla bakmalı; zehirde, panzehiri; acıda, tatlıyı; düşmanda, dostu görmelidir. Böyle olduğu zaman ancak Yaradan’a ulaşma yolunda bir adım atmış olur ve eşyada görmediği Rabbine karşı bir duruş sergileyebilir. Eşyâ denilen bu varlık Hakk’ın nûrunun tezahürü ise, insan nefsine karşı sınanmak üzere yüklenen olumsuz duygulardan, adaletsizlikten, kinden, kibirden, hak hukuk çiğnemekten, yalancılıktan, ikiyüzlülükten, insanları yermekten, kusur aramaktan uzaklaşmalı ve Rabbine yönelmelidir. Kişi bunları

¹⁵⁴ Buhârî, Da‘vât, 4; Müslim, Tevbe, 1-8; Tirmizî, Kıyame, 19.

¹⁵⁵ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, s. 45.

¹⁵⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 192.

gerçekleştiremediği zaman Hakk'ı idrak edemeyecek, başka bir ifadeyle kendi aslından haberdar olamayacaktır ve hayatının son zamanlarındaki pişmanlığı kendisine fayda vermeyecektir.¹⁵⁷

Tevbe, tüm arzulara tabi olmaktan ve kişiyi Allah'tan uzaklaştıran her düşünceden uzaklaşıp, Hakk'a dönmektir. Çünkü asıl tevbe, kişinin kalbinde Hakk'ın ikazlarının meydana gelmesidir. Yani, kalbin Hakk'ın dışında her şeyden arınmasıdır. Sûfiler nazarında bina için malzeme, yaşamak için gıda neyse, Allah'a yükselmek için tevbe de aynı değerdedir.¹⁵⁸ Tevbe, kulluğun bir gereğidir. Günah ve tevbe tahammülün en temel belirtisidir. Çünkü günahsız ve tevbesiz insanın kemâle erişmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber de "Eğer günah işlemeseydiniz, Allah sizi yok eder ve yerinize günah işleyip O'ndan af dileyen bir kavim meydana getirirdi"¹⁵⁹ diye buyurmuştur. Allah sevgisiyle dolu olan sûfiler günah işlemeyen önce tevbe ederler. Onlar günah işlenmeden ve akıldan geçilmeden özür dilenmesi görüşündedirler.¹⁶⁰

Kuşeyri'ye göre de, muhabbet ehli için sıradan insanlara yapılan muameleden farklı olarak bir uygulamanın yapılması onların Allah'a olan kurbiyetlerinden dolayı sadece bedenlerinin eylemlerinden ötürü değil, aynı zamanda kalplerinin eylemlerinden de sorumlu olacakları aşamaya gelmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁶¹

Yaptığın hatadan dolayı pişmanlık duymak, Allah'a en hoş gelen ibadettir. Çünkü Allah, tevbe edenlere daha cömert davranır. Eğer tevbe Allah'a en hoş gelen şey olmasaydı en şerefli mahlûkat olan insanı günaha bulaştırıp pişmanlık içinde kendisine geri döndürmezdi. Allah kuluna olan sevgisinden ve muhabbetinden dolayı kulunu günaha yaklaştırıyor ki kul sonradan çaresiz kaldığında Yaratıcı'sı kendisine özür dileme kapısının açık olduğunu gösterebilir. Çünkü âyette geçtiği üzere "*Azabımı dilediğime isabet ettiririm, rahmetime gelince O, her şeyi çöve çevre kuşatmıştır*"¹⁶²

¹⁵⁷ Yüksel Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyri'de Hâller ve Makamlar*(Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 211

¹⁵⁸ Sühreverdî Abdulkâhir b. Abdullah, *Âvarifü'l-Maarif*, Beyrut, 1966, s. 217.

¹⁵⁹ Tirmizî, *Da'avat*, 99.

¹⁶⁰ Kuddûsî, *Hazinetü'l-Esrâr*, vr. 269a.

¹⁶¹ Yüksel Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyri'de, Hâller ve Makamlar*(Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 211.

¹⁶² A'râf, 7/156.

hikmetine işaret etmiştir. Bu da tevbe kapısının devamlı açık olduğunu, hiçbir günahın tevbe kapısını kapatacak yoğunluğa ulaşmadığını göstermektedir.¹⁶³

Tevbenin en büyük alameti nedametın sürekli olmasıdır, yoksa başka yoldan gerçekleşmez. Pişmanlık kişinin tevbeyle olan rağbetini artırır, yapılan hatanın kalbi tam anlamıyla sarstığını belirtir. Böylece ısrarla yapılan çirkin fiillerle ilgili düğümler insanın kalbinden çözülür, arzu ve isteklerinin peşinden koşan nefis kendisine gem vurur, derhal günahıtan uzaklaşır, gelecekte de bu gibi fiilleri işlememeye azmeder. Bundan sonra da Allah'ın istekleri doğrultusunda hareket ederse hakikaten İlâhî tecellilere vakıf olur.¹⁶⁴

Kişi, tevbe etme konusunda herhangi bir tereddüt yaşamamalıdır. Kalbinde meydana gelen saf ve berrak tevbeyle karşı bir daha günahlarına dönmeme noktasında kalbinde bir şüphe bulunmamalıdır. Zirâ kişinin geçmişte yaşamış olduğu Allah'ın hoşuna gitmeyen durumlar için zaman kaybettiğinin acısı sürekli kendisini rahatsız edip, bireyin bu acıyla yanıp tutuşması gerekir. Zaman, mekân ve toplumsal ilişkilerinde eskiyi silip yeni bir başlangıç yaptığı takdirde tevbesinde dosdoğru bir hâl almaya başlar. Allah' a olan özlemlerle gözyaşları günah lekelerini kalbinden sildiğinde, kişi artık affedilmeye mazhar olur. Böylece kişi tekrar Allah'ın Celâlinin kendisine yardım etmesini ister. Allah'ın Cemâlinde uzak kaldığı günlerin özlemlerle O'nunla konuşmasını ve ünsiyeti gerçekleştirmesi için gayret sarf eder. Bunun için de en doğru yolun kendi arzu ve isteklerinden uzak kalmak olacağı ilkesiyle hareket edip Sevgili'nin hükmü altında hareketsiz kalmaya ve sükûnet içinde kalmayı tercih eder. Sakinliğini ve sabrını koruduğu ölçüde kişi, Allah'ın kullarına acıma duygusuyla merhametine, rahmetine ve affına kavuşur.¹⁶⁵ Dolayısıyla bu şekilde meydana gelen üzüntünün devam etmesi de tevbenin kabul edildiğinin alâmetidir.

Şu halde insan günahları terk eder, kalbindeki “günahta ısrar” düğümünü çözer ve bir daha böyle bir günaha dönmemeye azmederse, işte o zaman kalbinde sâdik bir nedamet hissi vücut bulur. Bunun tesiriyle de geçmişte işlediği hata ve günahlara üzülür, elden çıkan hallerin hasreti ile yanar tutuşur, işlediği günahın

¹⁶³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 149-150.

¹⁶⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 92.

¹⁶⁵ Kuşeyrî Abdülkerim, *Risâle Fi't-tevbe ve Âhkâmihâ*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr.1393. vr.7b.

amellerinden dolayı hüzünlenirse, böylece tevbesi tamam hale gelir, mücâhedesi dosdoğru bir şekle girer, kalbinin kendisiyle ferahlığa kavuştuğu tevbesiyle yaralarını tedavi ederse işte o zaman Rabbi katındaki konumuna değer katmış olur.¹⁶⁶

1. 4. Tasavvufi Kişilik Sergilemede Allah Kurbiyeti/Yakınlık

Kurb, “yakınlık” anlamına gelir. Kurb, “Kulun, Allah’a ibadetlerle yakınlığı, tevfiik ve inayetine yakınlık, vasitasız yakınlık ve ezeldeki ahde vefayı yerine getirmekten kaynaklanan yakınlık” şeklinde kullanılmıştır.¹⁶⁷ Allah, bir ayette şöyle buyuruyor: “*Biz ona şah damarından daha yakınız.*”¹⁶⁸ Şah damarı boyunda bulunan insanın can damarıdır. Âyetin anlamı bir bütün halinde incelendiğinde Allah’ın insanoğluna hayat sebebinden daha yakın olduğu anlamı çıkıyor.¹⁶⁹ Başka bir ifadeyle insanın hayat sebebi, başka bir sebebe değil, gerçekte yine kendisine bağlı kılınmıştır.

Allah’ın kuluna ne kadar yakın olduğunun mahiyeti başka hiçbir yakınlığa benzemez. İnsan yakın olmayı hayalinde ne kadar canlandırıp, betimlerse de Allah’ın yakın olma halini tasavvur edemez. Çünkü hadis olan ezeli olanla kıyaslanamaz.

Allah’ın kullarına olan yakınlığı ister ilim ve kudret yönünden olsun, ihsan ve yardım yönünden olsun, şefaât, merhamet her yönden genel bir yakınlıktır. Kurbiyet, Allah’ın fiilini üzerimizde görebilmektir. Allah’ın, üzerimizdeki lütuf ve ihsanını görerek bu esnada kendi fiil ve mücâhedemizi görmekten gaip olmaktır. Çünkü insan Allah’ın istediği her şeyi yaptıktan sonra Allah’a zaten yakın olup bütün mertebeler kendisinde zuhur edecektir. Kişi bu durumda mi’racını tamamlamış olarak Allah’la birlikteliğini de yakalamış olacaktır.¹⁷⁰ Öyle ki Allah, şöyle buyuruyor. “*Ey Muhammed! Kâfirlere attığın zaman, aslında sen atmadın, fakat Allah attı*”¹⁷¹ âyetten de anlaşılacağı üzere, atmak fiilinde Hz. Peygamber, Rabbine alet mesabesinde, Allah’ın kuvvet ve kudreti onun şahsında tecelli etmiştir. Bu anlamda, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “*Biz, ona sizden daha yakınız fakat siz*

¹⁶⁶ Kuşeyri *er-Risale*, s. 189.

¹⁶⁷ Cürçani, *Kitâbü’t-Ta’rifât*, *Yer ve tarih yok*, s.174; Tehânevî Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfû ıstılâhâtî’l-fünûn*, Daru’l Kutubu’l İlmiyye, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 1984, c. 2, s. 1164-1165; Süleyman Ateş, *İslâm ve Tasavvuf*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 460.

¹⁶⁸ Kâf, 50/16.

¹⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 189.

¹⁷⁰ Abdulgani en-Nablusi, *Ariflerin Tevhidi*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 43.

¹⁷¹ Enfâl, 8/17.

görmezsiniz”¹⁷² âyeti gösterilebilir. Bunun nedeni, insanların onunla ve kendileriyle ilgilenip, Hakk’ı göremeyişleridir. Bu, fânî sûret ve şekillerden dolayı Hakk’ı görmemekten ibaret bir meşguliyettir.

Kurbun ne olduğunu soran bir zata Rûveym şöyle demiştir. “Araya giren engelleri kaldırman (ve O’na vasıl olman)dır.”¹⁷³ Kurb, Allah’la kurulan ünsiyetin zirvede olduğu haldir. Her hal üzere Yaratıcıyı hatırd tutmaktır. Yine Seri Sakati’ye (251/865), kurb hakkında sorulunca “Kurb ita’attir”¹⁷⁴ demiştir. Çünkü ita’at ettiğin ölçüde Allah’a yakınsın. Allah’ın ita’atına yakın olmak bütün zaman boyunca ibadet vasfı ile muttasıf olmaktır.

Ebu Nasr Serrâc et-Tûsi (ö.378/988), kurb halini şöyle izah eder. “Kurb hâli, kulun önce kalbiyle Allah’ın kendisine yakınlığını müşahede etmesi, sonra ita’atle ve bütün himmetini Allah’a yönelterek gizli ve aşikâr zikre devam etmek suretiyle Allah’a yaklaşmasıdır.”¹⁷⁵ Kuşeyrî, kulun kurb halinin ilk merhalesini, “Allah’ın emretmiş olduğu bütün vakitlere uygun ibadetlere sarılarak ubudiyet sıfatlarıyla donanması ve ilahi emirlere ita’atkâr olması”¹⁷⁶ olarak değerlendirmiştir. Kul, halktan uzaklaştıkça Hakk’a yakınlaşır.

Hz. Peygamber’in “Kulum bana, kendisinin üzerine farz kıldığım ibadetleri yapa yapa yaklaştığı kadar başka hiçbir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana daimi surette yapmış olduğu nafil ibadetlerle de yaklaşır, hatta o kadar çok yaklaşır ki, sonunda o bana muhabbet besler, ben de onu severim. Onu sevdiğim zaman, kulağı ve gözü olurum. Artık bundan sonra benimle görür ve benimle işitir.”¹⁷⁷ Kul, sünnete tabii olmakla ma’rifete, müstehaplara dikkat ederek muhabbete, farzları yerine getirmekle de yakınlık elde eder.

Allah ile yakınlık kurmanın yolu Allah’ı her an hatırd tutmakla mümkündür. Kuşeyrî de, bundan dolayıdır ki, “Allah’a yakınlaşmanın en önemli vasıtası olarak zikri görmüştür. Ona göre zikir, kişiyi meşguliyetlerden ve engellerden uzaklaştırarak özgürleştirir. Aynı zamanda namaz ve kalbi zikir de

¹⁷² Vâkı’a, 56/85.

¹⁷³ Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 126.

¹⁷⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 81.

¹⁷⁵ Serrâc, *el-Luma’*, s. 55.

¹⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 80.

¹⁷⁷ Buhârî, *Rekaik*, 38; İbn Mace, *Fiten*, 38.

kurbiyet kazandırır.”¹⁷⁸ Tıpkı “*secde et ki yaklaşınsın*”¹⁷⁹ âyetinde olduğu gibi, O’nun dileğini hayatın her aşamasında yerine getirmektir. Ruhun derinliklerinde, yani fitratta var olan İlâhî murat gereği Allah ile hayat sürmektir. Eğer insan Allah’ın kendisindeki merkezi olan kalbi, Allah’ın dileği doğrultusunda aydınlatıp, O’nun aşkının cezbesiyle parlatıp cilalarsa, o vakit Allah’ın nuru bütün zerrecelerini aydınlatır ve Allah’ın kendisine olan “*Kullarım sana beni sorarlar, ben onlara yakınım*”¹⁸⁰ âyetinin tecellîsi de gerçekleşmiş olur.

Kurb hâli, Allah’ın Cemâl ve Celâl sıfatlarının tecellîlerini görerek Allah’a yaklaşmadır. Celâl de, beşeri sıfatlardan uzaklaşmak yoluyla İlâhî sıfatlara yaklaşma durumu söz konusu iken, kişi Cemâl sıfatı tecellîleriyle, Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlanmış olmaktadır. Yani, her iki sıfat tecellîsinde de kulda bir kurbiyet hâsıl olmaktadır. Çünkü bütün isimlerin insanlara bakan bir yönü vardır. Kurbiyet, Allah’ın belirlemiş olduğu her türlü hâl ve hareketleri yaşamımızda eyleme dökmekle mümkündür. Allah’a olan yakınlık kişinin, inanılması gerekenlere kalp ile inanıp tahkik ederek, âlemi müşâhede etmesidir. Kişinin kalbinden gayr-i İlâhî etkileri ortadan kaldırmasıyla Hakk’a vuslat gerçekleşir. Allah da kendisi için yaratmış olduğu insandaki bu özel hâleri görünce, insana yakınlıkla ihsânda bulunur.¹⁸¹

Gerçek anlamda Allah’ın tecellîlerine mazhar olan insanda gerçekleşen kurb halini kişi idrak edemez, zaten bu oluşan hâli kişi fark ettiği zaman kurb hâli ortadan kalkar. Bu duruma Ebû Ya’kub Sûsî (ö.330/941), şöyle bir izâh getirmiştir: “Kurb hâline ermeye çalışanın gözünden kurb sıfatı kayboluncaya kadar, gerçek kurb tahakkuk etmez. Kulun gözünden kurb hâliyle kurb düşüncesi zâil olursa, işte kurb budur.”¹⁸² Kurb hali kendisinde oluşan kişi kurb sıfatından soyutlanmıştır, artık kul için sadece Allah ile bütünleşme, Allah’ı ile hem hal olma ve Allah için var olma hâli mevcuttur.

Kuşeyrî’ye göre salikin Allah’a yakın olma hâli, önce inanılması gerekenlere iman etme ve tasdik etme ile başlar, sonra yakınlığı, ihsan sahibi olmak ve tahkik

¹⁷⁸Kuşeyrî, *Letaifü'l-İşarat*, c. 1, s. 178-304.

¹⁷⁹ Alak, 96/19.

¹⁸⁰ A’râf, 7/196.

¹⁸¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 80-81

¹⁸² Serrâc, *el-Lüma’*, s. 55.

ehli olmayı elde etmekle devam eder. Allah'ın insana yakınlığı ise bu dünyada onu özel olarak ilmîne mazhar kılmasıyla ve ahirette de müşahede imkânı bahşetmesiyledir. İkrâm ve ihsanlarda bulunması insanlara olan kurbiyetindedir. Kuşeyrî, salikin, insanlardan ve onların özelliklerinden kalben uzaklaşmadığı sürece, Hakk'a yakın olma haline kavuşamayacağını hassaten vurgular.¹⁸³

Allah, ilmi ve kudreti ile her şeye ve herkese, lütfu ve yardımı ile sadece mü'minlere yakındır. O, onu kalp evinde taşıyan mü'min kullarıyla beraberdir. *"Nerde olursanız olun, O sizinledir."*¹⁸⁴ *"Üç kişi arasında bir fısıldaşma olmaz ki, dördüncüsü O olmasın."*¹⁸⁵

Kişinin kurb hâli, önce kalbiyle Allah'ın kendisine yakınlığını (kurb) görmesi, sonra ita'atla ve bütün benliğini Allah'a yönelterek gizli ve aşikâr zikre devam suretiyle Allah'a yaklaşmasıdır.¹⁸⁶

Allah'ın yakınlığını her daim hisseden kul, Allah'ı her varlıkta görmeye başlar. Allah'a tefekkürü O'nu gereği gibi bilmenin ve tanımanın anahtarı olarak kabul eder. Allah'ı bilmenin yanında O'nun evrende yarattığı varlıkları eşya üzerinde düşünerek ibret alma aksiyonu olarak görür. Tefekkür âleminde dolaşmayı, insanın kendisini düşünce ve gönül açısından bütün varlıklardan uzlet etmek olduğunu ve bundan daha güzel bir hal olmadığını idrak eder.¹⁸⁷ Nefsin hastalıklarından ve bunalımlarından kurtulmanın tek tedavisi Allah'a tefekkür edip O'nu her daim zikretmektir.

Kurbiyet sadece belli bir hâli değil, insanın yaşadığı bütün halleri kuşatıcı bir kavramdır. Kişi, kabz-bast, heybet-üns, mahv-isbat ve fenâ-bekâ hâllerinde yükseldiği oranda Allah'a olan kurbiyeti de artar. Öyle ki, Kuşeyrî, kurbu *"hislerin yok olması ve nefsin sönüp gitmesi olarak görmüştür."*¹⁸⁸ Kurb, burada fenâ hâline yakın bir hâl olarak görülmüştür. Yine Kuşeyrî kurbu, *"mesafenin ortadan kalkması*

¹⁸³Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 79-80.

¹⁸⁴ Hadîd, 57/4.

¹⁸⁵ Mücâdele, 58/7.

¹⁸⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 55.

¹⁸⁷ İskenderî İbn Ataullah, *Hikem-i Ataiyye*, İstanbul, 1328, s. 11.

¹⁸⁸Kuşeyrî Abdülkerim, *Mensuru'l-hitab fi Meşhûri'l-ebvâb*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 4128, vr.148b.

ve endişelerin inkıtaya uğraması”¹⁸⁹ şeklinde tanımlar. Bu izahtan da kurbun kabz ve heybet gibi endişe durumlarını yok ettiği; aksine, kulun Allah’a yaklaşmasına vesile olunan bütün hallerin genel adı olduğunu söyleyebiliriz.

Kişi, Allah’a beden olarak değil de, kalben yakınlaşır. Çünkü hiçbir varlığın Allah’a Zât yönünden yakınlaşması mümkün değildir. Kurbiyetin, Allah’a sıfat ve isimleri yönünden yakınlık olduğuna dikkat çekmek gerekir. Hak her türlü benzetme ve teşbihin ötesindedir. Kişi Allah’a ancak nasibi kadar ulaşır, vuslat eder.¹⁹⁰ Kuşeyrî’ye göre Allah’a kurbiyet sağlamak, her şeyden önce sağlıklı bir niyet ve Allah’a bu yöneşte hicret etme düşüncesiyle mümkündür. Allah’a samimi bir şekilde yürümüş olan kul için Allah’ın da sayısız feyiz ve lütufları vardır. Allah’a yöneşteki en önemli şey, nefsin istek ve arzularından uzaklaşmaktır. Eğer kişi bunu yaparsa hem Allah’ın affına kavuşacaktır, hem de nefsin her türlü istek ve arzusundan uzaklaştığı için, Allah’a kurbiyet sağlamış olacaktır. Hatta bu aşamada vefat etse bile vuslat menziline kavuşmuş kabul edilir.¹⁹¹

Ariflerin kalpleri üzerinde kurb rüzgârları estiği zaman, onların kalplerine üns halinin hoş kokuları da koklatılacaktır.¹⁹² Kurbiyet, insan hayatına Allah’ın muhabbetine nail olma şerefi kazandırır. Allah’ın sevgisiyle dolup taşan gönül sevdiğini incitmemek için O’nun razı olduğu bir kul olma vadisine doğru adım atar. Amelindeki ihlâs ve samimiyetin onu Allah’a yaklaştıracığını bilir. Varlıktaki Allah’ın tecellisini görerek hareket etmeye çalışır, bilir ki “*Allah, kişi ile kalbi arasına girer.*”¹⁹³

1.5. İlâhî Aşkla Bütünleşen Sûfî Kişilik

Aşk varlığa var olması için kökü İlâhî varlığa dayanan dalları ise, İlâhî varlığın yarattığı her şeyde görülen bir gerçektir. Yaratıcıya giden yol, İlâhî aşktan geçer, İlâhî aşkın olabilmesi için de nefis tezkiyesi ve benliğin yeniden oluşumu şarttır. Çünkü varlık öyle bir dönüşüm yaşamalıdır ki, İlâhî benlik ile yeniden varlık bulmalıdır. Mutlak Varlığın istediği hâli alan kişi öz ahlakını da kazanmış olarak Allah sevgisiyle dolup taşacaktır. İlâhî aşkın iç dünyasında yarattığı güzelliğin

¹⁸⁹ Kuşeyrî, *Mensuru’l-hitab fi Meşhûri’l-ebvâb*, vr.148b.

¹⁹⁰ Kuşeyrî, *Letaifü’l-İşarat*, c. 1, s. 606.

¹⁹¹ Kuşeyrî, *Letaifü’l-İşarat*, c. 1, s. 357.

¹⁹² Kuşeyrî, *Letaifü’l-İşarat*, c. 2, s. 268.

¹⁹³ Enfâl, 8/24.

dışarıya yansımaları olarak kişide, Allah ile olan bağın ilk kıvılcımı olan “*eleste*”¹⁹⁴ ruhların ilk şarabı tatması ve bunun hayalinin vermiş olduğu mutlulukla kişinin iç dünyasında tekrar geçmiş canlanıp bu da âleme yayılacaktır. Yine İlâhî aşk tutkunu olan kişiye, “*Hak şah damarından daha yakındır*”¹⁹⁵ İlâhî buyruğu rehberlik edecek ve bu ünsiyetle kişinin gönlü derece derece Yaratıcı’ya daha da yakınlaşmış olacaktır. Çünkü Allah sevgisiyle yanan kişilerin kalpleri aşk yuvaları, gönlü Allah aşkıyla yanan kişilerin kalpleri şevk yuvaları ve şevk dolu gönüllerde ise üns yuvaları meydana gelir.¹⁹⁶

Kişinin iyiliğe, doğruya, gerçeğe ulaşabilmesi için İlâhî sevginin cereyan ettiği atmosferde yoğurulması gerekir. Bunun için de varlığının, varoluşsal özündeki benliği yok etmek şarttır, yani egonun hiçlenmesi lazımdır. İlâhî kavuşmanın olabilmesi için ikilemin ortadan kalkması gerekir, Zirâ vuslatın başka türlü gerçekleşmesi mümkün değildir. Allah insanı için aşk, kendini tanıtmak ve kendi farkındalığının bilincine kavuşmaktır. O’nun içindir ki Allah’ın istediği kimliği kazanmak isteyen insanlar asıl hedefleri aşk insanı olmak olduğundan öncelikle gönül dünyalarını ağıyardan saflaştırıp, sevgi ile doldurmaya yönelirler. Allah için kendilerini yok ederek Allah’da “var” olmak yolculuğuna çıkarlar ve bu yolculuk esnasında Allah’ı seyre dalarlar. Diledikleri tek hakikat çıkmış oldukları sonsuz yolculukta Allah’ın birbirine benzemeyen tecellileriyle kendisini onlara gösterebilmesidir. Çünkü onlar girmiş oldukları bu yolda kesret içinde vahdeti arzulamak istemişlerdir. Allah insanı için, sosyal çevresinde kulluktaki asıl olan muradı perdeleyen ve güzellikleri silikleştiren birbirinden çok farklı varoluşsal kaygılar vardır. Ancak kalbinin ve gönlünün alıcılarını Allah’a açan “murad-ı İlâhîyi” talep eden kişiler çoklukta birliği anlayabilir.¹⁹⁷

Aşk, her şeyi aydınlatan, karanlık gecede loş bir odaya fener gibi olan bir kandil, insanın gönlünde Hakk’ın dışındaki her şeyi yakıp yok eden ateştir. Ahmed Kuddûsî’ye (1265/1849) göre de aşk yakıp yok eden bir ateş, her türlü belaya sebebiyet veren bir olgu, en güzel arkadaş, en iyi dost, en güzel erdem, en güzel

¹⁹⁴ A’râf, 7/171.

¹⁹⁵ Hucurât, 49/16.

¹⁹⁶ İsfehânî Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ*, Mektebetü’l-Hâncî, Mısır, ts, c. 10, s. 362.

¹⁹⁷ İsa Çelik, *Muhammed İkbâl’in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2014, s. 28-102.

ahlak, en iyi kıyafet, en sevimli güzellik ve insanı besleyen gıdadır. Ona göre, insanın yaptığı zikirlerin dili, varlığa hayat veren damarlarındaki kandır. İnsanı düşmandan koruyan ve kötü insanlara karşı muhafaza ve koruma altına alan en büyük rehberdir. Nasıl ki canlının hayat bulması iin hava, su, ateş ve toprağa ihtiyaı varsa insanın da hayat bulmasını sağlayan ruh aşktır. Aşk insan iin, Maşk'un sıfatlarının aşığın sıfatlarının yerini alması, artık açık olan şahsın ortadan kalkması, aşığın sıfatlarının yok olması ve Maşk'un aşığının vücudundaki tasdiğidir.¹⁹⁸ İnsan, aşkın byleyiciliğine kapıldığı zaman, her varlığı İlâhî gzellekle görür. İnsanların "elest bezminde" kendilerine iirildiklerine inandıkları aşk şarabı ile her şeye farklı bakma, her varlığı farklı görme kabiliyetlerini kazandıklarına inanmaları gereği her bir insanı farklı yapmıştır. nk ezelde insanın Allah'a vermiş olduğu ahitleşme sayesinde kişi Allah'a sadık kalacağına ve imtihanın her evresinde bu sözün gereğini yerine getireceğine dair söz vermiştir. Allah, bu İlâhî bağışla ebedi davetine cevap veren insana, o vakit sıradan insanların yaşadığı mutluluktan farklı yepyeni bir mutluluk yaşatacaktır.¹⁹⁹

Aşkın insana sağladığı bu ezeli mutluluk Allah'ın sonsuz rahmetidir. Bu rahmetin kökü ebediyete kadar, dalı da ezeliyettedir. Meyveler kendilerini gönülde, dilde ve diğer organlarda gösterir.²⁰⁰ nk ezeliiliğin ve ebediyetin yegâne kaynağı olan Mutlak Allah, "O, onları sever, onlar da O'nu sever"²⁰¹ diye bir ahit ortaya koymuştur.

Aşkın oluşması, insanın aşk ile gark olması iin öncelikle insanın Allah kelamını dilinden düşürmemesi ve zikir ibadetini eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi gerekir. Eğer kişi tüm varlığıyla her anını Mutlak varlık ile yaşarsa, sürekli O'nu hatırında tutarsa her daim Onunla birlikte olmak ister ve O'nun adını da dilinden düşürmek istemez, bazen bunu dil ikrar etmese bile kalbi sürekli nakarat gibi bunu tekrarlar. nk devamlı Allah ile beraber olan, O'nun varlığını, birliğini, yüceliğini, güzelliğinin lezzetini tadan insan O'nun deryasında boğulmuş ve neticede artık "ben" liğini O'na teslim ederek İlâhî aşkı tatmıştır. Aşkın vermiş olduğu gönül

¹⁹⁸ Serrâc, *el-Lma'*, s. 59.

¹⁹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, 1793.

²⁰⁰ Gazzâlî Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu ulumi'd-dîn* (Tahrif: Abdurrahîm b. Hüseyin el-İrakî), Dâru'l-Ma'rifet, Beyrût 1983, c. 4, s. 282.

²⁰¹ Mâide, 5/59.

gözüyle de “tevhid” kapısından içeriye girmiştir. Çünkü tevhid doktrininin güzelliğini görmek, gizli olan sırları açmak ancak aşkın gücüyle mümkündür. Bunun içindir ki kişinin varlık dünyasında anlam kazanabilmesi aşk sayesinde.²⁰²

İnsanı Allah karşısında en üst seviyeye çıkaran aşktır. Kişi kendisini aşk sayesinde tanır ve yaratılışının amacını aşk sayesinde kavrar. Varlığı bir gölgeden ibaret olan insanın nefse karşı mücadele etmesinin en etkin silahı İlâhî sevgidir. Çünkü insan nefsi, her an harekete geçecek olan bir asker gibi sürekli bekleyiş içindedir. İnsanın başucunda bekleyen bu düşmandan kurtuluşunun tek çaresi aşktır. Kötülükten kurtuluşunun tek çaresi de yine aşktır. Yunus Emre de olduğu gibi sevgi ve aşk asıl amaç olunca; seven ruh ve sevilen Allah olur. Kişi de Allah’a yatırımını yapıp Allah ile bütünleşir.²⁰³

Aşk olmasa hiçbir nesne ne anlam kazanır ne de hareket eder. Âlemdeki her şeyi hareket hâline getiren aşktır. Aşk dünyanın bugünkü seyrinde normal bir şekilde dönmesini sağlayan ve yeryüzünde bütün her şeyin en ince ayrıntılarıyla hareket etmesini sağlayan kuvvettir. Yaratıcı ile kulu birbirine yakınlaştıran, Yaratıcı ile kul arasında saf bir ünsiyetin oluşmasını sağlayan, kul ile Hak arasındaki vuslatı da gerçekleştiren aşktır. İnsanı “esfele’s safilinden” çıkarıp “ahsenü’t-takvim” derecesine yükselten de aşktır.

Aşk benliği sardığı zaman her türlü belaya, İlâhî imtihana direnmenin tek gücüdür. Örnek olarak Hz. Eyyüb’ün (a.s.) duçar kaldığı hastalığın şifasına dayanabilme gücü Rabbi ile arasındaki sevgiden ileri gelmiştir. Eyyüp (a.s.) Peygamber muzdarip olduğu hastalıktan dolayı bir an olsun Rabbine küsüp ve darılma hali yaşamamıştır. Maşuk da buna karşı göstermiş olduğu dirayetli sabrından dolayı Allah tarafından övülmüştür. “Gerçekten Biz onu sıkıntılara karşı sabırlı gördük, o ne güzel bir kulumuzdu, daima bize yönelirdi.”²⁰⁴ Allah’ın Sevgili dostu İbrahim Peygamber’in ateşinin, nura dönüşmesi ve serinlik bulması da aşkın gücüyle olmuştur. “Ey ateş, serin ol, İbrahim’e dokunma dedik.”²⁰⁵ Yine herkes İsa’yı (a.s.) öldürmeye gelince, onu korumaya tek bir insan yanaşmazken, Hz. İsa’yı (a.s.) o

²⁰² Asaf Hâlet Çelebî, *Molla Câmi*, Hece Yayınları, İstanbul, 2002, s. 117.

²⁰³ Nevzat Tarhan, *Yunus Terapi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 74.

²⁰⁴ Sâd, 38/44.

²⁰⁵ Enbiyâ, 21/69.

sırada büyük işkencelerden kurtarıp kendi himayesine alan da Rabbi ile olan muhabbeti olmuştur. Eğer, Hz. İsa (a.s.) Maşûk'una güçlü ve kuvvetli bir bağla âşık olmasaydı Rabbi de onu zalimlerden kurtarmazdı. Çünkü Allah sevgisiyle yanan ve bu aşkı kimliğinde insanlar arasında veya fert olarak taşıyan kullarını zor zamanlarında inilti içinde bırakmaz. Onlar gece-gündüz aşklarını zikrederken Maşûkları da onları bu ahû zâr içinde bırakmaz ve en umulmadık zamanlarda onların kanadı olur.²⁰⁶

Kişi Allah sevgisini kendisini sarıp sarmasını istiyorsa himmet içinde olmalıdır. Ebû Talip el-Mekkî'nin (ö.389/996) de dediği gibi, kişi himmetle sürekli Allah'ı düşünüyorsa, Allah'ı zikrediyorsa, devamlı Allah ile beraber olmak istiyorsa, bütün şikâyet ve özlemlerini rabbine yapabiliyorsa ve her gördüğü nesnede, eşyada Hakk'ı arayıp buluyorsa zaten himmet içindedir. Çünkü kişi Allah'ı çok andığı zaman aşkın izlerini de üzerinde taşıyor, demektir.²⁰⁷ Allah aşkının izlerini üzerinde taşıyan insana da yakînin kuşatıcılığı vasıl olur. Çünkü yakînin “O, kesin Hakk'tır”²⁰⁸ duygusunun kişiyi kuşatması için de aşk şarttır. Kişi, aşkı ne derece yoğun olarak burcu burcu kendisinde yaşıyorsa ve o duyguyu ne oranda tüm vücudunda hissediyorsa yakîni de o derece artar. İlâhî aşk sonsuzdur ve ucu bucağı olmayan bir umman gibidir. Bu ummanın hülyasına ancak Yaraticı'ya yakınlık duyanlar yaklaşabilirler. Allah “*Yakîn sahibi bir topluluk için âyetleri açıkladık*”²⁰⁹ buyurmuştur. Kişi yakîne ulaştığı an Allah'ın âlemdeki tecellilerini okumaya başlar ve Allah'ın kendisine vermiş olduğu bağışı anlamaya çalışır. Varlığı anlamaya çalışan insanda oluşan İlâhî sevgi de, varlığı soylu bir hale getirir.

İnsanın yaratılış amacı gereği tanımadığı ve görmediğine karşı sevgi beslemesi mümkün değildir. Bunun için kişinin aşkla oluşan yakınlaşmasında amaç bütün perdeleri kaldırarak Allah'ı tanıma ve bilmesidir. İlâhî sevgi kişiyi kuşattığın zaman O'nun her şeyden öte muhabbet duyduğu Mutlak varlığa itaat, ibadet ve buyruklarını yerine getirmesi de zevke dönüşür, kişi sevgide yok olmak ve sevgide kaybolmaya doğru yol almış olur. Bu durumda olan yolcular için Sevgilinin dileği onların ortak arzusu haline gelmiştir. Çünkü aşkın gözü, gönlü, ruhu ve bedeni artık

²⁰⁶ Halid Cemil Muhammed, *Melayê Cizirê*, s. 115-116.

²⁰⁷ Mekkî Ebû Talib, *Kûtü'l- Kulûb*, s. 284.

²⁰⁸ Suad el- Hâkim, *el- Mucemu's Süfi*, Beyrût, 1981, s. 303-305.

²⁰⁹ Bakara, 2/118.

her türlü duygu, düşünceden soyutlanmış, mâsivâ dışında her şeyden kopmuş ve yalın bir şekilde Allah'a bağlanmıştır. Böyle bir insanın kimliği yok olmuştur, varlığı Allah'ın varlığında yok olmuştur.

Âşık olan insan, İlâhî sevgiyi kendisinde hisseden ve hissinden dolayı mutluluk duyan neyin inleyişi gibi devamlı olarak kalbi ve dili ile Maşûk'u zikrederek vuslata ulaşır. Her ne kadar saatlerce bu zikrine devam etse de âşık Maşûk'a ulaşmıncaya kadar bunu yapar ve yaptıkça sevgisi artarak içindeki İlâhî bağ daha da fazlalaşır. Âşık için sevginin ve aşkın doyum noktasına ulaşma söz konusu değildir. Maşûk, aşığa kendi Cemâlinden bir parıltı verdikçe âşık Maşûk'a daha çok âşık olur. Maşûk veçhinden bir nur bağışladıkça âşık tıpkı susuzluktan dudakları kuruyan bir insan gibi deryayı içmek ister. Ne kadar çok su içerse susuzluğu o kadar artar. Âşık da sevdikçe, Maşuk'a olan iştihakı daha da şiddetlenir. Göz güzeli görünce bakışı O'ndan başkasına çevirmek istemez ve daha çok bakmak ister, baktıkça bir daha dönüp bakmaya başlar.²¹⁰

Aşk, insanın gönlünde mâsivâyı yakıp kül ederek sadece Allah'ı bırakan bir inkılâb gerçekleştirir. Sevgi kişinin dünyasında öyle değişiklikler yaratır ki sıradan ve insanlara herhangi bir tesiri olmayan sözler sarf eden, yaptığı amelle hiçbir etkileyici örnek ortaya koyamayan ve zâhir bilgiyle donanmış bir kimse olmaktan insanı kurtarır; İlâhî aşk ve irfanla kişiyi donatır. Allah'ı zikreden kişi aşk ateşinin kendisindeki aydınlığıyla yok olarak aklında Allah'ın hoşuna gidecek duygu ve düşünceler tasarlayarak Rabbanî eylemler ortaya koyar. Aşk, varlığın dünyasını kapladığı zaman kişinin önceki yaşamında kazandıklarının hiçbir önemi yoktur. Zaten aslında görünürde hiçbir kazancı da yoktur, sadece heba olmuş bir zaman vardır. Aşk, insanı kurtulması gereken her şeyden alıkoyup, kişiyi Allah'a bağlayan en güzel bağıdır. İnsanın Allah'a vuslatı, Sevgili'nin ilhâmına mazharı için bütün algılarının Allah yolunda olan fiillere ve duyumlara açık olması şarttır.²¹¹

İlâhî aşka bürünen kişiyi Sevgili'den gelen sözler dışında hiçbir şey mutlu edemez. Böyle bir iklime aşkın atmosferine dalan kimse için dışarıdan, başkasından gelen sözlere kişi sağırdır, Sevgili'nin dışında bulunan her manzaraya kör ve Sevgili'nin zikri dışında ise dilsizdir. Aşkın gücü insanı öyle bir kuşatır ki kişi

²¹⁰ Fahrüddin-i Irakî, *Lema't-Parıltılar*, çev. Saffet Yetkin, MEB Yayınları, İstanbul, 1941, s. 65.

²¹¹ Osman Nuri Küçük, *Ne Varsa Sen'de Var*, Sûfi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 57.

Sevgilisi'nden başka hayal kuramaz, Sevgilisi'nin sureti dışında hiçbir görüntüye gözlerini açamaz, başka birinin Sevgilisi'yle hayal kurup araya girmesine tahammül edemez Sevgilisi'yle olan ünsiyetin kopmasına izin vermez.²¹²

Aşk sabır duvarını direnerek deviren bir bağımlılıktır. Kişi için karar verme, direnme denilen vasıflar yok olmuştur. Allah'la bütünleşme hâlinin zirveye ulaşmasından dolayı Maşuk'tan gelen her şeyin tatlı olduğu, neticesi ne olursa olsun Sevgili'den gelen her şeye katlanabilme yetisidir. Burada, varlığın Allah'tan gelen her acı görünümlü tadı tatlı olarak algılanması kişinin Rabbi ile arasındaki teslimiyetten kaynaklanan sağlam bağıdır. Kişinin, bütün benliğini Hakk'a teslim ederek, bütün acıyı, ızdırabı ve kederi inancındaki bağlılıkla üzerinden atması söz konusudur. Rabbin'e karşı her hangi bir şüphe içinde bulunmayan için artık perdelerin kalkması kaygısı da kalmamıştır.

Aşk, sūfînin hayatında yeniden doğuştur. Eski hayatın üzerinden çizgi çekip yeni bir başlangıç yapmaktır. Önceki yaşamın bütün izlerini yok edip tertemiz bir sayfa ile hayata başlamak demektir. Kişinin her şeyden arınarak duru bir şahsiyet kazanması, yeni bir oluşumdur. İnsan, ruh hayatında öyle güzel inkılaplar oluşturmalıdır ki her konuda aşkın etkileri hissedilmelidir. Aşk, Beyâzıd-i Bistâmi'ye din değiştiren, Üveys el-Kârâni'ye (ö.37/657) yolları yakın gösteren ve aşılmaz yolları yakın kılan, Mecnûn'a Leylâ'yı bıraktıran bir ateştir. Varlığı kendi cezbedici etkisine alan aşk, kişinin önceki hayatından iz bırakmayarak, tamamıyla değişikliğe uğratmıştır. Aşk, görüldüğü gibi birçok insanın hayatını alt üst etmiştir. İlâhî aşk kişinin önceki hâlini iptal edip, Allah'ın varlık deryasında yok eder.²¹³

Aşk, kişinin gönül sarayında bulunan bütün gam ve kederleri temizleyerek, kalpteki tüm pas ve kirleri yok edip gönlü cilalayan bir araçtır. İnsanın gönlünde bulunan bütün hastalıkları atıp, mâsivâyı temizleyen bir sudur. Dinin, Allah'a olan bağlılığın ve samimiyetin gereği gibi yaşanıp ve uygulanmasına neden olan belki de

²¹² İbnü'l-Arabî, *Futuhâtü'l-Mekkiyye*, c. 2, s. 325.

²¹³ Sülemî Ebû Abdurrahmân, "*Tis'a Kütüb*" *Sülemî'nin Risâleleri*, (Tahk. Ve Terc. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 31.

tek unsurdur. Bunu ünlü psikolog Erich Fromm²¹⁴ da onaylayarak, “sevgi olmadan dinin anlaşılmasının mümkün olmayacağını” ifade etmiştir.²¹⁵

İlâhî aşkla bütünleşen kişi için hem dünya hem de ahiret kaygıları temizlenir. Maşûk’a yaklaşmanın yegâne yolu sürekli arınma ve buna mukabil Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlanmaktır. Çünkü kişinin nefsi Rabbi’nin istediği olgunluğa ulaştıkça kişi, eşyanın hakikatini ve arka planındaki gerçeği de idrak eder. Baktığı her şeyde mutluluk duyarak haz alıp tefekkür zevkine ulaşması kişinin artık belli bir yükselişe geçtiğini gösterir. Bunun içindir ki insan Rabbi katında ruhsal bir yükselişe geçtiği zaman Allah’ı görme algıları açılır ve gafletten uyanır.²¹⁶

Varlık, varlığının başlangıcını ve sonunu kavrar, kendisini bu şekilde düzen içinde şekillendirip yaratan sahibine muhabbet duyar, O’nun tecellilerini güzelliklerini gördükçe Rabbi’ne âşık olur. O’na, âşık oldukça da kendini bulur. İşte o zaman “İman edenlere gelince, onlar Allah’ı daha da şiddetle severler”²¹⁷ emri gerçekleşir. Bu şekilde Allah da seyir alan âşık sûfi artık her nesnede, her türlü şüpheden uzak bir şekilde Rabbine doğru yol almıştır. O, bütün ihtiyaçlarına cevap veren ebedi bir dermana kavuşmuştur. Aşk bilmeyen, İlâhî aşkın incileri gözlerinin önünde olan fakat bundan nasibini almamış kişiler, sevgiyi Allah’ın yarattıklarına olan muhabbeti olarak görürler. Bunun içindir ki bazı mutasavvıflar Allah’ı Allah’tan başkasının sevemeyeceği değerlendirmesini yapmışlardır.²¹⁸

Kişi Allah’ın dilediği, Maşûku’nun hoşlandığı bütün ibadetleri yaptığı takdirde böyle bir düşüncenin yanlış olduğunu kendisi de bizzat yaşayarak ortaya koyar. Kişi, Allah’ı sevmedikçe kalbine imanın yerleşmesi mümkün değildir.²¹⁹ İnsanın Allah’a olan sevgisi O’nu emirlerini zevkle yapmaya götürür. Bu sevgiden dolayı da kişide marifet ve müşahede bilgisi artar.²²⁰ Allah’a duyulan sevgi de insanı

²¹⁴Erich Fromm, (23 Mart 1900-, Frankfurt- 18 Mart 1980) Yahudi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı ünlü bir psikanalist, sosyolog ve filozoftur. Ruh bilimine Marksist-sosyalist ve insancıl yaklaşımın en önemli temsilcilerindedir. Frankfurt Okulu ve okulun genel yaklaşım biçimi olan eleştirel teori için yaptığı katkılar ile de tanınmaktadır.

²¹⁵ Erich Fromm, *Psychoanalysis an Religion*, Yale University Pres, New Haven, 1950, s. 24-26.

²¹⁶ Annamaria Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 150.

²¹⁷ Bakara, 2/165.

²¹⁸ İbnü’l-Arabî, *Futuhatü’l- Mekkiye*, c. 2, s. 113-114.

²¹⁹ Tirmizî, Menâkıb, 32.

²²⁰ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, c. 2, s. 50.

Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaya götürür.²²¹ Fransız düşünür Nicholas Malebrance de,²²² (ö. 1715), “İlâhî aşkla bütünleşen kişinin ve Allah sevgisiyle taşan insanın ahlaklı olacağı” görüşündedir.²²³

İnsan aşkı tatmadan ne kendini ne de âlemdeki varlığı tanıyabilir. Aşkla bütünleşen ve İlâhî sevgiye mazhar olan kişi bir kamerada âlemi seyreder gibi apaçık bir şekilde Allah'ın bütün güzelliklerini seyreder. Âşık olan kişi öncelikle hayat felsefesini yok eden bir düşünce deryasına dalar, önceden sahip olduğu bütün düşünce ve duygularını karıştırarak kendisindeki değişiminden farklı bir hâle bürünür. Aşkın ilk oluşum merkezi kalp olduğu için kişi sevda yolculuğunda âşık olduğu Rabbini de kalbinin merkezine yerleştirir. Dünya ve kendisini Allah'tan alıkoyan her şeyden kalbini arındıran insan Allah ve Peygamber sevgisiyle dolu olan yepyeni bir kalp inşa eder. Bu esnada önce değer verdiği her şeyi de sorgular, kazandıkları karşısında daha önceden sahip olduğu mal, evlat, arkadaş kısacası Allah dışındaki hiçbir şeyin önemi olmadığını fark eder; Allah'ı sadece Allah'tan isteyerek tanımış olur.²²⁴

İlâhî olan Mutlak varlık birçok insanın hayatında köklü değişiklikler yapmıştır. Aşk kendini âlim zanneden, kendisinden başka kimsenin yöneticiliğini kabul etmeyen, kendisini âlim zannederek böbürlenmiş insanları dünyanın en alçak seviyesine düşürmüştür. Bunun aksine kendisini cahil sanan birçok kişiye de gerçek aydınlanma kapısını açarak onları bir üst konuma yükselten aşk olmuştur. Aşk en kötü ahlâklı insan da olsa kişinin benliğini, ruhunu kuşatırsa, onu en güzel şekilde eğiterek Allah'ı bilme tanıyabilme ilmini öğretmiştir.²²⁵

²²¹ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, c. 2, s. 51-52.

²²² Nicholas Malebrance 1638-1715 yılları arasında yaşamış olan Fransız filozofudur. Malebranche, gerçek Hristiyan felsefesi olarak gördüğü Descartes felsefesine bağlanmış ve Geulincx gibi, zihin-beden ilişkisi üzerinde durmuştur. O, iki farklı öze tanımlandığı için, aralarında ortak hiçbir nokta bulunmayan ve bu nedenle birbirine bağlanamayan iki töz, yani zihin beden ilişkisi konusunda, Tanrı'nın ruha, bedensel süreçleri birer vesile ya da ara neden olarak kullanmak suretiyle ideler koyduğunu, zihinle beden arasındaki gözle görülür bağın Tanrı'nın müdahalesiyle kurulduğunu savunan okkasyonalist görüşü geliştirmiştir.

²²³ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 84.

²²⁴ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 424.

²²⁵ Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyri'de Hâller ve Makamlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), s.467.

1.6. Allah'a Duyulan Muhabbetin Kişilik Oluşumuna Katkısı

Muhabbet ya da sevgi kelimesi, her din ve kültürde kendisinden sıkça bahsedilen bir kavramdır. Özellikle tasavvuf, edebiyat ve felsefe gibi sahalarda en temel konularından biri olmuştur. Hatta sûfiler ve bazı filozoflar muhabbeti, yaratılışın yegâne sebebi olarak görmüşlerdir.²²⁶ Çünkü muhabbet, en önemli insanî duygudur. Duygu, insanın insan olduğunun en belirgin vasıflarından birisidir, insanoğlunun yaşadığı duygular içerisinde en hassas olanı ve insanı insanca yaşamaya muktedir kılan duyguların başında sevgi gelmektedir. İnsanın mutluluğu bakımından duygularının müspete yönlendirilmesi ve tatmin edilmesi vazgeçilmez bir zarurettir. Bu zaruretteki en temel duygular ise hiç şüphesiz Allah'ın sevgisine yönelik olanlardır. Bu itibarla Allah sevgisi, tasavvufun üzerinde önemle durduğu konulardan birisidir.

Kur'ân ve sünnetin verdiği bilgiler dikkatli bir şekilde incelenecek olursa dinî duygunun temelini sevgi unsurunun oluşturduğu açıkça görülecektir. Zirâ imanın oluşumunda sevgi unsuru olduğu gibi amelin kolay ve istenilen ölçüde yerine getirilebilmesi de ancak sevgi ile mümkün olabilecektir. Diğer bir ifadeyle iman edilen Zat, inanan tarafından sevgiyle benimsenmemişse orada iman varlığından ve devamından söz etmek doğru olmayacağı gibi iman adına yapılan davranışların da sıhhatinden bahsetmek zordur. Nitekim şu âyet, iman nimetinin esasen sevgi kaynaklı olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *"Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi. Küfrü, fıskı ve isyanı ise çirkin gösterdi."*²²⁷ İnanılan güzel gösterildiği takdirde iman da güzelleşir. Kur'ân, kalbî bir yöneliş ve arzuyu ifade eden muhabbetin hakikatte yalnız Allah'a yöneltilmesi gerektiği üzerinde ısrarla durur. İbrahim (a.s.)'in *"Ben batanları sevmem"*²²⁸ ifadesi fânî varlıkların gerçek anlamda sevgiye layık olmadıklarını vurgulamak içindir. İman edenlerin Allah'a karşı sevgileri her şeyden daha sağlam ve kuvvetli olmalıdır. Cüneyd-i Bağdadî, *"Muhabbet, kalbin meylidir"*²²⁹ diyerek kulun kalbini Allah'a ve O'na ait olan şeye meyletmesi gerektiğini ifade etmiştir.

²²⁶ Süleyman Uludağ, *"Aşk"*, TDVY, c. 4, İstanbul, 1991, s. 13.

²²⁷ Hucurât, 49/7.

²²⁸ En'âm, 6/76.

²²⁹ Kelabâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 163.

Muhabbet kalpte sevgiliden başka ne varsa hepsini yok etmektir. Muhammed b.Ali Kettânî (ö.322/933), “Muhabbet, tercihi sevgili için yapmaktır” diyerek sevgilinin arzusunu kendi arzusuna takdim etmeyi ve sevdiğin her şeyi sevgilin için tercih etmeyi vurgulamıştır. Sehl, “Kim Allah’ı severse hayat onun yaşadığı hayattır, kim Allah’ı severse onun için hayat diye bir şey yoktur”²³⁰ demiştir. Burada “hayat onun yaşadığı hayattır” sözü ile kim Allah ile beraber olursa hayatı hoş olur, ister kahır olsun ister lütuf olsun sevgiliden gelen her şeyin sevene haz verdiği belirtilmek istenmiştir. Onun için “hayat yoktur” demenin manası da seven daima sevgilisine kavuşmak ister, ondan ayrı düşmekten endişe eder, böylece hayat ona zehir olur, demektir. Öyle anlaşılıyor ki muhabbet lezzettir.

Allah sevgisi kulun kalbine doğan saygı hissidir. İçinde bu his bulunan kimsenin O’ndan başkasını sevmesi beklenemez. Allah’ın kulunu sevmesi de bu şekilde sevgiyle mümkün olabilir. Nitekim “*seni kendim için yarattım*”²³¹ âyetindeki İlahî gerçek de budur. Allah’la beraberliğindeki muhabbeti yakalamış olan kimse de sebepler, hâller hepsi yok olmuştur, kavramlar ifadelerini yitirmiştir. Muhabbet kişiyi o kadar sarıp sarmalamıştır ki muhabbetin içinde bulunan kişi ne kendini, ne halkı görür. Çünkü bu durumda O, Allah’tan ve Allah için olan şeyleri temaşaıyla gark olmuştur. Gönlünü Allah’a vermiş olan Allah insanlarının da dediği gibi, sevgi, sınırı aşan ve ibareye sığmaz bir hâldir. Fakat kulu Allah’a tazim ve rızasını tercihe, O’na kavuşmaya, O’na sabır göstermeye, O’na karşı arzu duymaya, O’ndan başkasına bağlanmamaya ve zikriyle sürekli ünsiyete sevk eder.²³² Yine, Rabiâtü’l-Adeviye’nin (ö.135/752) bu makamda söylemiş olduğu şu şiir, Allah’la olan birliktelik hâlinin, körlük ve sağırlığını açıklar mahiyettedir.

“Seni iki sevgi ile seviyorum. Biri benim aşkım, diğeri sevmeye lâyık oluşun. Sana olan sevgim mâsivâyı bırakıp sadece seni zikretmeme sebep oldu. Sevmeye lâyık oluşun, seni görmedikçe kâinatı görememe durumuna getirdi beni. Ne O, ne de bu sevgiden dolayı övülecek bir yönüm yok benim. Hem o hem de bu

²³⁰ Kelabâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 164.

²³¹ Tâ-Hâ, 20/41

²³² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 144.

sevgiden dolayı övülmeye lâyık olan sadece sensin."²³³ Rabia, burada Allah'la beraber olan insanın Allah dışındaki körlük ve sağırlığına dikkat çekmiştir.

Muhabbetle beraber kul ile Allah arasında ünsiyet meydana gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, Zünnûn-ı Mısrî ünsü, "sevgilisinin yanında sevenin rahat ve samimi olmasıdır"²³⁴ şeklinde tarif etmiştir. Kur'ân'da geçen Hz. İbrahim ile Hz. Musa'ya (a.s.) ait şu sözler Zünnûn'un görüşünü izah eder. Hak dostu İbrahim (a.s.): "*Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster*"²³⁵ demişti. Kıyamet günü vuku bulacağı va'd olunan ölülerin diriltilmesi işinin şimdi olmasını istemek üns ve dostlukla gelen muhabbet halinin bir ifadesidir. Allah'la konuşma saadetine nail olan Musa(a.s.): "*Rabbim kendini bana göster, sana bakayım. Hak ise, beni göremezsin*"²³⁶ buyurmuştu. "Beni göremezsin" demek, hiçbir zaman beni göremezsin veya göremeyeceksin, demek olmayıp muhabbetin ve samimiyet bağımız güçlendiği zaman ancak bu görme işlemi gerçekleşecek demektir. Yani şimdi buna takatin yetmez, demektir. Hz. Musa'nın (a.s.) ahirette olacak bir şeyi dünyada istemesi samimiyet ve İlâhî iradeyle olan dostluk hâlinin bir sonucudur.

Kalp de sevgi duygusunun oluşmasında sevilen bakımından güzellik ve ihsan edicilik önemli iki unsurdur. İhsan, bütün hakikatleri birleştiren bir isimdir, çünkü o, rububiyet ve ubudiyetin bilgisine kuşkuya mahal bırakmayacak şekilde ulaşmak demektir. Kul, Hakk'a tam anlamıyla kulluk vazifesini yerine getirince Hakk'ın hicabı kendisine açılır. Bunu da ancak kalp ve beden amellerini her çeşit art niyetten arındırarak yapar, böylece amel sadece Allah için olur ve kul Hakk'ın yüzüne kavuşmuş olur. Bu da gösteriyor ki insan, bozulmamış selim bir fitrata sahipse ve kalbi sevgi doluyorsa Kemâl'e ve ihsana karşı gönlünde tabii bir akışın varlığını hissedecektir. Çünkü kalp öyle bir üstür ki Allah'ın tecellilerini kavrayabilecek konumdadır. İşte bu sebeple eşyanın hakikatini bilme vasfına sahip olan bilginin kaynağı kalptir.²³⁷

Allah'ı Kemâl sıfatlarıyla tanıyan ve O'nun sayısız nimetlerinin bilincinde olan bir kimse, derin bir sevgi ile Allah'a yönelme gereğini hissedecektir. Bu

²³³ Kelebâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 165.

²³⁴ Kelebâzî, *Ta'arruf*, s. 127.

²³⁵ Bakara, 2/260

²³⁶ A'râf, 7/143.

²³⁷ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 141.

bakımdan bir kalpte Allah sevgisinin olmamasının yegâne sebebi, Allah'ı tanıyamamak ve O'nun nimetlerini görememektir. Kur'an, Allah'ı tanımayan ve nimete şükretmeyen nankörleri, “*kalpleri mühürlü ve kör kimseler olarak niteler*”²³⁸ ve böyle kimselerden oluşan sevgisiz toplumların da helak edileceğine dikkat çekmiştir.

Allah ile kul arasında karşılıklı bir muhabbet bağı vardır. “*O, onları sever, onlar da O'nu severler*”²³⁹ âyeti bu bağın gerekliliğini açık bir şekilde vurgulamaktadır. Din teslimiyet ise teslimiyetin temeli de muhabbettir. Zirâ muhabbet olmadan teslimiyetin sıhhatinden bahsetmek zordur. Aslında İlâhî muhabbete mazhar olmak, Rabbânî olduğu kadar kulun kesbiyle de yakından ilgilidir. Fakat kesb diye adlandırılan amellerin de Allah'ın lütfu, ihsanı ve tevfikî ile gerçekleştiği göz önünde tutulursa istenilen muhabbete erişmenin ancak Allah'ın yardımıyla mümkün olacağı açıktır. Kişi Allah'a doğru ilk adımı attığı zaman Allah da O'na doğru geri dönüşüm yapar. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır. Bir kimse Allah'a kavuşmayı arzu ederse, Allah da ona kavuşmayı arzu eder, tersine bir kimse Allah'a kavuşmayı istemezse, Allah da ona kavuşmak arzusunda olmaz.”²⁴⁰ Başka bir kudsî hadiste ise Peygamber (s.a.v.), Cebrail'den (a.s.) şöyle bir vahiy nakleder: “Kulum, bana, üzerine farz kıldığım şeyleri edâ ederek yaklaştığı kadar başka hiçbir şeyle yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetleri yaparak da devamlı bana yaklaşır. Hatta o kadar çok yaklaşır ki, artık ben onu severim. Bir kimseyi sevdim mi onun kulağı, gözü, eli ve destekleyicisi olurum.”²⁴¹ Daha önce de belirtmiş olduğumuz bu hadisler Allah'ın kulunu sevmesine de temel teşkil etmektedir. Cüneyd-i Bağdadî bu durumu “sevenin kendi sıfatlarının yerine, sevilenin sıfatlarının geçmesidir”²⁴² şeklinde izah etmiştir.

Sülemî (ö.412/1021) de, Cüneyd-i Bağdadî'ye benzer bir yorum getirerek “muhabbetin insanın seçme yeteneğini elinden alan, şekilleri yakıp yok eden, seveni, Allah'ın varlık denizinde boğup, sıfatlarını yok eden, kişiyi hâllerinden soyarak sadece mahbubu ile meşgul eden ve dilini lâl eden şey”²⁴³ olarak tanımlamaktadır.

²³⁸ Bakara, 2/6-7; Hacc, 22/46

²³⁹ Mâide, 5/54.

²⁴⁰ Buharî, Rikâk, 21; Müslim, Zikir, 5.

²⁴¹ Buharî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16.

²⁴² Serrâc, *el- Lüma'*, s.57; Sühreverdî, *Kitâbü Avârifi'l- Maârif*, s. 631.

²⁴³ Sülemî, “*Tis'a Kütüp*” *Sülemî'nin Risâleleri*, s.31.

Allah sevgisi, bir insanın içinde tam anlamıyla oluşmuşsa bunun birçok tezahürünü de kişiliğine yansıtır. Sevdiğini her şeye tercih etmek, onun isteklerini öncelikle yerine getirmek, ona ait olan ve onunla yakın ilgisi olan her şeye muhabbet beslemek, ona benzemeye çalışmak, itaatte kusur etmemeye gayret etmek, onu çokça zikretmek ve adeta her daim kalbinde olduğunu düşünüp unutmamaktır.

Onun sevdiklerini sevmek ve sevmediklerini ise sevmemek ve hatta onun uğrunda tüm varlığını feda edebilmek gibi hususları benliğinde oluşturabilmelidir. Bu hâli Kuşeyrî de şu şekilde ifade etmiştir: “Muhabbet, kulun kalbinde bulunduğu ve duyduğu bir şey olup, ibâre ile ifade edilmeyecek kadar latiftir. Bu hâl, kulu Allah’a ta‘zim etmeye, O’nun rızasını her şeye tercih etmede cömertçe davranmaya, O’ndan uzaklaşınca sabırsızlanmaya, tedirgin olmaya ve O’nsuz kalınca kararsız hâle gelmeye, ünsiyetini devamlı surette kalbi ile O’nu zikrederek bulmaya sevk eder.”²⁴⁴

Sevgi, sevilenle beraber olmayı gerektirir. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v.), “Kişi sevdiği ile beraberdir”²⁴⁵ buyurmuştur. Allah’ı sevmek demek aynı zamanda O’na kavuşmayı da arzulamak demektir ve vuslat arzusuyla, Allah’a kavuşmak için ölümü bile sevimli hale getirebilecek bir muhabbet duymaktır.

Sevgi, seven ile sevileni birbirine yaklaştıran ve hatta birçok konuda aynileştiren bir fonksiyona sahiptir. Sosyal ve psikolojik bir durum olarak birbirini seven kimselerin zamanla birbirlerine duygu, düşünce, davranış olarak benzedikleri bilinen bir husustur. İlâhî iradenin de insanın yeryüzünde halife olmasını dilemesi gerçeği insana olan muhabbetinden ileri gelir. Kulun da aynı şekilde hilafete liyakat kesp etmesi için Allah’a yönelik şiddetli bir muhabbete sahip olması gerektiğini kolayca ortaya koyar. Nitekim Hz. Peygamberden (s.a.v.) nakledilen kudsî bir hadiste, Allah’ın kendisine farz kıldığı hususları yerine getiren ve ayrıca nafilerle de kulluğunu sürdüren kimselerin Allah tarafından sevileceği belirtilmiştir. Böylelerinin artık tüm fiil ve davranışlarının, İlâhî iradeye mutabık olacağına bildirilmesi de İlâhî sevginin insanı hilafete hazırlamadaki etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁴⁶

²⁴⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 319.

²⁴⁵ Buhârî, Edep, 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50.

²⁴⁶ Buhârî, Rikâk, 38.

Bu bakımdan denilebilir ki Allah ile insan arasındaki ilişkiyi belirleyen temel öge, İlâhî sevgi motifidir. Allah insan ilişkisi mâbud ile âbid ilişkisinden ziyade mahbûb ile muhib ilişkisi şeklindedir. İnsanın hissiyatını “kör ve sağır edebilecek “ derecede etkileyici bir fonksiyona sahip olan sevgi duygusu²⁴⁷, kalp-Allah ilişkisi bakımından da son derece önemlidir. Öyle ki Allah ile kul arasında muhabbet bağı kalmamışsa, hayatın da anlamı kalmamış demektir.

Zirâ insanın yaratılış gayesi Allah’a ibadet²⁴⁸, kulluğun özü de teslimiyet²⁴⁹ ise, işte muhabbet, bu teslimiyeti gerçekleştiren yegâne unsurdur. Kişinin düşünce ve davranışlarının meydana gelmesinde kalbin önemi ne ise kalbin yöneliş ve fonksiyonlarını etkilemede de sevginin rolü odur. İşte bu bakımdan kalbin selim olması ancak Allah sevgisinin gönle hâkim olmasına bağlıdır. Çünkü aşk olmazsa hiçbir nesne ne varlığa gelir, ne de harekete geçer.²⁵⁰

Evren, Allah sevgisiyle dolup taşan kişiler için Allah’ı arama yeridir. Ancak Allah’ı bulmak için görünenin ardına bakmak, eşyanın dışına olduğu kadar içine de nazar etmek gerekir ki İlâhî ayna görünebilsin. İnsan gizli hazineyi, yani Allah’ı aramak üzere yaratılmıştır. Bunu yapabilmek için de Allah sevgisini kalplerde büyütme gerekir. Eğer Allah muhabbetinin vücudun her tarafını sardığı hissedilirse bu, Allah’ın bizi sevdiğinin işaretidir. Beyâzîd’in yazdığı gibi, “Başlangıçta dört açıdan hatalıydım. Allah’ı hatırlamayı, O’nu tanımayı, Onu sevmeyi ve Onu aramayı amaçladım. Sonuna geldiğimde gördüm ki; ben O’nu hatırlamadan önce O, beni hatırlamıştı, O beni ben kendimi tanımadan önce tanımıştı, Onun bana yönelik sevgisi, ben Onu sevmeden önce vardı ve ben Onu aramadan önce O beni aramıştı.”²⁵¹

İşte Allah sevgisi bir kalpte yeşermeye başlamışsa biz daha O’na adım atmadan O, bize koşmuş olacaktır. Fakat İlâhî kıvılcım kalbimizin derinliklerine kök salmadığı zaman da Allah dışındaki her şeye yönelik sevgimiz, bu dünyanın önemsiz işlerine bağlılığımız, gaflet ve unutkanlığımızla perdeleneyecektir.

²⁴⁷ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c. 4, s. 4459.

²⁴⁸ Zâriyât, 51/56.

²⁴⁹ Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125.

²⁵⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 433.

²⁵¹ Frager, *Aşkır Asıl Şarap*, s. 200.

Sevgi tasavvufun özüdür ve sevginin mekânı ise kalptir. Yaratan ve yaratılan ne kadar çok sevilirse, kalplerde de o kadar çok Allah tecellileri görünür. Sevgisiz kalbin samimiyeti hiçbir anlam kazanmaz. Ancak içimizdeki derin irfanla temas kurarak Allah'a yakınlaşıp sevgisini kazanabiliriz. Sevgi, Allah ve kulu arasında karşılıklı gerçekleşen bir olaydır. Kul, Allah'a hasret duyarak yakınlaşmak istediği gibi Allah da kuluna hasret duyar ve yakınlaşmasını ister. Bu da ancak kulun Allah'a olan muhabbetiyle gerçekleşir. Kul, varlığını severse kendisine bu varlığı veren Allah'ı da sevmiş olur. Kendisine ikram edeni severse nimetleri ihsan eden Allah'ı da sevmiş olur. Güzelliği severse, bütün güzelliklerin kaynağı veya hakikatte gerçek olan Allah'ı sevmiş olur. Kişi, Allah'ı sevdiği oranda Allah'ın veçhi kendisine açılır ve perdeler ortadan kalkmış olur. Hallâc, bunu şu şekilde dile getirmiştir. "Sen damar ve kalp arasında, gözle yaşın aktığı gibi dolaşmaktasın. Rûhların bedenlerde yerleşmesi gibi kalbimin derinliğinde yerleşiyorsun. Harekete geçen her sakini, gizli mekânından sen harekete geçirirsin."²⁵² Allah sevgisi, hayatın özünü ve sırrını idrak etmektir, sevenin sevilende fâni olmasıdır. İnsanın, kendi zâtı ve onu kuşatan kâinatı hakkında son derece az bilgisi vardır. Kuşeyrî bu konuda şöyle demektedir. "Sevginin hakikati bütün varlığını sevdiğine verip kendine bir şey bırakmamandır."²⁵³ Çünkü sevgi, varlığın mihridir. Kalbinde sevgi olan kimsede aslında iman gücü daha fazladır O, yaratılışının gereği olan Rabbine karşı ahbine sadıktır. "İman eden kimseler en çok Allah'ı sevenlerdir"²⁵⁴ âyetinde de geçtiği üzere Allah da kendisine çokça teslimiyet gösteren müminlerin sevgisine şahitlik etmiştir.

Dinden dönmeyen, bütün eylemlerinde Allah'ın rızasını gösteren kimse söylemese de Allah'ın muhabbetine naildir. Eğer kişi Allah'ın hoşuna gitmeyecek herhangi bir hâli davranışlarına sergilemiyorsa zaten Allah'ın muhibbi olmuştur. İnsanlarla ilişkilerinde, toplumdaki eylemlerine muhabbeti yerleştiren insan, vefasında, sadakatinde, adaletinde bunun işaretlerini gösterir. Çünkü böylesi bir insan, Allah'ın hükümlerini her alanda yansıtmada cömertçe davranarak nefsinin hazlarını terk etmiştir. Muhabbet beşeri varlığın hiçbir surette âlemdeki nimetlere

²⁵² Sülemî Ebû Abdurrahmân, *et-Tabakâtü's-Sûfiyye*, (Tahk. Nureddin Sureybe), Matba'atü'l-Medenî, et-Tab'atüs's-Sâlise, Kâhire, 1986, s. 165.

²⁵³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 145-146.

²⁵⁴ Bakara, 2/165.

karşı haz duymaması demek de değildir. Açıkça ifade etmese bile zaten eylemleriyle Allah'a olan sevgisini ortaya koymuştur ve nefsânî isteklere âmâ olarak bunu bir sır gibi gizli bir şekilde yerine getirmiştir. Kişi evladını, eşini, anne-babasını sever fakat burada kastedilen “varlığın Hak söz konusu olduğunda başka hiçbir varlığa benzer derecede muhabbetten içinde pay kalmamasıdır.”²⁵⁵

Îlâhî varlığın kulun varlığını kuşatması ve kaplaması muhabbet halinde tahakkuk eder. Allah şöyle buyurmuştur. “Kulum bana nafilelerle yaklaşılmaya devam eder, ta ki ben onu severim. Onu sevince de işittiği kulağı ve gördüğü gözü olurum.”²⁵⁶ Bu Îlâhî varlığın, kendisini seven kişinin varlığını kaplamasıdır. Böyle olduğunda kişi konuşunca Allah ile konuşur, düşünürken Allah'ı düşünür, hareket ettiğinde O'nun izniyle hareket eder, susarsa yine Allah ile beraber olur. O, Allah ile Allah için beraberdir. Allah sevgisiyle coşan derin bir bilince sahip bir kişinin, sevgisinin rûhun bekâsıyla bâki olduğunu ve fânî bedenle bir ilişkisi olmadığını idrak ettiğini görmekteyiz. Böyle bir hâle bürünen kimse için Allah'tan uzaklaştıran her şeyi terk etmek Îlâhî sevgidendir. Çünkü artık bu kimse Allah ile ünsiyet kurar, onun dışındaki her şeyden de kaçınır ve ilişkisini keser. Zünnûn bununla ilgili tam da konuyu özetler mahiyette şöyle demiştir, “Allah ile ünsiyet yükselten bir nûrdur; insanlarla ünsiyet ise sıkıntı kaynağıdır.”²⁵⁷

Beşeri sevgide bile birbirlerine muhabbet duyan varlığın sevdiğinden başkasına bakması beğenmesi ve hoşlanması nasıl ki kabul edilemez bir ihanet ise Allah'ı seven varlığın ondan başka gayr-i Îlâhî şeylere meyletmesi ne kadar çirkindir. “Muhibin gözlerinin ihâneti, sevgilinin dışında herhangi bir yüze bakmaktır.”²⁵⁸

Hatta ma'rifet makamı bile muhabbet makamına kavuşmak için bir ön basamak olarak kullanılmıştır.²⁵⁹ Çünkü muhabbetullah ancak ma'rifete ulaşıktan sonra elde edilebilir. İnsanın tanımadığı birini sevmesi mümkün değildir. İşte bundan dolayı Allah sevgisi, en yüksek makamdır ve artık bundan daha ilerisi yoktur.

²⁵⁵ Kuşeyrî Ebü'l- Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *Uyûnü'l-Ecvibe fi Fünûni'l-es'ile*, Amasya Beyazıt İl Halk Ktp, nr.1434/1, vr.18a-b.

²⁵⁶ Buhârî, Rikâk, 38.

²⁵⁷ Sülemî, *et- Tabâkatü's- Sûfiyye*, s. 23.

²⁵⁸ Kuşeyrî Ebü'l- Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *Kitâbü'l-Cevâhiri'l Mensûr*, Mevlânâ Müzesi İhtisas Ktp, nr.1634, vr.64a-b.

²⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâu ulumi'd-dîn*, c. 4, s. 294-298.

Kulun kemâle ermesinin gayesi, Allah sevgisinin tüm gönlü kaplaması ile gerçekleşir. Sevgi ne kadar çoğalır, huzur da o oranda artar. Eğer kişide sevgi, gönlü dolduran bu aşk olmazsa rahat ve huzur duyamaz. Sürekli şikâyet ve tenkitte bulunur. Hep kendini mağdur sanır, kendisiyle sürekli kavgalı olur, gaflet ve karanlık çukurlarında kaybolur.

Dünya işlerini her şeyden daha sevimli bulur. Hâlbuki Peygamber'in "Kişi Allah ve Resulünü herkesten çok sevmedikçe, imanını tamam olmaz"²⁶⁰ durumunu unuttur. Demek ki muhabbetin özü Allah'ın Resulü'nü çok sevmekten ve O'nun hâl ve hareketlerini davranışlarımıza yansıtmaktan geçiyor. Bundan dolayıdır ki, Sehl b. Abdullah şöyle demiştir: "Muhabbet, kalplerin Allah'a muvâfakat göstermesi ve bu muvâfakate iyice sarılması, Allah'ın zikrine devam ve münacattan tat alarak aşırı sevgi ile Allah Resûlü'ne uymasındır."²⁶¹

Allah kendisini sevenleri yarı yolda bırakmaz, onları lütfundan mahrum etmez, Çünkü Hak muhabbetin kul için şerefli bir hâl olduğu hususunda şahadette bulunmuştur. Kendisini seven kullarını Allah en yüksek derecelere yükseltir, kulun Allah'a bir dokunuşu ve yakınlık çabası olması yeterlidir. Allah aşkıyla yanan bir kalbi, içinde Allah lafzının tüm benliği kapladığı bir bedeni Hak da kendisiyle beraber daima canlı tutar ve kendi nuruyla kuşatır. Allah sevgisinin insan yaşamındaki kuşatıcılığını Kettânîden yapılan şu rivayet en güzel ifade etmiştir. Bir hac mevsiminde Mekke'de toplanan şeyhler, muhabbet konusunda epey kelimeler ettikten sonra o zaman yaşı küçük olan Cüneyd-i Bağdadî'ye, 'sen de muhabbet hakkında bildiklerini söyle' demeleri üzerine o, başını önüne eğip ağlayarak şöyle demiş: "Bir kul ki, nefsinden geçer, Rabbine vasil olur. Onun hukukunu edâ etmekle meşgul olur. Kalbi ile ona bakar, onun zâtının nurları kalbini yakar, aşkının kadehinden saf bir şekilde içer, Cebbâr olan Allah gayb perdelerinin arkasından ona tecellî eder. Böyle bir kulun konuşması Allah'ın emri ile sükûnu Allah ile beraberdir. Şu hâlde bu durumda bulunan kul Allah ile Allah için ve Allah'la beraber olur. Bu sözleri duyan şeyhler ağlarlar ve 'bu konuda bundan fazla bir şey söylenemez' demişler ve ona duâ etmişlerdir."²⁶²

²⁶⁰ Buhârî, İmân, 8.

²⁶¹ Serrâc, *el-Lüma'*, s.56; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 161.

²⁶² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 327.

Allah'ı sevmek ve tanımak hemhâl olup bütünleşmek, Allah'ın varlıktaki güzelliklerine şahit olmak muhabbet duygusunu oluşturur.²⁶³ Allah ile insan arasındaki en güçlü bağ muhabbet duygusudur. Varlık kendisini Yaratan ve âlemde kendisi için bu kadar güzellik vermiş olan Yaratıcısına muhabbet duymuyorsa bir "hiç"tir. Bedenen ve kalben el-Vedûd isminin bilgisi ile kuşatılan insan Sevgiliyle her konuda hemhâl olmak, O'nu kırmamak ve O'nu gücendirmemek adına her dileğini yerine getirme fedakârlığında bulunmalıdır. Zaten kişi Allah'a olan muhabbetinin gereği olarak bunu nefes almakla eşit görürcesine yaptığı zaman muhabbet oluşur.²⁶⁴

Muhabbet İslâm dünyasında âlemin yaratılma sebepleri arasında görülürken, psikologlar tarafından da önemli bir kavram olarak görülmüştür. İşte onlardan biri olan Nedoncelle sevgi hakkında şöyle demiştir: İnsanla Allah arasında kalın bir perdenin olduğu, ancak insanın tabiatı gereği beşeri vasfından dolayı bu perdeyi kaldırmasının mümkün olmadığı, zamanla Allah'a olan sevginin ve bağımlılığın arttırılmasıyla bu perdenin inebileceği ve aradaki uzaklığın yakınlığa dönüşebileceğini öne sürmüştür.²⁶⁵

1.7. Hakikî Aşk Müşahede Eden Sûfî'nin Varlık Sahasındaki Benliği

Bütün müminler için Allah sevgisi olmazsa olmazlardandır. Çünkü mümin insan bilir ki bir kimse "Allah ve peygamberini her şeyden daha çok sevmedikçe iman etmiş sayılmaz."²⁶⁶ Bu anlamda tasavvufun temeli de aşka dayanır denilebilir. Öyle ki Allah'a iman edip O'nu seven insan, sağlam bir bağ kurar ve sevginin Allah'a ulaşmanın en önemli bir aracı olduğunu bildiğinden Allah'ı sevgilerin en yücesi olan aşkla sever ve O'nunla bir olmaya çalışır. Hakikî bir sevginin temelleri de ancak Allah'la olan ünsiyetin fazla olmasıyla derin bir bağ haline gelir.

İnsanın Allah'a duyduğu aşk kulun kalbinde bulduğu bir şey olup sözle ifade edilemeyecek kadar hassas bir duygudur. Ünlü bilim insanı C.G. Jung aşk konusunda şunları söyler;

²⁶³ Martin Lings, *The Book of Certainty*, (London: 1974), s. 25.

²⁶⁴ Ali Tenik- Vahit Göktaş, "Tasavvuf Bilgisi": *Allah'ı Allah'la Bilmek İlmine Giriş*, Kelâm araştırmaları Dergisi, c. 14, S. 1, 2016, s. 177-202.

²⁶⁵ Nedoncelle, *La Re Ciprucite Dos Conscience*, Aubier, Paris, 1942, s.118; Urhan Veli, *Kişiliğin Doğası*, Vadi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 131.

²⁶⁶ Buhârî, İman 8; Müslim, İman 70.

“Benden önceki birçok kişinin teşebbüs ettiği gibi, etkinlik alanı göklerin sonsuz boşluklarından cehennemin karanlık uçurumlarına kadar uzanan ‘şeytana’ yaklaşma tehlikesini göze alabilirim; ama aşkın sayısız ikilemlerini yeterince ifade edebilecek bir dil bulmak görevi karşısında bocalıyorum. Kendi hayatımda olduğu kadar tıp deneyimim içinde de tekrar ve tekrar aşkın gizemiyle yüz yüze geldim ve ne olduğunu hiçbir zaman açıklayamadım. Bu ikilem için hiçbir dil yeterli değildir. İnsan ne söyleyebilirse söylesin, hiçbir sözcük bütünü ifade etmez. Aşk ‘her şeye katlanır’ ve ‘her şeye sabreder’. İnsan emrindeki tüm sözcükleri aşkın üzerine ekleyerek onu anlamlandırmaya çalışabilir, ama kendisini hâlâ sonsuz aldatmaların içine sokacaktır.”²⁶⁷

Tarif edilemeyen aşk, insanı her yönden kuşatan ve Allah’a yönlendiren teslimiyeti barındıran bir duygudur. Bu hâl ve his, insanı Allah’a saygı göstermeye, onun rızasını her şeye tercih etmeye, O’ndan ayrı kalınca sabırsızlanmaya, O’nsuz edememeye, O’nsuz kalınca kararsız hâle gelmeye; ünsiyetini kalbi ile sürekli O’nu zikrederek bulmaya ve O’na karşı içinde bir heyecan duymaya sevk eder. Aşk, İlâhî bir sevgidir. O, yolunu kalbe doğru yaparsa kalbin yüce varlıkla bağlantı kurmasını sağlar. Aşk, onu anlayan ve değerini bilen kalpte görülür. Aşka ulaşmak isteyen kimse, arzuların ve nefsî isteklerinin bedeni ve ruhu üzerindeki tozunu, kendini Allah’a adama yoluyla süpürmelidir ki aşk onun câzibesini kabul etsin. Aşk yoksunluğu çeken aşksız kalp, kalp değildir. Bundan dolayıdır ki aşk da sıradan herhangi bir kalbe yerleşmez. Çünkü aşk, arzuların ve nefsanî isteklerin hizmetindeki kalbe değil, yanan kalbe girer. Yanan kalpteki Yaratıcı aşkı, O’na duyulan muhabbet, birliğe götürdüğü için insanı kuvvetli kılar.²⁶⁸

Chittick’e²⁶⁹ göre de “aşk kaynağını tevhid inancında bulur;

²⁶⁷ Helmski, *Bilen Kâlp*, s. 62-63.

²⁶⁸ Necmüddîn Kübra, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, s. 72-78.

²⁶⁹ Wiiliam Chittick, Amerika’da 1943’te doğdu. New York Stony Brook Üniversitesi’nde Karşılaştırmalı Edebiyat ve Kültürel Araştırmalar profesörü ve aynı zamanda İbn Arabî, Mevlana gibi değerleri Batı’ya tanıtan bir mütefekkir yazardır. Chittick, doktorasını 1974’te Tahran Üniversitesi’nde Fars edebiyatı alanında Seyyid Hüseyin Nasr’ın talebesi olarak tamamladı. Daha sonra onun da etkisiyle tercümelerinin dışında gelenekselci ekolün diğer Batılı mütefekkirlerine paralel olarak eserler kaleme aldı. Tasavvuf ve İslam felsefesi alanında çeşitli araştırma projelerinde çalışmakta, İslam klasikleri, Hinduizm ve dini araştırmalar alanının diğer konularına dair dersler vermekte ve halen Çin’deki Pekin Üniversitesi Kenan Rifai İslam Araştırmaları Kürsüsü’nde dersler vermektedir.

“Allah aşkı temel iman ikrarından, Allah’ın biricik gerçeklik olduğu iddiasından doğar ve gelişir. Aşk, İlâhî bir sıfat olduğuna göre, bundan da, Allah’tan başka hiçbir hakikî aşk ve sevgili olmadığı sonucu çıkar. Âşıklar eşyayı apaçık görünce, yaratılmış her şeyi sevdiklerini anlarlar; çünkü yaratıkların hepsi Allah’ın güzelliğini sergiler ve kendi aşk ve muhabbetleri de Allah’ın aşkını dışa vurur.”²⁷⁰

Beşerî olan insan hakikî olan Allah’tan başkasına gerçek anlamda âşık olamaz. Çünkü birlik, Allah’ın dışında inanılacak hiçbir kuvvetin olmaması, Allah sevgisini daha da mükemmelleştirmiştir. Varlıkla Yaratıcı arasında sarsılmaz bir ünsiyet oluşturmuştur. Varlık Maşûk uğruna nefsinin terk ve feda edip, değer verdiği zenginlik, şeref, hayat ve irade gibi her türlü şeyden vazgeçer. Allah’ı seven ve gönlüne yerleştiren insanın tek bir amacı vardır, Allah’a ulaşmak. Hak ile beraber olmak arzusuyla yanıp tutuşan varlıklar bir an önce Allah’a kavuşmak isterler. Bu, vuslat, ancak O’na duyulan aşk aracılığıyla gerçekleşir. Sevgiliye duyulan aşk, sevgilinin ismi anıldıkça, onun eserlerine bakıldıkça Nil nehri gibi taşar ve daha da artarak deryaya dönüşür. Maşûk’la muhabbeti artırmak Allah ile kul arasında oluşan aşktan ileri gelir.²⁷¹ Sevgiyle oluşan bu ilişkide, “Allah anıldığı zaman yürekleri oynar ve üzerlerine O’nun ayetleri okunduğunda, imanlarını artırır”²⁷² âyetindeki tecellî gerçekleşir ve artık vuslat gerçekleşmiş olur. Âşığın Maşûk’una kavuşması için onun sevgisiyle yok olması ne kadar gerekli ise, kulun da Allah’a vuslatı için, O’nun sevgisinde fânî olması en az o kadar gereklidir. İbnü’l-Arabî’de kişinin âşık olunca durumunun aşkın ellerinde olduğunu ifade etmiştir.²⁷³

İnsanı Allah’a taşıyan yol aşktır, başka vasıtalarla bu asla gerçekleşmez. Hatta tüm yüceliğine rağmen akıl bile insanı Allah’a götüremez. Çünkü akıl sınırlıdır ve bir yerde durur, ilerleyemez. Bu nedenle ibadet maksadıyla yapılan bütün fiiller O’nun yolunda yürüyebilmek için vasıtalarlardır. Vasıtaya sarılmak da insanı gayeye ulaştırmaz. Allah’a varabilmek, aşk mertebesine yükselmekle mümkündür. Aşk, İlâhî güzelliğin sarayına girebilmek için en güzel ve tatmin edici delildir.

²⁷⁰ William Chittick, *Tasavvufa Kısa Bir Giriş*, çev. Turan Koç, İstanbul, İz yayınları, s. 56.

²⁷¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 421-422-423.

²⁷² Enfâl, 8/2.

²⁷³ William Chittick, *İBN ARABÎ (Giriş Kitabından)*, çev. Kadir Filiz, Nefes Yayınları, İstanbul, 2014, s. 26.

Her şey aşktır, her şey aşk içindir. “*Aşk imiş her ne var âlemde, ilm bir kıl ü kâl imiş ancak*”²⁷⁴ diyen Fuzulî (ö.967/1555) de aşkı veciz bir ifadeyle özetlemiştir. Yine Mevlânâ da aşkın kişiyi kendinden geçirip sadece Allah’la birlikte olmaya adanmış bir benlik haline getirdiğini şöyle dile getirir:

“*Âşıkların neşesi de O’dur, gamı da, hizmetlerine karşılık aldıkları ödül de. Âşık Sevgiliden başkasını seyre dalarsa, bu, aşk değildir; aslı olmayan bir sevdadır. Aşk o yalımdır ki parladı mı Sevgiliden başka ne varsa hepsini yakar. ‘La’ kılıcı Allah’tan başka ne varsa hepsini keser, koparıp atar. Bir bak hele ‘La’dan sonra ne kalır? ‘İllallah’ kalır, hepsi gider. Neşelen, sevin ey ikiliği yakıp yandıran şiddetli aşk*”²⁷⁵

İnsan, Sevgili’ye kavuştuktan sonra cennet ya da gül bahçesini Sevgili zanneder. Sevgiliden ayrıldıktan sonra ise cehennem ya da yanıp kavrulma hâli de o an sanır. Hallâc, aşkı bir zevk ve haz olarak değil, elem ve azap olarak görür ve âşığın sevgilisi uğruna en acı ızdırabı tereddüt etmeden göze alması gerektiğini düşünür. Onun, “*Aşk namazı için abdest, ancak kanla alınır*”²⁷⁶ ifadesi bu anlamda önemlidir. Çünkü aşk öyle bir hale bürünmektir ki aşk için her şeyi göze almaktır. Aşka giden yol ızdırab ve dikenlerle dolu olsa bile gözünü kırpmadan bu yola sevgili için kendini feda etmektir. Hallâc’daki aşk tasviri ise özü, sırrı kavramaktan geçmektir. *Aşk’tan mest olanlarla birlikte ol, sen de divane ol! Özü kavra, sırra er ki dağlar tepeler arasında uçabilesin; kavrayış dağlarında selam tepelerinde*²⁷⁷ diyerek insanı kendi varoluşunun ötesine taşır. Bu da demek oluyor ki aşk, insanı mertebe bakımından Allah’a ulaştıran bir basamaktır.

Aşk, ezeli bir nitelik olduğundan insanın Allah’ı sevmesi ve O’na âşık olması da sonradan kazanılan bir şey olmaktan çıkar. Tam tersine, o insanın fitratında potansiyel olarak bulunan bir mayadır. Aşk, vahdeti bulmak isteyenlerin yolunu aydınlatan bir fenerdir. Çünkü Allah’ı seven ve her an O’nu düşünen kimsenin Allah’ı her daim hatırında canlı tutması gerekir. Her an kalbi İlâhî kuvvetin etkisi altında, gözleri O’nu eşyada görmeyle, kulakları O’nun hitabını dinlemekle meşgul

²⁷⁴ Fuzulî, *Fuzulî Divânı*, haz. Abdalbâki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2000, s. 167.

²⁷⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 5, 4401.

²⁷⁶ Feridüddîn Attâr, *Tezkiratü'l-Evliyâ*, (Terc. Süleyman Uludağ), Erdem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 535.

²⁷⁷ Hallâc, *Tavâsin*, s. 34.

olmak ister, tam tersinin olması düşünülemez. Öyle ki yaklaşılmak istenene yaklaştırıcı sevgi, yaklaşılmak istenen şeyi sevmeye yakın olmanın bir dalıdır. Bir şeyi sevmenin, ona yaklaştırıcı şeyi sevmemesi düşünülemez; Zirâ yaklaşıma bir vesiledir ve vesileyi sevmek gayeyi sevmeye tabidir. Öyleyse sevilen bir şeye vesile olan şeyin, vesilenin ulaştıracağı şeyden daha az sevgili olması düşünülemez. Kim Allah'ı sevmezse ona ibadet ve itaatte bulunmayı sevmez.²⁷⁸

Nasıl ki sevdiğimiz bir şahsı incitmek için uğraşıyorsak, yapmak istediğimiz bir şey için gerekli yolların hepsini deniyorsak Allah sevgisi için de her şeyi yapmamız şarttır. En makbul sevgi fiiliyata dökülen ve teoride kalmayan sevgidir. Âşık olan kimse tıpkı kelebekteki uçuş hali gibi Allah sevgisiyle kendinden geçer ve Allah da fenâ bulur, irade gider aşk varlığa hâkim olur. Sevgilinin Cemâl'i varlığı tamamıyla etkisi altına alır ve artık aşk kavramı ortadan kalkar, yaşanır bir aşk görünümü tezahür eder.²⁷⁹ Hallâc'ın "*Ene'l-hakk*", Bistâmî'nin "*Sübhânî*" demesi, Yunûs'un (ö.720/1320), "*Ete kemiğe büründü/Yunûs diye göründü*" dizeleri hep benzer içerikte değerlendirilir. Bu yüzden Gazzâlî'ye (ö.505/1111) göre, onlar sözlerinden dolayı sorgulanmazlar; onlara neden böyle söylediniz değil, neden sırrı açığa vurdunuz denmelidir.²⁸⁰ Yani aşk işinde sır gerekir, ancak bu şekilde hakikât yolu görünür.

Aşk İlâhî sıfatlarla fiiliyata geçirilmesi gereken en önemli ve en temel meziyettir. Çünkü aşk makamında ne zaman ne mekân ne ümit ne de korku vardır. Bu "renksizlik" makamıdır. Allah'ın boyasının her tarafı gök kuşağı gibi boyadığı yerdir. Zirâ kendisi aşkın rengine boyananın lisanı da aşk rengine boyanır. Çünkü gönül ile beraber dil de Hakk'ın rengine boyanır.²⁸¹ Aşk, benlik şuurunun ortadan kalktığı sadece Hakk'ın olduğu bir hâldir. Her şeyin olduğu dergâhta hiç olduğunun farkındalığına erme meclisidir. Aşk, Hakk'ı seyredip insanın daha önce hissettiği şeylerden soyutlandığı ve hatta kendi kendisinden fânî oluşundan bile habersizleştiği tevhid vadisine daldığı ve Bir'i gördüğü yerdir. Bu yüzdendir ki aşk bir ateştir, gönle düştüğü vakit gönülde ne varsa hepsini yakar. Bir zaman sonra Maşuk'un suretini

²⁷⁸ Tıblavî Mahmut Sad, *İbn-i Teymiyye'de Tasavvuf*, (Terc. Ali Durusoy), İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, s. 207.

²⁷⁹ Ahmed. Kuddûsî, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, c. 4, 986. Nr.1487, s. 50.

²⁸⁰ Gazzâlî Ebû Hâmid Muhammed, *Kitabu Mişkâtü'l-Envâr*, Matbaa Sıdk, Mısır, 1322, s. 32.

²⁸¹ Tarhan, *Yunus Terapi*, s. 74.

dahi gönülden mahveder. Bu yüzden var olan her şey aşktan kaynaklanmaktadır. Aşk tecellisi, bütün eşyaya sirayet ettiğinden bütün varlık kendi hakikatini bulmak ister ve bundan dolayı da Rabbini arar. Bunun içindir ki aşk her şeyin anahtarıdır gizli görünen sırları açığa çıkaran bir mucizedir.

1.8. Hayânın Kimlik Oluşumundaki Yeri

Hayâ, İslâm ahlakının en temel kavramlarından birisidir. Hayâ, “mahcup olma, utanma, çekinme, kaçınma, edepli olma, eziklik duyma ve tevazu sahibi olma”²⁸² gibi anlamlara gelmektedir. Hayâ, Allah’ın aynı zamanda yüceliğini düşünerekten Allah’ı incitmekten endişe duymaktır. Çirkin olan her şeyden uzak durma ve Hakk’ı zikretmede kusur etmemedir. İnsanın insan olma şuuruna varması, ruhsuzluktan canlı vasfına bürünmesi, had bilmezlikten kaynaklanan perdenin kalkmamasıdır.²⁸³

Hayâ, Allah’a olan yakınlığın zirveye ulaştığı makamdır. Yakınlık ne kadar çok olursa hayâ da o kadar çok olur. Hayâ sayesinde insan hem Allah’tan hem de kullardan utanmak vasıtasıyla sosyal ve ahlâkî değerleri koruyan bir insan karakteri ortaya koyar.²⁸⁴ Peygamberimizin “Hayâ etmedikten sonra dilediğini yap”²⁸⁵ hadisinde buyurduğu gibi hayânın, Allah’ın istediği insanî vasıflara bürünmede başlıca erdem olduğu aşikârdır. İnsanın, Allah’ın hoşuna gitmeyen davranışlardan dolayı eleştirilme ve kınama dolayısıyla kendini nefsanî davranışlardan muhafaza etmesi hayâdır. Çünkü kişi Allah’ı tanıdıkça daha çok bilmek ister, bilmek isteyince de O’nun hizmetinden kendini alıkoymak istemez ve hatta yaptığı her davranışın sağlaması olsun diye utanarak yapar. İşte bundan dolayıdır ki Peygamber (s.a.v.) bir gün sahabelerine, “Allah’tan hakkı ile utanın” demiş, onlar da “Ya Resulullah, biz zaten hayâ ediyoruz” demişlerdir. Bunun üzerine Resulullah “hayır, öyle değil, Allah’tan hakkıyla utanmak, başı ve başın içindekileri (düşünceleri) koruman, ölümü ve bedenini çürüyeceğini hatırlamandır. Ahireti isteyen, dünyanın ziynetini terk etsin. İşte böyle yapan Allah’tan layıkıyla hayâ etmiş olur”²⁸⁶ buyurmuştur. Çünkü hayâ, Allah’tan ve toplumun ahlâkî değerlerine aykırı hareket etmekten utanmak

²⁸² İbn Manzûr Ebû’l- Fadl Muhammed, *Lisânü’l Arâb*, Beyrût, 1990, s. 180-182.

²⁸³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 124.

²⁸⁴ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 167.

²⁸⁵ Buhârî, *Ehadis’ül-Enbiyâ*, s. 51- 3224.

²⁸⁶ Tirmizî, *Kıyamet*, 24.

vasıtasıyla olumlu ve Allah'ın isteğine yakışır bir kimlik ortaya koymak arzusudur.²⁸⁷

Sülemî ise hayâyı, Allah'ın hoşuna gitmeyen davranışları işlediği zaman kişide meydana gelen kalp kırıklığı, gönül huzursuzluğu olarak açıklamıştır. Çünkü üzerine düşen görevler konusunda ihmalkârlık kusurlu davranışlar işleyen insanda muhataba karşı eziklik ve utanma duygusu oluşur. Kişide de, Allah' a olan itaat ve ibadetinde eksiklik olduğu zaman aynı duygu ve düşüncelere kapılmaması kaçınılmazdır.²⁸⁸ Kuşeyrî de, Sülemî'nin açıklamalarını onaylar nitelikte hayâyı, “yaptığı kusur ve günahlarının Mevlâ'ya gizli kalmadığı bilinci içerisinde olan insanın kalben erimesidir”²⁸⁹ şeklinde bir yorum getirerek hayâyı kalbin eziklik hâli içerisindeki bir ruh hâli atfetmiştir. Burada kastedilen eziklik, Allah'ın Celâli'nin karşısında tam bir duruş gösterememekten kaynaklanan durumdur.

Hayâ, Allah'a doğru yapılan yolculuk sırasındaki perdelerin ortadan kalkmasıdır. Seven kişi eşyâ perdesinin arkasındaki nurû görebilsin diye Sevgili kendisini tıpkı matruşkadaki katmanlar gibi yetmiş bin nur perdesiyle gizlemiştir. Seven insan, aşk zincirini kırıp ancak her defasında bu perdeleri birer birer açınca Cemâl nurûnun ışığını görebilir. Böylece Sevgili, seven kişinin tahtına kurulur ve bütünüyle kendisinden hayâ duyan sevdiğiyle birleşir. Hayâ, âşığın mâşuğunun kapısında beklerken bile utancından O'nun güzellikleri karşısında hayrete kapılmasıdır. Çünkü seven insan öyle bir iman olgunluğuna ermiştir ki, düşündüğü tek hakikat Sevgiliyle buluşmaktır. Böyle bir hayâ da peygamberin hadisinde buyurduğu gibi “hayânın imandan olmasındandır.”²⁹⁰

Kalp, heybet ve hayâ ile tamir edilir. Bunlar kalpte olduğu sürece o kalpte hayır işler. Peygamber (s.a.v) Efendimiz'de bundan dolayı “hayâ, daima hayır getirir”²⁹¹ şeklinde buyurmuştur. Çünkü hayâ kalpte ürperti ile beraber sevgi tohumları eker. Hayânın olduğu kalpte bütün damarlardan sevgi akar ve muhabbet konuşur. İnsanların sosyal ilişkilerinde, ebeveynlerin kendi aralarında ve çocuklarıyla olan iletişimde, yönetici ve çalışan arasında, esnaf ve zanaatkâr

²⁸⁷ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 167.

²⁸⁸ Sülemî, , “*Tis'a Kütüp*” *Sülemî'nin Risâleleri*, s. 26.

²⁸⁹ Kuşeyrî, *Mensûru'l- hitâb fi Meşhûri'-ebvâb*, vr 147b-148a.

²⁹⁰ Buhârî, İman, s.16; Müslim, İman, s. 12; Aclûnî, c. 1, s. 369.

²⁹¹ Buhârî, Edep, 77; Müslim, İman, 60.

iletişiminde, yani toplumun her kesiminde hayâ kendisini gösterir. Çünkü hayâ toplumsal ahlâkî bozulmaya karşı temeldir. Bir toplumu ayakta tutan, canlı kalmasını sağlayan, her türlü bozulmanın önündeki set olarak hayâyı görmek mümkündür. Mümin bir kişide görülen güzel fiil ve davranışların kaynağı edep olduğu gibi, kötü eylemler ve her türlü bozulmanın kaynağı da hayânın eksikliğindedir.²⁹²

Hayâ ve üns kalpte olan ve kalbin içini saran, insanın Allah karşısındaki konumunu hatırlatan özelliklerdir. Kuşeyrî'ye göre zahirî temizlik su ile yapıldığı zaman nasıl ki bedeni temizliyorsa, insanın bâtını tarafları olan kalbin de hayâ ve pişmanlık sayesinde temizlendiğini ifade etmiştir.²⁹³ Çünkü insan ne kadar günah işleyip, Rabbinin razı olmadığı çirkinliklere bulaşırca bulaşsın yine de Rabbinin huzuruna bir kez dahi olsun mahcup bir konumda çıkıp O'na ellerini açınca Allah kulunun niyazına yetişip onu affeder. Peygamber'in hadisinde de geçtiği üzere "Yüce Rabbimiz diridir, kerimdir, kulu ellerini kaldırıp O'ndan bir dilekte bulunduğu zaman onun ellerini boş döndürmekten utanır."²⁹⁴ Aslında Allah'tan hayâ duymanın kilit noktası burasıdır, diyebiliriz. Çünkü Allah'ın keremi ve lütfu o kadar geniş ki günahı işleyen insandır; fakat affetmekten çekinip, kulunu incitmekten sakınan, utanan Allah'tır.

Öyle ki günahattan utanma insanda Adem (a.s.) peygamberin kişiliğindeki hayâ gibi olduğu zaman hayâ tüm boyutuyla yaşanmış olur. Günah işledikten sonra cennetten kaçan Adem'e, Rabbi benden mi kaçırıyorsun deyince; Adem (a.s.), hayır Ya Rabbi senden utanıyorum²⁹⁵ demesi aslında hayâ anlayışının ruhsal yaşantımızda ne kadar önemli bir hakikat olduğuna şahitlik ediyor. Bu da gösteriyor ki marifet ehlinin hayâsının ölçüsü de derin olur, yüzeysel ifadelerle anlatılamaz. İnsan, Rabbini bilmesi ölçüsünde değişir, Rabbini ne kadar bilirse O'ndan utanması da o kadar çok olur.

Allah'a güvenen, O'nu seven ve bilen insan, Allah'a karşı günah işlediği zaman ruhunda garip hislere nail olur. Tam ma'nasıyla Allah'ı Allah'ın istediği gibi yaşayan birey, hayâda mesafe kat ettiği oranda günah işlemek bir yanına günahı

²⁹² Ahmed Ramazan Fethi, *en-Nefs ve'l-Ahlâk inde'l-İmâmi'l-Kuşeyrî*, Dârü'l- Hadârâ, Tandâ, 2001, s. 188.

²⁹³ Kuşeyrî, *Letâifü'l- İşârât*, c.1, s. 405.

²⁹⁴ Ebû Davûd, Vitr, 23; Tirmizî, Daavât, 105; İbn Mace, Duâ, 13; İbn Hanbel, Müsned, 5, 38, 6, 314.

²⁹⁵ Tevrat, Tekvin, 3/9-10.

işlediği mekânı bile hatırlamak istemez.²⁹⁶ Çünkü Sevgili'ye yapmış olduğu hatanın hayali o mekânda hayalinde canlanır.

Hayâ, Rabb'e olan sevgiden dolayı O'nu kalbinde zikredince kişinin kalbinin saygı duruşuna geçmesidir. Bu saygı egemenlik anlamında tabir edilen korkudan gelen bir utanma değildir. Muhabbet halinin kişinin üzerine gark olmasıdır. Bu sevgi utanmayı öyle bir dereceye yükseltir ki kul gıyaben de olsa sevgilisini hatırlayınca kalbinde yine O'na karşı utanma belirir, çünkü burada beden ortadan kalkmış olur, gönüllere hâkim olmuş bir yönetici devreye girmiştir. Allah aşkı, insanın kalbini her yönüyle fethetmelidir ve ona bütünüyle sahip olmalıdır, ancak böyle olduğu takdirde kalbe hükmedebilir.²⁹⁷

Utanma nefsine güzel görünen bütün gayr-i İlâhî isteklerden Rabbi'ne vermiş olduğun sözden dolayı kendini uzak tutmaktır. Aslında kişinin benliğine cazip gelen davranışları nefsinin kararmaması için ruhundan atmasıdır. Çünkü önemli olan ruhu zararlı gıdalarla değil de, feyizle beslemektir. Zararlı maddelerin nasıl ki vücuda girmesinin tehlikeli olduğunu biliyorsak, ruh karardığı zamanda bu feyiz kapılarının kapandığını bir o kadar bilmeliyiz. Nitekim Hz. Ali (r.a.) “iman kalpte beyaz bir nokta gibi olan bir pırıltıdan başlar. Pırıltı arttıkça iman da artar. İman artınca kalbi cilalar, sonunda kalp tamamen cilalanır ve perdeleri yok olur. Kalp tamamen cilalanıp perdelerden kurtulduğunda ise bütün müşahedeler ortaya çıkmaya başlar” buyurmuştur. Allah da kendisine bu derece samimi ve ihlaslı gelen insana ancak gizli sırlarını açar, yoksa inandığını söyleyen ve Allah'ın rızasına uygun olmayan hal ve hareketlerden sakınmadığı halde Allah'ı sevdiğini iddia eden kişiye değildir. Çünkü hayânın dışı Sevgili'den razı olman, içi ise Sevgili'nin hoşuna gidecek şeylerle O'nun bulunduğu mekânı süsleyip senden razı olmasını sağlamaktır. Tıpkı Peygamberin hadisinde buyurduğu gibi “hayâ girdiği şeyi güzelleştirir.”²⁹⁸

1. 9. İnsanın Kendi Keşfini ve Varlığın Keşfini Gerçekleştirme

Kişinin varlık âlemi içinde öncelikle kendi konumunu bilip ve diğer varlıkların yaratılma nedenlerini bilme şuurunda olması Allah'ı tanımak gayesinden ileri gelir. Kendini tanımak, nefsinin bilme çabasında olmak Allah'ı gereği gibi bilmek

²⁹⁶ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 215-216.

²⁹⁷ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 216.

²⁹⁸ Tirmizî, *Bir*, 47; İbn'ül Mace, *Zühd*, 17.

içindir. Varoluşun temelini idrak etmek ancak kişi üzerinde gerçekleşirse diğer varlıklara doğru bir açılım kazanır. Çünkü kendi keşfini gerçekleştiren birey diğer varlıklara da duygu düşünce ve davranışlarında farklı bir çerçeve ile bakmaya çalışır. Bunun yolu da insanın öncelikle kendisinden geçmesi ile gerçek varlığına/benliğine kavuşması ile mümkün olur. Bu süreçte tecelliyâtı görmenin ana şartı, insanı Hak dışında soyutlayan ana kuvvet âleme aşk dolu ve bilen bir kalp ile bakmaktır. Nefsini bilmek ve kontrol altında tutmak sürekli ancak sadık bir tevhid şuuruyla olur. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber de “Ya Rabbi, beni göz açıp kapayacak kadar kısa bir zaman içinde olsa da nefsimle tek başıma bırakma. Yoksa helak olurum”²⁹⁹ diye buyurmaktadır.

İnsanın kendini bilmesi, dünya ve ahiret isteklerinden vazgeçip gönül evine dalarak, insanın kendini keşfetmesi, insana set çeken onu tutsak eden bütün bağlardan kurtulması ile mümkün olur. İnsanın kendini bilmesi bir bakıma yeryüzündeki kimliğidir. Allah kendisini halife olarak yaratmışsa³⁰⁰ bunun gereğini yapmasını algılayabilmesidir. Evrende kapladığı boşluğu doldurması için öncelikle kendisinden başlayıp “ben kimim” sorusunu kendisine yönelterek sahip olduğu bütün değerlerin farkına varmasıdır. Böyle olduğu takdirde kişi ancak benliği bilme psikolojisine girer ve niçin yaratıldığı, öz varlığının ne olduğu bilgisini kavrar.

Varlığın hakikatini bilmek bir bakıma Hakk’ı tanımak olduğuna göre, nefsini bilmek de Allah’ı bilmekle aynı doğru üzerindeki noktalar gibidir. Bunun içindir ki “Kendini bilen, Rabbini bilir”³⁰¹ gerçeğiyle bu hakikate işaret edilmiştir. Kendini tanıyan insan, zaten kendi varlığından, özünden hareketle varlığı bulur; varlığı bulunca varlık ve kendisiyle beraber Allah’ı bulur; netice de Allah’la beraber de bütün evreni keşfedebileceğine inanır.

Kendi benliğimizi bilmenin en güzel ifadesi de aşktır. Dolayısıyla insanın kendisini aşmasına yardımcı olabilecek tek kuvvet aşktır.³⁰² Allah’ı seven insan Allah’ı merak eder, Allah’ın yaratmış olduğu kâinatı, evreni ve varlığı keşfetmek ister. Çünkü yaratılan her eserde sanatkârdan bir parça bulmak ister. İnsanın kendini

²⁹⁹ Ebû Davud, Edep, 101.

³⁰⁰ Bakara, 2/30.

³⁰¹ Aclunî, *Keşfü'l- Hâfâ*, c. 2, s. 236.

³⁰² Roger Garaudy, *İslâm'ın Va'dettikleri*, çev. Nezihe Uzel, Pınar Yayınları, Ankara, 1983, s. 183.

keşfetmesi Muhammed İkbâl'in de dediği gibi, “varlık ve yokluk uçurumundan kurtulup, evrenin üzerine çıkıp, kendi benliğini inşa edebileceğini düşünmektir.”³⁰³

İnsanın doğası gereği görmediği, tanımadığı birisine karşı muhabbet beslemesi mümkün değildir. Bunun için aslında kendini bilmekte ki tüm gerçek Allah'ı bilmektir. Varlığın keşfini gerçekleştirmekteki asıl gaye, Sevgilide yok olmaktır. Birey, bir fincan gibidir. Kendi benliğinin sınırlarını aştıktan sonra fincanın sınırlarından kurtulunca yeniden varoluşunun okyanusuyla tek vücut olabilir. İlâhî sevginin gücüyle hareket edenler için, Sevgilinin bir yansımamı da herhangi bir eşyada bulabilmek kişi için paha biçilemez. Çünkü varlık için benliğinin kalkması, kendisinin hiç olması Sevgilinin sonsuz ve sınırsız keşfi mevcuttur. ³⁰⁴Kişi her nereye yönelirse, her neye bakarsa gördüğünde ve baktığında Hak'tan bir iz bulma heyecanı vardır. Kendisine düstur edindiği hedef “*Her nereye yönelirseniz Rabbinizin yüzü oradadır*”³⁰⁵ ayetindeki sırdır. “*Nerede olursanız olun, sizinle beraberdir*”³⁰⁶ İlâhî buyruğunda belirtildiği gibi kişi yeter ki O'nu bulmaya istekli olsun, Rab her durumda kuluna eşlik eder.

Birey kendini bilme sürecine yaklaştıkça İlâhî lütuflar kendisine kılavuzluk eder. Bu sürece dâhil olmak da ancak tevhid düşüncesinin zirveye çıkmasıyla oluşur. Tevhid nuruna ise aşka giden yoldan gidilir. Çünkü “var olmak hakikati” aşk nuruyla ortaya çıkar. İlâhî güzellikteki nur zuhur etmeyene kadar insan denilen varlık, işe yaramaz bir nesnedir. Anlam ifade etmesi, marifeti kazanması, hamurunun yontulup “Allah'ın dilediği şahsiyet” haline getirilmesi için önce kendini bilmesi, sonra âlemin kemiyet ve keyfiyetini bilmesiyle olur.³⁰⁷

İnsanın, Allah'ı gereği gibi tanınması ve bilmesi için öncelikli olarak Allah'ın evrendeki delilleri olan ayetlerini okuyup anlaması daha sonra kendini tanınması gerekmektedir. Kendini tanıyan ve bilen insanın bedeninin hangi organına bakılacak olursa olsun Allah dışında hiçbir varlığı görmek mümkün olmayacaktır.³⁰⁸ Bunun

³⁰³ Muhammed İkbâl, *Zebur-ı Acem- Peyam-ı Maşruk; Şarktan Haber*, çev. Ali Nihat Tarlan, TTK Basımevi, Ankara, 1956, s. 32.

³⁰⁴ Sayar, *Sûfî Psikolojisi*, s. 105.

³⁰⁵ Bakara, 1/115.

³⁰⁶ Zâriyât, 51/21.

³⁰⁷ Muhammed İkbâl, *Esrar ve Rumuz*, çev. Ali Nihat Tarlan, Sûfî Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31.

³⁰⁸ Tenik- Göktaş, “Tasavvuf Bilgisi”: *Allah'ı Allah'la Bilmek İlmine Giriş*, ss. 177-202.

için de zaten Allah, insandan kendi nefsinin şahit tutarak söz almıştır.³⁰⁹ İnsanın hangi koşullarda olursa olsun Rabbinden başka hiçbir kimseye sığınmayıp sadece onu bilme arzusunda olması gerektiğini Allah insana bildirmiştir. Yönelinen tek yerin³¹⁰ Allah olduğu bilinilirse³¹¹ ve bütün benlikle Allah bilinmek istenilirse bilinme hakikati gerçekleşmiş olur.

İnsanın kendisini tanımasındaki gaye, Allah'ı daha çok bilmek, O'nu gereği gibi anlayıp hakkıyla yaşamaksa kendisine daha fazla yakınlık duymalıdır. Kişi, Hakk'ın sırrını anlayabilmek için, kendi sırrını ve eşyadaki sırrı doğru bir şekilde okumalıdır. Kendine kendi varlığının gerçekliğini ortaya koymak için kendi miracını gerçekleştirip, Allah'ın ruhundan bir parça olduğu gerçeğini bilerek hareket etmelidir. Kendisiyle olan tanışmasını Hak ile olan kurbiyeti şuurunca yapmalıdır. Yani özünü oluşturan İlâhî kaynak ile bir ünsiyet oluşturması için kendisini ve bütün varlığı kucaklayarak “benlik” sırrının üzerindeki tüm engelleri kaldırması gerekir. Kendini anlamaya çalışmak, Allah'ı kendinde bulmak ve bu birlikteliği yakalamak İlâhî çeşmenin daima taştan ve hiç durmadan köpüren bilgisinde ve farklılığında yaşamak demektir.³¹²

Allah'ı kendinde bulanlar her an yeni bir tecellîyi tecrübe ederek Allah'ın suretinde yaratılan varlığa yeni bir anlam katarak değer verirler. Her eşyada Allah'ı bir parça daha bulmanın zevkini yaşarlar. Hakk'a yaklaştıkça da büyüklüğünün eserleri daha ziyade zuhur eder. O zaman insan dönüp kendine bakınca aslında kapının anahtarının kendi gönül hazinesinde saklı olduğunu ve onu elde etmek için mücadele vermenin ve çaba sarf etmenin de yine kendisinde olduğunu görür.

Yaratılış gayesini çözen kişi, hayata daha geniş ufuklu bir şekilde bakma becerisi kazanır. Hayallerinde, düşüncelerinde, davranışlarında Hakk'ı bulma gayesi olmayan insan çakma bir firavuna dönüşebilir. Kendini bilmeyen, sevgiyi tatmayan kişiler dünyaya küskün, kendini ve insanları sevmeyen kişiler olarak ortaya çıkar. Her birey kendini tüm anlamıyla keşfedip tanırsa, yaşamını Allah'ın dilediği ölçüde anlamlandırır ve hayattan mutluluk duyar. Aksi takdirde kendini bilme

³⁰⁹ A'râf, 7/172.

³¹⁰ Rûm, 30/31.

³¹¹ Zâriyât, 51/50.

³¹² Abdülkerim Cîlî, *Ariflerin Mertebeleri (İlâhî Nazargahlar)*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2014, s. 32.

gerçekleşmezse kendi kabuğunu kırıp, gerçek hayata karışmazsa kişi karışık bir zihinle sadece dış etkenler tarafından yönlendirilen bir şahsiyet olacaktır. Bu da demek oluyor ki kişinin benliğini tanıma aşamasında öncelikle büyük bir incelikle benliğini sorgulaması gerekir. Görünürde insan sıfatı olan, fakat hakikatte Allah'ın sıfatı olan “bilme” ancak bu takdirde gerçekleşir.³¹³

Kişinin kendini bilmeden, Yaratıcı'sını bilmesi mümkün değildir. İnsanın evreni, varlığı anlamaya çalışması kendi yaratılışındaki İlâhî sırrı kavramak istemesinden gelir. Bu ise Hakk'ı bilmeyi arzulamak anlamında olan mutlak iradeye kişinin benliğini teslim etmesiyle oluşur. Allah'a benliğini adayan âşıkların gönüllerinde Hakk'ın tecelliyatının şimşekleri çakar ve ilahi sırlar açığa çıkar. Geçmiş ve gelecek kaygıları olmaz, Allah'ın kendi yanındaki bilgisi olan yakîn ilmi varlığa görünür. Mevlânâ da insanın, varlık içinde kendini bilmesini ve dışardan başka bir şeyde değil de yine kendi içinde kendini aramasını şöyle ifade eder: “Ey Hakk kitabının örneği olan insan! Ey şahlık güzelliğinin aynası olan mutlu varlık. Her şey sensin. Âlemde ne varsa, senden dışarıda değil, sen her ne ararsan kendinde ara; çünkü her varlık sende var.”³¹⁴

Kendini bilme gayreti içinde olan insan, kendiyle birlikte varlıktaki ma'rifet nurunu da bilmek ister. Bu nur yoğunlaşınca kişi ancak kendini ve Rabbini gereği gibi tanıyarak bir inkılâp gerçekleştirmiş olur. İnsan-ı kâmil olan kişi için gerçekliğin sırlarına vakıf olma ve gaybî bilgilerden haberdar olma büyük bir mutluluk ve haz kaynağı ancak bilmeye gerçekleşir.³¹⁵ Sosyal bir varlık olan insan tek başına, kendi iradesiyle her ne kadar Allah'a giden yolda yalnız yürüse de aslında yeryüzünde diğer varlıklarla birbirine ayna olma vasfı taşır. İnsan çevresinde yaratılan her canlıdan kendisi için bir nasihat elde eder. Bunun içindir ki Çin bilgini Lao Tzu³¹⁶ (ö.531) “başkalarını bilen insan akıllıdır, kendini bilen insan ise aydınlanmış

³¹³ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 75-87.

³¹⁴ Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, *Rubâîler*, haz. Şefik Can, Sûfi Yayınları, İstanbul, 2013, 1382.

³¹⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 143.

³¹⁶ Lao Tzu'nun (M.Ö 6.yy) Çinli bir filozof ve Taocu düşüncenin en önemli metni olan Tao te ching'in yazarı olduğuna inanılır. Çin Taoizmin babası olarak kabul edilir. Lao Tzu'nun hayatı üzerine başlıca kaynak tarihçi Ssu-ma Ch'ien'in (M.Ö. 145-86) kendi Tarih Kayıtları'nda yazdığı bir biyografidir. Aslında Lao Tzu gerçek bir isim değildir, bu “yaşlı adam” anlamına gelen bir onur unvanıdır. O dönemde saygı duyulan filozoflara ve öğretmenlere “yaşlı” ya da “ihtiyar” anlamına gelen kelimelerle hitap edilirdi. Lao Tzu'nun bu takma ismini alan tarihsel bir şahsiyet olması da mümkündür, ancak Lao Tzu terimi, en önemli Taocu klasik olan Tzu te ching (Yolun ve Erdemin Klasiği) için de kullanılır.

insandır”³¹⁷ diyerek insanın tek başına eksik ve gerçekliğini anlamada yetersiz olduğunu ancak varlık birlikteliği yakalayarak tamamlanabileceğini vurgulamaktadır. İlahî iradenin gerçekleşmesi için, insanın dış görünüşünü aşip iç yüzeyine ve gerçeğine ulaşması, muhtevastındaki tabiatını oluşturan karakterinin asıl unsurlarının üzerindeki perdeyi kaldırması gerekir. Bu işlem ancak kalbi, günah pasından temizleyip cilalamakla gerçekleşir. Sevgi yüklü bir sermaye bunun için şarttır.

³¹⁷ E. F. Shumacher, *Aklıkarişiklar için Kılavuz*, İz Yayıncılık, çev. Mustafa Özel, İstanbul, 1999, s. 89.

İKİNCİ BÖLÜM

2.BİREYSEL KİŞİLİK

İnsan İlâhî tecellilerden dolayı, Rabbanî nitelikler taşıdığı için Allah'ın çizmiş olduğu çerçeveye yakışan en değerli varlıktır. Yaratılan bütün varlıklar arasında yalnızca insan her şeyi kendisinde taşıyan bir vizyona sahiptir. Anlam, kavrayış, bilme, ebedi gerçekleri hakkıyla idrak etme, İlâhî bilgiyle donanma sadece insanda mevcuttur. Kişi, “Allah'ın suretinde yaratıldığı için”³¹⁸ ve “Allah, kendi ruhundan üflediği”³¹⁹ için insan bütün İlâhî isim ve sıfatlarla donatılmıştır. Bundan dolayı İlâhî isim ve sıfatların tecellî ettiği tek varlıktır. Bütün güzellikleri kendisinde toplayan insan, Allah'ın gözbebeğidir. Çünkü insan, sanatçının sanatının dışa yansımış hâlidir. İnsanın şekli olarak ulvileşen iç bütünlüğüyle kişiliğindeki Allah'ın dışa yansımalarını göstermesi yanında bireysel olarak da kendisinde var olan tüm hakikatlerin farkına varması gerekir ki kişiliğini net olarak sergileme tavrı gerçekleşsin.³²⁰

Allah'ın istediği ideal kişiliği yansıtmak isteyenler, bilinen de Allah'ın varlığını keşfedip elde etmek isterler. Allah'ın büyüklüğünü, iç dünyalarında var olmalarının merkezi olan kalplerinden başlayarak hissetmeye başlarlar. O'nun ahlâkı ile ahlâklanmak isterler, Allah'a karşı şiddetli bir arzu peşinde koşarlar. Çünkü bilirler ki, kişi sevmediği için mücadele verip çabalamaz ve istek olmayınca da, Allah'a karşı zayıflık başlar. Böyle olunca da Allah'tan kopan kişi O'na olan gönül bağını mâsivâyâ karşı isteklendirir. Fakat Allah'ı bilme algısının gönülde tam oluşması, aşk nurunun benlikte var olması için Allah'a giden yoldan başka hiçbir yol tercih edilmemelidir. İnsandaki isteğin özü bilgidir, Allah'ı bilme bilgisidir. Eğer kişi kendini Allah'ın dışında bulunan tüm varlığa karşı temizleyip soyutlarsa Allah'a olan yakınlığı artar. Allah'a olan yakınlığı artan kişinin teslimiyet duyguları da fazlalaşır. Allah'ın kendi üzerindeki sıfatlarının farkına varan insan beşerî gücün ölçüsünde Allah'ın kendisinde bulunan tecellisini söyleyerek gerekli hâl ve hareketlerde bulunarak Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanır.

³¹⁸ Haşr, 59/24.

³¹⁹ Hicr, 15/29.

³²⁰ İbrahim Düzen, *Aziz Nesefî'ye Göre Allah- Kâinat İnsan*, Furkan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 238.

Kişi bu şekilde Allah'ın kurbîyetini kendisiyle sağlayınca O'nun mutluluğunu da yakalayarak aynı zamanda Rabbiyle olan vuslatı da gerçekleştirip tam bir benlik dönüşümü gerçekleştirmiş olur.³²¹ Kişi yaratılışının hikmetini, Hakk'ın kendisine verdiği ilmi idrak ederse, içinde bulunduğu âlemde Allah'ın tecellîlerinin kendisinde görüldüğü bilinciyle hareket ederse Allah insanı olmaya doğru yol alır. Aksi takdirde Allah'ı hayatının merkezine almazsa Allah'ın bütün güzelliklerini taşımasına rağmen insanlıktan yoksun bir birey olarak hayat sürdürür.

2.1.Ölmeden Önce Ölmek Düsturunun Kişilik Oluşumuna Tesiri

Kişinin gayr-i İlâhî etkilerden arınarak yeniden Allah'la doğması, Allah insanının temel vasıflarındandır. Birey beşerî sıfatlardan sıyrılıp, Allah'ın sıfatlarıyla kendisini donatıp hiçlediği zaman Allah'ta yeni bir hayat bulacaktır. Nefsi hiçlemek, ölümün kendisidir ve yeniden doğuştur. Allah'ın dışındaki arzuları yok edip, sadece Allah'ın dileğini ortaya koymak kişinin beşerî olarak ölmesi, fakat Allah ile hayat bulmasıdır.

Tasavvuf'ta ölüm ve doğum iç içedir, çünkü kişi öldüğü zaman dirilmeyi de beraberinde yaşamış olur. "Ölmeden önce ölmek", Allah dışındaki her şeyi yok etmek, Allah ile bir varoluş kazanmaktır. Yani eski hayatınızı yok edip Allah'la yeniden hayat bulmaktır. Bu da yepyeni bir kimlikle doğuştur. Ölmek ve yeniden doğmak arasındaki bu ikilemi, Kur'an'daki akıl kalp benzetmesi gibi düşünebiliriz. Çünkü akıl ile kalp arasındaki bağlantıda da sadece biriyle düşünme yoktur. Kur'an-ı Kerîm'de çoğu yerde "*anlamıyor musunuz?*"³²², "*akıl erdiremiyor musunuz?*"³²³, "*düşünmüyor musunuz?*"³²⁴, "*hala aklınızı kullanmayacak mısınız?*"³²⁵, "*düşünesiniz diye gerçekten, size ayetleri açıkladık*"³²⁶ ayetleriyle Allah, aklımızla hem düşünmemizi isterken, hem de kalbimizle akıl etmemizi vurgulayarak bize bunu dönüşümlü olarak vermiştir. Çünkü kalp sadece kanın vücuda girmesi için çalışan bir organ değildir. Kalp, aslında idraktır. Bundandır ki "*Allah biz onların kalbine merhamet koyduk*"³²⁷ buyurmuştur.

³²¹ Tenik- Göktaş, "Tasavvuf Bilgisi": *Allah'ı Allah'la Bilmek İlmîne Giriş*, ss. 177-202.

³²² Bakara, 2/44.

³²³ Bakara, 2/76.

³²⁴ Âl-i İmrân, 3/65.

³²⁵ Hûd, 11/51.

³²⁶ Hadîd, 57/17.

³²⁷ Hadîd, 57/27.

Burada asıl belirtilen Allah'ı bir bütün olarak idrak edip anlamaktır. İşte dünyada da Allah ile birlikte olmak için varlığın, Allah da vücut bulabilmesindeki ölüm ve doğuş gerçeği akıl ile kalp birlikteliği gibidir. Çünkü kişi beşeri vasfından sıyrılıp Allah'ı kalbiyle anlamaya başlarsa, beşeri vasfını terk edip, insan olmaktan çıkıp melek ya da başka bir varlık oluyor anlamında değildir. Kişi hayatı boyunca ortaya koyduğu hâlde Allah'ın helal kıldığı sınırlar dairesinde hareket ederse Allah'ın istediği davranışı yerine getirip Allah ile yeniden hayat kazanmış olur.³²⁸

Hayatın herhangi bir safhasında beşeri olan duyguları ve istekleri yok edip, terbiye etmek ölümdür. Nefse cazip gelen, güzel görünen istekleri öldürmek, ölmeden önce ölmektir. Gayr-i İlâhî yaşamı, hayatın her alanında yok etmek ölümdür. Ölüm, sadece madden bedeni toprağın altına gömüp, organların hiçbir fonksiyonunu yerine getirmesi değildir. Kalbin dünya âleminde Allah'tan kopuk olması, kişinin nefsinin emri altına girip her türlü hevâ ve isteğine boyun eğmesi en tehlikeli ve korkunç ölümdür. Çünkü bu durum fiziksel olarak beden ölümünün gerçekleşmeyip, kalp ölümünün gerçekleşmesidir.³²⁹

“Ölmeden önce ölmek” başka bir anlamda ise Allah'a karşı bir hesap vermedir. Mümin kişi için dünya hayatı geçicidir, çünkü bilir ki buradaki hayat sınırlı ve ötesi vardır. Dünya hayatı olmasa imtihanın olmayacağını farkındadır. Ahiret için de dünya hayatındaki nefsî isteklerin geri plana atılması şarttır.

Dolayısıyla “ölmeden önce ölmek” sözüyle her anlamda kastedilen özde aynı düşüncedir. Çünkü hakikatte tek gerçek vardır, o da inanan ve Allah'ı seven insanın Allah'la birlikte olmak için maddî ölümü gerçekleşmeden önce kendini hiçleyerek öldürmesidir. Bunu da kişi, dünyada kendisini Allah'a götüren bütün şeyleri terk etmesiyle gerçekleştirir. Hatta kişi, Allah da o kadar fenâ bulmalı ki terki de terk etmelidir. Çünkü sadece kişide Allah'la yaşama arzusu olmalıdır. Tasavvuf'ta ikinci doğuş olarak kavramsallaştırılan Allah'ın isteği olan yola girme kararlılığı ve benlik dönüşümü için “ölmeden önce ölmek” gerekli bir adımdır. Aslında bu söz, kişiye aşağılık nitelikleri yok etmenin derin anlamları üzerinde uzun uzadıya düşünmeyi ve gerçek doğuşun bu nitelikleri kaybetmeyle gerçekleştirileceği imkânını vermiştir.

³²⁸ Ali Rıza Bayzan, *Sufi İle Terapist*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 89.

³²⁹ İbrahim Işıtan, *Sülemi'ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü- Sûfî Psikolojisi*, Divan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 80.

Ancak zahiri ölümden kendi başına bir amaç olabilir. Hallâc olayında olduğu gibi gerçek hedef, âşık ile maşuk arasında duran benin ortadan kaldırılıp yok olmasıdır.³³⁰

Maddî olarak dünyaya ait olan benlik yapısının olumsuz yönlerinin kırılması ve ruhun gerçek yapısının kişinin davranışlarına yansımaları için yeniden doğuş şarttır. Zirâ yeniden doğuş olmadan, benlik gerçek İlâhî kimliğine bürünemez. Kişinin Allah'la birlikte olan bir hayatı yeniden doğuş olarak adlandırmasının temelinde Allah'a duyulan muhabbet vardır. Bundandır ki maşuka yaklaşmanın yegâne yolu sürekli arınma ve buna mukabil Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmaktır.³³¹ Allah'ın sıfatlarına sahip olma da gerçek aşkı beraberinde getirir. Cüneyd-i Bağdadî bu durum için; "Aşk, aşığın Hakk'ın sıfatlarında fani olması ve maşûğun O'nun zatında tasdikidir"³³² diyerek arınma için aşkın yerinde bir simge olduğunu onaylamıştır.

Kişinin kendisindeki bir takım kötü huyları terk edip öldürmesi ve Allah'ın hoşuna gidecek şahsiyeti oluşturacak nitelikler taşıması kulluğu özelleştirmektir. Kişi vücudunun bütün zerrecelerini âlemdeki eşyadan soyutlayıp, eşyadaki âyetleri okumaya başlayıp müşahede ederse merteye olarak ilerlemiş olur ve hâlindeki değişikliği fark eder. Hayatındaki değişiklikleri fark eden varlığın, her bir hücreyi âlemlerin rengine bürünmüş olur. Bu sebeple tasavvuf yolcusu Allah'ta fenâ bulunca aslında Allah'ta doğuş bulmuş demektir. Çünkü Allah'ın eşyadaki sıfatlarına ihata eden kişi, Allah'tan bir parçaya vakıf olduğunun sevincine sahip olmanın mutluluğunu yaşayıp, Allah'la arasında hiçbir hicabın girmediğine şahit olur.³³³

Allah için ölmek; iradî davranışlar, şahsiyet, benlik ve mâsivâ bilicinin yok olduğu bir hâldir. Kişinin Hak dışında bir şey görmediği ve Allah dışında bir şey hissetmediği bir durumdur. Ruhun kişiliğini tekrar yoğurup, ruhî yükselişini tamamladığı yeni bir varlıktır. Bu doğuşla kişi ferdi özelliklerden fânî olup, Hakk'ın sıfatlarının yansımalarına mazhar olabilmektedir. Bunu yaparken de insanın nefsinin ve kendisine ait olan insani her şeyi kötü görerek nefisten, sıfatlarından ve amellerinden uzaklaşması gerekir.³³⁴

³³⁰ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 151.

³³¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 389.

³³² Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 382.

³³³ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*, s. 85.

³³⁴ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 118.

Kişinin benliğini yeniden inşa ederek Allah'ta doğması için, Allah ile tam kurbiyet hâlini yakalaması gerekir. Bunun için de kişinin tam anlamıyla Allah ile bir aşk hâli yaşaması şarttır. Bu aşkı yaşamanın temel şartı da Yaratıcı'yı gönülden sevmek ve O'na bütün benlik ile bağlanmaktır.³³⁵

Eğer kişi ile Allah ile arasındaki muhabbet derinleşirse bütün perdeler ortadan kalkar ve Rabbi'nin eşyadaki hakikatini gören insan bu kez bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde Allah'a giden yoldaki bütün engelleri kendisi aşmak ister. Onun için artık "ölmek" veya "doğmak" diye bir hayat yoktur, sadece Rabbi'yle baş başa kalma hâli olacaktır.

Kulun kötü fiil, ahlâk ve amellerini terk etmesiyle kendisi ve mutlak irade haricindeki varlığın bilincinden yoksun olması gerekir. Çünkü kişi Allah'la birlikteliği yakalamış olmaktan o kadar zevk almış olacak ki bu hâl ile sarhoş olacaktır. Başka bir ifadeyle tasavvuftaki ölüm, varlık sahasındaki İlâhî müşahedeleri tam hakkıyla idrak eden insanın sahte benlikten kurtulması için gerçek öze, benliğine doğru yaptığı bir dönüşümdür. Kişi, biliyor ki Allah'ın mutlak kudret ve iradesine boyun eğerek, sonsuz Yaratıcı'nın güzellikleri görülebilir. Dolayısıyla iman, tevhid, itikat ve zikri muhabbet ile beşeri sıfatlar kaybolur. Belirtmek istediğimiz bir durum daha var ki beşeri sıfatların değişmesi demek, kaybolan beşeri sıfatların yerine Allah'ın hoşuna giden başka beşeri sıfatların geldiğidir yoksa İlâhî sıfatlara haiz olma durumu değildir. Asıl olan durum, insanın Allah'ın varlığında ve sıfatlarındaki yansımalarda erimesi hâlidir.³³⁶

2. 2. Fenâ ve Bekâ ile İlâhî Kimlik Kazanmak

Fenâ, "nefsin kötü sıfatlarını silerek, fiillerini, sıfatlarını ve benliğini Allah'ın sıfatlarında ve zatında yok olmuş görmekten tamamen uzaklaşmış bir şekilde Allah ile birlikte yaşama hali ve benliğin Allah ile kâim olması hâlidir."³³⁷ Bekâ ise, "yaşamak, kalıcı olmak, bırakmak, gözetlemek, beklemek, devamlı olmak, sabit olmaktır."³³⁸ Fenâ ve bekâ hâlleri birbirleriyle iç içedir, kişinin fenâ halini yaşadktan sonra bekâ hâline geçmemesi mümkün değildir. Fenâ hali insanın kendisinin bile

³³⁵ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 246.

³³⁶ Kuşeyrî, *er- Risâle*, s. 185.

³³⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 334; Kelâbazî, *Taarruf*, s. 182-183; Sülemî, *Risaleler*, s. 33; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 68.

³³⁸ Cevherî İsmâil b.Hammâd, es-Sıhah, "*Tâcü'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*", Dârü'l- Kitabi'l-Arabî, Mısır ts. c. 6, s.2283; İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, c. 1, s. 330-331.

farkında olmadığı bir hâl olup, bu hâli yaşadktan sonraki tek hakikat ise kişinin o durumunu sabitleyebilmesi olan bekâ hâlini yaşamasıdır.

Fenâ hâli kişinin yaşantısıyla ilgili olup emredilen amelleri yapmak için gayret sarf etmek, nefsin istemediği şeyleri yaparak Hak için O'nun istemediği huylardan fâni olmaktır. İnsanın Allah için yaptığı fiillerden Allah'tan bir beklenti içerisinde olmadan cennet veya cehennem arzusunun ötesinde, hatta sevgi ve kaygıdan uzaklaşarak her türlü iç ve dış etkenlerden ilgiyi kesip Allah da kendini bulmaktır. Ruhun, böyle bir oluşum içerisinde girdiği zaman artık yapmış olduğu eylemlerin bile farkında olmadan ve bekâ haline doğru bir aşamaya doğru yol almasıdır. Cüneyd-i Bağdadî de bu durumun fenânın bekâyâ dönüşümü olarak değerlendirmiştir.³³⁹

Varlığın kendisinde olan Allah'ın hoşuna gitmeyen özelliklerden arınıp, bir bütün olarak Rabbi'nde kendisini bulması, yeniden Allah ile yaşaması bekâdır. Çünkü bekâlıkta baki kalmak vardır. Hakk'ın istikameti üzerine her konuda İlâhî bir duruş sergilemektir. Hayatın hangi aşaması olursa olsun, Allah nasıl istemişse O'nunla varlık ortaya koymaya bekâ sıfatını yaşamak diye adlandırılır. Fenâ ile yok edip bekâ ile varlık kazanmak, öldürülen nefse yeni bir hayat verip yeniden doğuştur. Buna muhalefet olan insan ise hayatta olsa bile ölü gibidir. Mevlânâ bu durumu şöyle dile getirmiştir:

*“Fenâ varlık, kendisini bâkî varlığa teslim edince o da bâkî ve lâyemüt olur. Fânî hareketten kurtuldum, şimdi onun eliyle hareket ettiğimden ebedî (bâkî) canlılığa ulaştım.”*³⁴⁰

Bir insanın kimlik kazanması tamamen öldürülen şeye inanmakla olur. Çünkü kişi söz ile değil de, hâl ve hareketlerinin bütününe yok ettiği şeyden tamamıyla arındırılmış olduğuna tüm kalbiyle inanmış olmalıdır. Kişi eylemlerinde ve hayat tarzında şahsiyet oluşumuna olumsuz etki edecek şeylerden uzak durmayı başarabilmelidir.

³³⁹ Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Sönmez Yayınları, İstanbul, 1970, s. 91-92.

³⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 6, 225.

Fransız filozof Malebranche (ö.1715) de fenâ hâlini “*insanın Allah'ta yok olması, kendini O'nun varlığında kaybetmesi ve bu sayede de O'nda ve O'nun vâsıtasıyla yaşama imkânına kavuşması*”³⁴¹ şeklinde izâh etmiştir.

İslâm öncesi asırlarda yaşamış mistik filozof Plotinus³⁴² (M.S. 270), da fenâ hâlini “*Ruhun Tanrı'da kaybolması*”³⁴³ şeklinde tarif etmiştir. Kişi benlik bilincinde olmadığı sürece Allah ile ne kadar yakınlık kurarsa o kadar fenâ hâlini yaşar diyebiliriz. Çünkü bekâ hâlini yaşayabilmek fenâ hâlinin neticesidir. Bekâ iyi sıfatların kişide vücut bulmasıdır. Aynı zamanda beşeri niteliklerini yok edip yerine İlâhi nitelikleri ikâme etme ve dolayısıyla varlığın İlâhi isim ve sıfatlar karşısındaki edilgin durumunu anlatır. Tasavvuf'ta fenâ ve bekâdan bahsetmek aynı zamanda tevhitte söz etmektir. Çünkü tevhit Hakk'tan başka her şeyin unutulduğu, görülemediği bir birlik halinin adıdır. Zaten derin bir dinî tecrübe yaşayan her insandan cüz'i ben'in küllü olan Mutlak ben'in huzurunda yok olduğu hissedilir, yoksa benlik asla yok olmaz. Benliğin yok olması “fenâ fillâh” ile kaldırılıp, kötü vasıflarını orada bıraktıktan sonra, onu “bekâ billâh” ile yeniden inşa etmek ile gerçekleşir.³⁴⁴ Tevhidin hakikatine erişmek isteyen kimse, kendi bedeninin bağlarından kurtulup, fenâ derecesini aşıp Allah'la olan ünsiyetin daha ileri derecesi olan bâkiyi elde etmelidir. Mevlânâ'da kendisine Allah'ı tevhit etmek ve birlemekle ilgili verilen bir soruya şu şekilde cevap vermiştir.

*“Kendini tek olan Allah'ın önünde yakıp yok etmekle. Gündüz gibi aydınlanmak istersen, gece gibi karanlık olan varlığını yak, varlığını o varlığı bahşeden Allah'ın varlığında; bakırı kimya içinde eritir, yok eder gibi erit, yok et de altın ol. Ey salık! Sen ise kendi benliğine iyiden iyiye yapışmışsın. Dolayısıyla bütün düzeni bozuk işler, bütün bu pişmanlıklar, iki varlık tanımandan ileri gelmektedir.”*³⁴⁵

³⁴¹ Hasan Kâtipoğlu, “Malebranche'in Din Felsefesinde Mistisizm”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 1987, S. 2, s. 88.

³⁴² Plotinus “*neoplatonizm*” felsefesinin kurucusu olan düşündürdür. Plotinus hakkında bilgilerimizin çoğu kendisi de bir filozof olan Porphyry'nin Plotinus'un başyapıtı “*Enneadlar*”a yazdığı önsözünden gelmektedir. Plotinus'un mistik felsefesi Yahudi, Hristiyan, Gnostik ve Müslüman filozoflara ve mistiklere yüzyıllar boyunca esin kaynağı olmaya devam etmiştir.

³⁴³ Plotinus, *Enneadlar* (Çev. Zeki Özcan), Asa Kitapevi, Bursa, 1996, s. 144-148.

³⁴⁴ S. Mehmet Aydın, “*İkbal'in Eserleri'nde Mevlânâ*”, *Mevlânâ ile ilgili Yazılardan Seçmeler*, haz. Vedat Genç, MEB, İstanbul, 1997, s. 29.

³⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c.1, 3010.

Mevlânâ'nın da belirttiği gibi burada anlatılan benlik kulun iradesiz bir şekilde, başıboş bir varlık olarak âlemde varlığını sürdürmesi değil, altın gibi olan varlığını, iradesini, faaliyetlerini sürdürmesidir. Yani fenâda kalmayıp, bekâyaya ermesidir. İlâhî bir kimlik kazanmak isteyen kişi bir tarafta kötü vasıflarını İlâhî iradenin içinde eritirken kendi iradesi olduğunu da unutmamalıdır.

Kuşeyrî, kişinin fenâ hâline ulaşmasında en önemli vasıta olarak zikri görmüştür. Kişi, eşyadan, âlemden ve kendisinden kayboluncaya kadar zikre devam ederse kendisinde yoğun bir kuvvetlenme hâli mevcut olur. Zikirde yapmış olduğu yoğunluk bireye daha iyi bir rahatlama ve huzur hâli tezkîn eder. Böylece kişi kendisindeki huzur hâlinin etkisiyle daha yüksek mertebelere ulaşır ve aldığı ilhâmlarla fenâ hâline taşınır. Fenâ hâli kendisinde zuhur eden insan memnun kaldığı bu durumunu kalıcı olarak devam ettirmek ister ve daha üst bir düzey olan bekâ hâlini yaşamaya başlar. Bu hâl kişiyi o kadar kuşatmıştır ki, kişinin konuşmasını, görmesini ve işitmesini zahirde yok eder. Kişi görünürde acziyet ve çaresizlik içindedir fakat gerçek âlemde Rabbiyle kalbi vasıtasıyla konuşmaktadır.³⁴⁶

Hisleri yok olan varlık bu durumda Allah'tan başkasını tanıyamaz ve Allah'tan başkasını göremez, sadece yaşamını Allah ile geçirme endişesindedir. Varlığın benliğini Allah istilâ ettiği zaman Hakk'tan başka her şey yok olur. Ama şu da bir gerçektir ki kişi ne kadar fenâ hâlini yaşarsa da kul olmak bakımından beşeri özelliklerini kaybetmez. Çünkü “fenâ ve bekâ İlâhî hayata katılmak, ulûhiyet vasıflarına sahip olmak değildir. Sadece varlığın Hak katındaki bir rüyası gibi olup gerçeklik düzeyi yoktur.”³⁴⁷

İnsan kurtulması gereken bütün bağlardan kendisini temizlemedikçe, O'nu Allah'tan alıkoyan her şeyden arınmadıkça gerçek Sevgili'ye ulaşamaz. Çünkü kul kendisini Allah'tan uzak tutacak her şeyden fedakârlık ettiği sürece ancak, Sevgili yüzünü gösterir ve kul ilhama mazhar olur. “Hak öyle bir Sevgilidir ki sende kendi nefesine ait sevgiden kıl kadar bir şey kalsa bile sana yüzünü göstermez ve kendi vuslatına yol vermez.”³⁴⁸ Bunun içindir ki Bayezid'i Bistâmî, “Hak beni kendi varlığına iki bin merhaleden sonra kabul etti. Her bir merhaleden, bana bir sultanlık

³⁴⁶ Kuşeyrî Ebu'l- Kâsım Abdulkerim b. Hevâzin, *Tertibü's-sülûk*, “*Tarikullahu Teâlâ*” (Tahk. İbrahim Besyûnî- Muhammed Gânim), et-Tab'atü's- Sâniye, Tûrâsü'l- İslâmî, Kâhire ts., s. 27.

³⁴⁷ Abdülhak Ensârî, *Şeriat ve Tasavvuf*, Rehber Yayınları, Ankara, 1991, s. 55.

³⁴⁸ Mevlânâ, *Fihî Ma Fih*, s. 179-180.

önerdi, fakat ben kabul etmedim. Allah, ne arzu ettiğini sordu. Ben de, ‘arzu etmemeyi arzu ediyorum’ dedim.”³⁴⁹ Kişi nefsinin isteklerinden kurtulmadığı sürece Hakk’ı bulamaz. İnsanın nefsi üzerinde ağırlık yapan, onu yaratılışındaki mükemmelliğinden alıkoyan illetler şüphesiz arzu ve istekleridir. Allah’a ulaşmak isteyen her insanın da yolundaki en büyük engeller de yine dünya ve içindekilere sahip olmak isteme arzusudur.

Allah’ı bulmak isteyen kişi, öncelikle kendini dünyada rahat ve zevkine güzel görünen isteklerden muhafaza etmelidir. Çünkü âyette de belirtildiği gibi “*her şey fâni olacaktır.*”³⁵⁰ Şayet bunun aksine kul mutluluk ve huzuru saf ve katıksız olarak bu dünyada elde etmeye çalışırsa İlahî Sevgili’nin yokluğuna uğrar. İlahî Sevgili’den ayrı düşüncede bütün duyguları, düşünceleri Rabbine vermiş olduğu söze olan bağlılığını inkâr etmiş olup, duçar bir hale gelir. Tıpkı gül ile bülbül hikâyesindeki ahde vefanın olmadığı hale cereyan etmiş olur. Çünkü bülbül de istikrar yoktur ve bâki kalmaktan uzaktır. Her saniye tutkun olduğu gülü bırakıp başka bir dala konması ân meselesidir. Bundan dolayı bülbülün sevgisi geçici olduğu için daha güzel birini görüp, yeni bir gülü gözüne kestirince eskisini bırakıp ona konmaktadır. Aslında konduğu bu yeni gül de bülbül için kalıcı değildir. Öyleyse geçici bir varlığa duyulan sevgi yok olmayı, geçici olan bir sevgiyi getirir. Ama bakî olana duyulan muhabbet bitmeyen bir ezeliyeti vurgular. Allah’la fenâ bulup, Allah’ın sevgisi için kendinden geçip bu hâl üzere bakî kalan insan da ebedî bir bekâya kavuşmuş olur.³⁵¹

Hakk’ı isteyen kişi, içindeki mevcut ‘ben’ini koruyarak bu isteğine ulaşamaz. Kişinin benlikten uzaklaşması, benliğini ve benliğinin gereklerini bir kenara koymaya hazır olması gerekir. Her insanda bulunan ve yaratılmışlara özgü olan ego dediğimiz benlik; Allah ile kişi arasında bir engeldir. Allah’ı arzulayan O’na doğru hicretini gerçekleştirmek isteyen kimsenin benliğin tüm mertebelerinden geçerek Allah’a ulaşması gerekir. Bireyin Allah’a yönelişinin başarılı olabilmesi için gayr-i İlahî tüm etkenlerden kendini soyutlaması zorunludur. Çünkü kişide, Allah dışındaki taleplerin ve değerlerin hazzını yitirmesi durumunda Allah’a doğru bir pencere açılır.

³⁴⁹ Sayar, *Sufi Psikolojisi*, s. 94.

³⁵⁰ Rahmân, 55/26.

³⁵¹ Bayzan, *Sufi İle Terapist*, s. 42.

Fânîlik sıfatı kendisinde mevcut olan insan, ancak dünya ve ahiret beklentilerinden sıyrıldığı zaman fenâ sürecini yaşar.³⁵²

Bu sürece ulaşan her insan da Allah'ın huzurunda bulunduğu hissiyle beşer olması durumu hiçbir zaman göz ardı edilmeyip, bâkîliğin sadece Allah için olduğu düşüncesi hâkim olmalıdır.³⁵³

Kişinin Allah ile fenâ bulması hâline Kur'ânî bir delil olan Yusuf (a.s.) görünce ellerini kesen Mısır kadınlarının hâllerini örnek olarak verebiliriz. “*Kadınlar Yusuf'u görünce onu gözlerinde o kadar büyüttüler ki, güzelliği karşısında hayrete düşerek ellerini doğradılar ve bunun farkına varamadılar.*”³⁵⁴ Aslında fitrat olarak kadınlar erkeklere göre daha narin ve karşılaştıkları zor durumlarda daha güçsüzdürler. Fakat Mısırlı kadınların Yûsuf'u (a.s.) görünce kendilerinden geçmeleri, ellerini dahi kestiklerinin farkına varmamaları içine düştükleri hayretin bir sonucudur. Çünkü onlar hayatları boyunca görmedikleri bir varlığın güzelliğiyle büyülenmişlerdir. Dolayısıyla bir mahlûkun başka bir mahlûktan bu derece etkilenmesi ve kendinden geçmesi bu şekilde olursa, Allah ile arasındaki perdeler ortadan kalktığı zaman Allah'ı müşâhede eden bir varlığın kendinden habersiz olması, varlığını unutması normal bir durum olarak ifade edilebilir.³⁵⁵

Fenâ hâli kişinin Allah'la olan aşırı muhabbetinden ileri gelir. Çünkü Allah'ı isteyen kişi için Hak'tan başka hiçbir hâl yoktur. Hakikat ancak kişinin Allah ile vuslatı gerçekleştikten sonra ortaya çıkacak bir sevgi halinden ibarettir. Böyle bir muhabbet makamına ulaşan kişi için içindeki tüm benlik artık yok olmuş olup, bireysellikten Allah'a doğru bir açılımın olduğu teslimiyet, dostluk ve yakın iletişim hâlidir. Bu evrede kişi için karşılıklı sevilme hâlinin tezâhürleri de belirgin olarak hissedilir. Tıpkı iki sevgilinin doyum, mutluluk ve huzur içinde birlikte bireyselliklerini yitirmeden yan yana aynı amaç için oturmaları gibidir. Çok derin bir şekilde birbirine âşık olanların iradelerinin tartışma ya da anlaşmazlık olmaksızın bir olmasıdır. Böyle bir ortamda benlik, gerçek benlikle hoşnut olur ve ondan kopmak istemez.³⁵⁶

³⁵² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 94-95.

³⁵³ Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, Adam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 38.

³⁵⁴ Yûsuf, 12/31.

³⁵⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 68.

³⁵⁶ Helminski, *Bilen Kâlp*, s. 159.

Görüldüğü gibi kulun Allah'tan kendi hazzı ile zevk duyup bâki kalması, Allah da kendini bulması İlâhî bir kimlik kazanmak istemesinin sonucudur. Çünkü bu duruma vakıf olma halinde Allah kulundan razı olur ve O'na yakınlığını hissettirir. Bu hâl içinde kul, Allah'ın büyüklüğünü bir kez daha onaylar ve Allah karşısındaki küçüklüğüne istinâden Rabbi'nin kendisinden razı olmasına bile şaşırması olası bir durumdur. Allah'ın yüceliği kulu kendisinden geçirmiştir. İşte bundan sonra kişideki bu hâl Allah'ın hakikatini daha fazla görmesine sebep olur, kişi kendisini Allah'a uzak düşüren bütün her şeyden ilişkisini keser ve kendisini Allah'tan alıkoyan her şeyin dünya olduğunun bilicine ulaşır.³⁵⁷

2.3. Kalbin Bireyi Oluşturmadaki Fonksiyonu

Kalp, içsel yönü itibariyle bir hak ve hakikat pusulasıdır. Bir yönüyle uzviyet, diğer yönüyle ise Allah'a açılımın merkezi olan kalp, beden için ne derecede gerekli ve ehemmiyetli ise, ruh için de o ölçüde büyük bir ehemmiyet taşır. Lakin insanı insan yapan suretten ziyade hâl olduğundan, kalbin içsel rolü bedenî rolüne her yönüyle üstündür. Bu vasfı itibariyle ve kendisindeki pek ince sır ve hikmetler sayesinde insanın, insanlık mana ve mahiyetine kavuşmasını sağlayan tek müessir kalptir. Bu hikmetlerdir ki iman, dil ile ikrardan önce kalp ile tasdik olarak görülmüştür. Vahiy de Allah Resul'ünün kalbine, ilk olarak indirilmiştir. “*Ey Resulüm! Uyarıcılardan olasın diye Cebrail onu (Kur'ân'ı), apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir.*”³⁵⁸

Bir hissiyat merkezi olan kalp, tefekküre, tefekkür ise iradeye yön verir. Bu demektir ki bütün irâdî fiillerin temel yeri kalptir. Kalp, irâde karşısındaki en müstakil uzuvdur. İnsan vücudundaki, sultanî mevki sebebiyle bütün İlâhî tecellîlerin muhatabı olarak kalp tercih edilmiştir. İnsanla ilgili âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, insana ait en önemli terimlerden birisinin kalp olduğu görülür. Zirâ Kur'ân'a göre İlâhî vahyin insanla buluşma noktası kalptir. İnsanın idrak, duygu ve amel gibi fonksiyonları kalp merkezlidir. İman, inkâr, sevgi ve merhamet gibi ahlâkî ve psikolojik değerler, hep kalbe nisbet edilmiştir. İnsanı Hak katında mükerrer kılan “takva”nın mahalli kalp olduğu gibi kıyamet gününde kişinin değer

³⁵⁷ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 110.

³⁵⁸ Şu'arâ, 26/193-195

ölçüsü de kalptir. Bu sebeptendir ki o, “nazargâh-ı İlâhî” olarak zikredilmiştir.³⁵⁹ Hz. Peygamber’in “Dikkat edin cesette bir et parçası vardır ki o iyi olursa bütün beden iyi olur; o bozuk olursa bütün beden de bozulur; işte bu et parçası kalptir”³⁶⁰ sözleri ise kalbin insanda en önemli merkez olduğunu açıkça vurgulamıştır.

Kalbe kalp denilmesi, çeşitli etkiler sebebiyle sürekli bir değişim içinde bulunmasından ve varlığın özünü oluşturmasından dolayı kalp için farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Kalp için “kabiliyetlerin toplamı”³⁶¹, “ruh ve nefis arasında insanıyeti tahakkuk ettiren nuranî bir vasıta”³⁶², gibi tarifler yapılmıştır. Râğıb el-İsfehânî (ö.502/1108) de “can/ruh”³⁶³, “ilim”³⁶⁴, “anlayış”³⁶⁵, “şecaat”³⁶⁶ gibi kalbe ait manaların, Kur’ân-ı Kerîm’de zaman zaman kalp kelimesiyle ifade edildiğini söylemiştir.

Kalp, sadr, fuâd ve lûb gibi kavramların ve bunların birbiriyle olan ilişkisini inceler. Hâkim et-Tirmizî (ö.285/898) kalp kelimesinin, söz konusu diğer kavramları da ihtiva eden ve kişinin iç âlemi anlamında kullanılan bir kelime olduğunu belirterek bunu Arapça ayn, dâr ve cevz kelimelerle aynı anlamda değerlendirmiştir.³⁶⁷ Bu benzetmeye göre meselâ *ceviz* kelimesi, cevizin “yeşil kabuğu”nu, peşinden gelen “sert tabakayı”, “cevizin içi” ni ve “yağı”nı ihtiva eder. Kalp kelimesi de, bunun gibi hem sadrı, hem yürek diye isimlendirdiğimiz kalbin kendisini, hem kalb gözü olan fuâdı hem de kalbe ait ince manaları keşfeden lûbb’u ifade eder.³⁶⁸ İnsanın asıl hakikati (benliği) de işte bu kalptir. Akıl ve kalple ilgili olarak bir kısım âlimler, kalbin ve aklın lügatte değişik anlamları olsa da rabbanî bir cevher olup insanın hakikatini ifade etmesi bakımından aynı şey olduğunu söylerken³⁶⁹, diğer bir grup ise kalp ve aklın anlamlarının aynı olmadığını savunmuştur.

³⁵⁹ Âdem Gül, *Kur’ân ve Sünnet’te Kalbî Hayat*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 2000, s. 185- 187.

³⁶⁰ Buharî, İman,39; Müslîm, Müsâkat,107; İbn Mace, Fiten, 14

³⁶¹ Hüseyin Aydın, *Muhasibi’nin Tasavvuf Felsefesi*, Pars Matbaacılık, Ankara, 1976, s. 47

³⁶² Abdurrezzâk Kâşânî, *Mu’cemü’l-İstîlâhâtî’s-Sûfiyye*, (Tahk, Abdulâl Şâhin), Dârü’l-Menâd, et-Tab’atü’l-Ûlâ, Kâhire, 1992, s. 162.

³⁶³ Ahzâb, 33/10.

³⁶⁴ Kâf, 50/37.

³⁶⁵ En’âm, 6/25; Tevbe, 9/87.

³⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/126

³⁶⁷ Âdem Ergül, *Kur’ân ve Sünnet’te Kalbî Hayat*, s. 185.

³⁶⁸ Tirmizî Muhammed b. Ali Hâkim, *Beyânü’l-Fark Beyne’s-Sadr ve’l- Kalb ve’l-Fuad ve’l-Lübb*, Kahire, 1958, s. 33-34

³⁶⁹ Gazzâlî Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu ulumi’d -dîn*, c. 3, s. 114-115.

Şâh Veliyullah ed-Dehlevî (ö.1699/1766) akli, “İnsanın duyular vasıtasıyla algılayamadıklarını idrak etmesini sağlayan alet” şeklinde tanımlarken, kalbi de “insanın sevmesini, buğz etmesini, seçimde bulunmasını (ihtiyâr) ve azmetmesini gerçekleştiren cevher” olarak tarif etmiştir.³⁷⁰ Bizde akıl ve kalbin iki ayrı cevher olduğunu şöyle dile getirebiliriz. Akıl, kalbin eşyaya yönelik gözüdür ve hakikati algılaması ve doğru görebilmesi için ışığa, din ışığının aydınlatmasına muhtaçtır. Bundan dolayı akıl, sınırlı bir şekilde bilgi boyutuna ve evreni tanımaya ulaşabiliyorken, bilinenlerin hakikatini kalp yaratılış gereği onaylamaya ve sorgusuz kabule hazırdır, sınırlı değildir. Aklın, inanç konularında dahi sürekli sorgulaması karşısında kalbin en üstün vasfı, uysallığı ve derinden bağlılığıdır diyebiliriz.

Allah’ı bilen, O’nu tanımak için gayret gösteren, yakınlık duyan, Onunla her daim iletişim içinde olan, Hak için çalışıp, koşan kalptir. Yine Allah, katında gerçekleri bilip ve açığa çıkartan kalptir. Elmalılı (ö.1942) da akli “Madeni, kalb ve ruhta, şuası ise dimağda bulunan manevi bir nur” olarak tarif eder ve aklın kalp ahvalinde hâkim olmadığını söyleyerek kalp ve aklın farklı şeyler olduğunu belirtir.³⁷¹

Kur’ân-ı Kerîm’de aklın isim olarak zikredilmemesi ve “düşünüp bir sonuca varma, anlama ve ibret alma” anlamındaki “akletme” fiilinin ise kalbe nispet edilmesi³⁷² aklın kalp kelimesinin eş anlamlısı olmaktan çok, fonksiyonlarının hepsini ifade etmese de kalbin en önemli işlevi olan idrak melekesinin adı olduğu sonucuna götürmektedir. Tıpkı yönetimde bir prensip olarak personelin başarısı ya da başarısızlığı yöneticiye yüklendiği gibi, insanın tüm fonksiyonlarından da kalp sorumludur. Nitekim “*görüüp ibret almayan gözden*”³⁷³ ve “*doğruyu işitmeyen kulaktan*” kalp, sorumlu tutulmuştur.³⁷⁴ Buna göre diyebiliriz ki akıl ve kalp birbirinden farklı şeyler olsalar da aklın eserinin ortaya çıktığı yer kalptir ve böylece gözün güneş ışığı sayesinde nesnelere görmesi gibi kalp de akıl ışığıyla bilgileri alır.

³⁷⁰ Şâh Veliyullah Dehlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, Terc; Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, c. 2, s. 88

³⁷¹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 1, s. 87-566.

³⁷² Tevbe, 9/87; Hac, 22/46.

³⁷³ Hacc, 22/46.

³⁷⁴ A’râf, 7/100.

Kalp, önemli bir bilgi kaynağıdır. Biz hakikati yalnız akıl yardımıyla değil, kalp sayesinde de biliyoruz. Kalbin öyle bilgi edinme yolları vardır ki, akıl bunları kavramaktan acizdir. Çünkü kalp, insanın bilen, idrak eden, muhatap alınan³⁷⁵ ve sorumlu tutulan yegâne hakikatidir. Allah'ı hissedenden akıl değil, kalptir. Kalp ihmal edilirse, insanı bütün yönleriyle tanımak, tanımlamak mümkün değildir. Kalp, insan kişiliğinin en iç kaynağı olarak Allah'a doğrudan bağlıdır ve O'nun tasarrufu altındadır. Bunun içindir ki Allah sevgisinin ve teslimiyetin mahalli kalptir.

İnsanın yaratılış maksadı ma'rifetullahıdır. Bu maksadı gerçekleştirmek için de selim ve bozulmamış bir kalbin olması şarttır. Çünkü irfanî bilginin kaynağı kalptir. Mevlânâ şöyle der: "Aslında gönül gizli bir mana havuzudur. Bu ma'na havuzundan vahdet denizine gizli bir yol vardır."³⁷⁶ Bunun için gönül aynasını, dünya sevgisinin tozundan, nefsanî kirlere temizleyip, pâk ve saf bir hale getirirsen orada su ve toprak nakışlardan başka şeyler de görürsün. Kalbin içindeki mücevherler kendiliğinden parıldar. Gönül aynasında hem resmi, nakışı görürsün; hem de ressamı ve nakkaşı. Eğer ki kalp, kötü sıfatlardan arındırılıp, Allah'ın razı olacağı vasıflarla bezenirse Allah'ın tecellî yeri beden değil, kalp olur. Bu uğraş bir anlamda kalbi ka'beleştirme gayretidir. İbnü'l-Arabî, kalbin ka'be oluşunu irfanî bilginin kaynağı oluşuna bağlar.³⁷⁷ Hucvirî (ö.470/1077) ise, konuyu şöyle izah eder: "Ma'rifet mahalli olan gönül, hizmet kıblesi olan Ka'be'den daha üstündür. Ka'be sürekli olarak kulun baktığı bir şeydir; kalp ise devamlı olarak Mevlâ'nın nazar ettiği bir yerdir."³⁷⁸ Ebû Abdullah Belhî (ö.256/869) ise şöyle der: "Şaşarım o kimseye ki, Peygamberlerin izleri ve hatıraları var diye Ka'be'ye ve haremine varmak için sahraları, çölleri ve kırları aşarak oraya gider de Mevlâ'nın eser ve tecellîlerinin bulunduğu yer olan kalbine vâsıl olmak için nefsinin hevâ ve hevesinden geçip gitmez."³⁷⁹

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ise kalbin Ka'be'den üstün oluşunu şu ifadelerle dile getirir: "Ka'be, Azeroğlu Hz. Halil'in yaptığı bir binâdır. Gönül ise Celîl ve Ekber olan Allah'ın nazargâhıdır."³⁸⁰ Kalp temizliğinden maksat, gönlü Allah

³⁷⁵ Nisâ, 4/63.

³⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. 2, 1361.

³⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Futuhâtü'l Mekkîyye*, c. 4, s. 7.

³⁷⁸ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 204.

³⁷⁹ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 204.

³⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 7, 6196.

dışındaki her şeyden arındırmak ve onu yalnız Allah'a mahsus bir makama dönüştürmektir.

Kalp ve arşla ilgili şöyle bir benzetme de yapılabilir: Genel olarak Allah'tan başka bütün varlıklara Allah'ın arşı denildiği gibi özel olarak da Allah isminin mazharı olan insana bu isim verilir. Sûfiler, hadis-i kudsî olarak kabul ettikleri “yerlere ve göklere sığmayan Allah'ın, mümin kulunun kalbine sığıldığını” ifade eden rivâyetten hareketle insan-ı kâmilin kalbinin, Allah'ın istiva ettiği yer, yani isim ve sıfatları ile tecellî ettiği mahal olduğunu söyler. Bu itibarla kalbi, “Allah'ın arşı” diye tavsif ederler.³⁸¹ Burada şu hususu belirtelim ki Arş ve Ka'be'ye benzetilen gönül, Allah'ın kendisinden memnun kaldığı insanın gönlüdür. Gönlünü her türlü arzu ve isteklerinden pâk etmeyen kimselerde bu gönülden eser yoktur. Nitekim Mevlânâ da, ârifin gönlü yanında sıradan insanların gönüllerini bedenlere benzetir.³⁸² Çünkü arifin gönlü dolu başaklar gibidir olgunlaşmıştır, Allah insanı olmayan insanın gönül dünyası ise kurumuştur.

Yine Mevlânâ der ki: “*Sen; bende de gönül var diyorsun, diyorsun ama gönül arşın üzerinde olur, hâlbuki sen aşağılardasın, aşağılarda bulunmadasın. Kara balçıkta da su bulunduğunu herkes bilir. Fakat o su ile abdest alınmaz ki. Balçığın içinde su vardır, vardır ama o balçığa yenilmiş, balçıkta kaybolmuştur. Sen de gönlüne; ‘Bu da gönlüdür’ diyemezsin. Çünkü senin gönlün kirli emellere, şehvete, hiddete, mevki hürsına, dünya isteklerine mağlup olmuş, onlar arasında kaybolup gitmiştir. Göklerden de üstün olan gönül, ‘abdahın’ yahut peygamberlerin gönülleridir. Onların gönülleri çamurdan, yani kirli isteklerden, günahlardan arınmış, temizlenmiş, saf bir hal almıştır. Manevî neşeleri arttıkça artmış, coşmuştur.*”³⁸³

Abdulkadir Geylânî (ö.561/1166) de: “mâsivâdan arınmış bir gönül, ma‘rifetullah taliplerine Ka'be olur”³⁸⁴ derken her kalbin Ka'be olma şerefine nâil olamayacağını şöyle beyan eder: “İnsan, bir mümin-î kâmil yani bir veliyy-î fâzıl

³⁸¹ Süleyman Uludağ ”Arş”, DİA, c. 3, s. 410

³⁸² Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 2, 839

³⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 3, 2245-2249.

³⁸⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r- Rabbani ve'l-Feyzu'r-Rahmânî*, Mısır, 1973, s. 101.

olmadıkça kalbi Arşü'r-Rahmân olamaz.”³⁸⁵ Gönül, ancak dünya isteklerinden arınmış ma‘rifetullah taliplerine Kâbe olur.

Gönül erleri olan Allah insanları, kalplerindeki muhabbet, aşk ve vecdlerini sohbetlerine taşırlar. Kalplerindeki esrarı meclislerine aksettirirler. Meydana gelen feyze göre gönüller hakikat nuru ile dolar ve coşar. Tıpkı gül, karanfil ve bin bir çeşit renkli çiçeklerle bezenmiş bir bahçe üzerinden esen rüzgârın gittiği yerlere, gönüllere bahar ferahlığı veren latif kokular götürmesi gibi. İşte bu benzetmedeki ma‘nanın da işaret ettiği üzere, samimiyet, teslimiyet, tevazu ve gerçek bir teslimiyet ile gönüllerini Hakk’ın önüne serenler, talibi oldukları güzelliğin mahbubuyla bir bütün haline gelirler. Allah’ı benliğinde inşa etmiş olanlar daldıkları deryanın derinliklerini göremez sadece denizin dibinden sıyrılıp suyun yüzüne ne vurduysa ancak onu söyleyebiliyorlar. Kul kendisini, Rabbinin gönül deryasına daldırınca hadis-i kudsî’de de buyurulduğu gibi, “Allah kulunun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olur.”³⁸⁶ Kul da böyle bir tecellîye mazhar olduğu zaman kullukta zirveleşir ve Allah’ın ikamet ettiği bir kişiliğe bürünür.³⁸⁷

Kalp eğitimi neticesinde varılmak istenen nokta, kalbin sürekli Allah ile beraber olma şuuruna erişmesi ve böylece diri kalp olma vasfını kazanmasıdır. İnsanın her an kalbini Allah ile beraber canlı tutması da yine insanın kendi ruhuna bağlıdır. Asr-ı saadette cereyân eden şu hadise, kalpteki değişmeye dair hususiyeti gayet açık bir surette ifade eder. Hazret-i Ebû Bekir(r.a.) bir gün Hanzala’ya (r.a.) rastladı. Hâl ve hatırını sordu. Hanzala büyük bir teessür ve endişe içindeydi. “Hanzala münafık oldu, ey Sıddık!” dedi. Hazreti Ebû Bekir: “Sübhânallâh! Bu nasıl söz böyle?” deyince Hanzala (r.a.) şöyle devam etti: “Biz, Hazreti Peygamber’in (s.a.v.) sohbetinde cennet ve cehennemini hatırlıyor, hatta onu gözle görüyormuş gibi bir hâle bürünüyoruz. Resulullah’ın huzurundan çıktıktan sonra ise çoluk çocuğumuzla, dünyevî işlerimizle meşgul oluyoruz. Bu sebeple onun sohbetindeki feyizimiz ve huzurundaki ruhanîyetimiz kayboluyor. Duyduklarımızı çabucak unutarak başka bir hâle bürünüyoruz.” dedi. Hazreti Ebû Bekir, “anlattıklarımın benzeri bizde de oluyor, Haydi Resulullah’ın yanına gidelim.” dedi. Resulullah’a hâlini anlatan Hanzala ve Ebû Bekir’e, Efendimiz cevaben: “Ya Hanzala sizin

³⁸⁵ İmam Ahmed Rabbanî, *Mektûbat*, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, 58. Mektup, s. 58.

³⁸⁶ Buhârî, Rikâk, 38.

³⁸⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 214.

kalpleriniz sohbet ve zikirdeki tefekkür ve murakabe üzere devam etse, melekler sizinle iftihar ederler. Yollarda size selam verirler. Lakin insan kalbi bazen şöyle, bazen böyleydi” buyurdu.³⁸⁸

İşte kalbin mâsivâ diye adlandırılan Allah dışındaki her şeyden arınmış olma seviyesine kavuşması için insanın en merkezi uzvu olan kalbini sürekli Allah ile beraber tutması gerekir. Çünkü insan “el kârda gönül yarda” hakikatini gönlüne yerleştirdiği zaman kalp ve beden sorumluluklarını yerine getirebilir.

Allah ile insan arasındaki münasebetin çeşitleri ve şekilleri her ne olursa olsun, bu ilişkide kalbin merkez olduğu açıktır. İnsan, kendisine sınırlı da olsa lütfedilen irade ve benzeri nimetler sayesinde, yaptıklarından Allah’a karşı sorumlu olan bir varlıktır. Bu sorumlulukla birlikte, Hakk’ın vahyine muhatap ve hatta O’na dost olma şerefine de nail olabilecek bir fitratta yaratılmıştır. İnsanın bu şerefe erişmesinde kalbin rolü büyüktür. Çünkü Kur’ân’a göre, vahiy, irade, iman, idrak ve duygu gibi insanın en önemli fonksiyonları kalple ilgilidir.³⁸⁹ Bu sebeple Allah’ın insana olan tasarruf ve yönelişlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak kalple ilgili olduğunu söyleyebiliriz.³⁹⁰

Kalp, insan varlığının özüdür. Ayette de geçtiği üzere “*Allah’tan korkun; çünkü Allah göğüslerin özünü bilir*”³⁹¹ vurgusu yapılmıştır. Yüce Allah, kalbe verdiği kabiliyetler, gönderdiği elçiler, nimetler ve bir takım musibetlerle, kullarının gönüllerini temizlemeyi istemiştir. Ancak bu temizliğin gerçekleşmesi için kişinin temizlenmeyi talep etmesi gerekmektedir. Her nimet Allah’ın kuluna bir ihsanı olduğu gibi kalbin temizlenmesi de Allah’ın lütfu ile mümkün olabilecektir. Kalp temizliğinin hakikatini ise Allah’a ve O’ndan gelen gerçeklere teslimiyet oluşturmaktadır. İşte Kur’ân, her türlü ahlâkî çirkinliklerden arınmış ve yalnız Hakk’a teslim olmuş kalbe “selim” vasfını vermektedir. Kur’ân’a göre insanda Hakk’ı tanıma merkezi kalptir. Kalp vasıtalı ya da vasıtasız bir şekilde Allah’ı kulluk için gerektiği ölçüde tanıma nimetine mazhar olabilecek bir yapıya sahiptir. Kalbin bu konuda sağlıklı bir sonuca ulaşabilmesi için hastalıklardan arınmış olması şarttır. Bu hastalıklar ise her türlü arzu ve isteklerdir. Selim bir kalp, akıl etme, anlama ve

³⁸⁸ Müslim, Kitâbü’t-tevbe, 12

³⁸⁹ Bakara, 2/97; Hacc, 22/46; Ahzâb, 33/26; Hucurât, 49/7, 14.

³⁹⁰ Ergül, *Kur’ân ve Sünnet’te Kalbî Hayat*, s. 185.

³⁹¹ Mâide, 5/7.

İlâhî mesajlara mahal olma sayesinde Allah'ı tanıyacak ve kulluğunun gereğini yapma azmine kavuşacaktır.³⁹²

Ancak herkesin kalp yapısı özellikleri itibariyle eşit seviyede olmadığından ma'rifetullah açısından da kişiler arasında Allah'ı tanıma farklıdır. Allah'ın insanların hepsine vermiş olduğu anlama ve idrak etme kabiliyeti sayesinde varlık kendi seviyesince Allah'ı tanır ve Rabbin'e karşı bir rota belirlerse, Allah da buna karşı varlığı koruma altına alıp kendisine açılan kalbi beyaz elbiseyi kirden arındırdığı gibi hatalardan temizler ve dergâhında kabul buyurup istediği kişilik elbisesine büründürür. Aynı zamanda kalp, iman nuru ve Allah sevgisi ile parlatıldığı zaman Allah'ın dilediği şahsiyet ortaya çıkmış olur. Bu sebeple kalbin Hak ve hakikati anlaması da bu sayede gerçekleşebilecektir. Kalb, iman nuru ve İlâhî lütuflar sayesinde hakikatlere olan bağlılığını arttırdıkça teslimiyeti artacak ve tam bir güvene kavuşacaktır. Zaten imanın fonksiyonu da kalbin emniyetini temin etmektir. *"Kalpler ancak Allah'ı hatırlamakla itmi'nan bulur"*³⁹³ âyeti de bu gerçeği vurgulamaktadır.

Kalp, kimlik gelişiminin mekânıdır ve Allah'ın tecellîlerini içine alan insanî melekedir. Kalp, Allah'ı bilmemekle ölür. Cehalet denilen şey kişinin kalbini Rabbine uzak tutmasıdır. Çünkü kalp, Allah'ın kendisi için seçtiği evdir. Bir kimse evi kötüye kullanarak ev ile evin sahibinin arasına girer. Bu kimse en çok kendisine karşı hata etmektedir, evin sahibinden gelecek nimetten kendisini mahrum bırakmıştır. En büyük cehalette kalbi kendisine hayat veren Allah sevgisinden alıkoyup bile bile kalbin ölümünü meydana getirmektir.³⁹⁴

İnsan bir eylemi ne kadar çok yapar, bir duyguyu ne kadar çok yaşarsa benliğinde o duyguya ayrılan yer o kadar artar. Bu doğrudan doğruya onun kalbine, vicdanına ve ruhuna yansiyarak kişiliğini şekillendirir. Kur'ân kalbin katılaşmasından, taş gibi, hatta taştan da daha sert hale gelmesinden³⁹⁵ kilitlemesinden,³⁹⁶ işitmez duymaz olmasından,³⁹⁷ gerçeğe, doğruya kapalı bir hal

³⁹² Ergül, *Kur'ân ve Sünnet'te Kalbî Hayat*, s. 185-186.

³⁹³ Ra'd, 13/28.

³⁹⁴ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 538.

³⁹⁵ Bakara, 2/67.

³⁹⁶ Muhammed, 47/24.

³⁹⁷ A'râf, 7/100.

almasından,³⁹⁸ perdelenmesinden,³⁹⁹ pas tutmasından,⁴⁰⁰ hastalanmasından,⁴⁰¹ körleşmesinden⁴⁰² ve sonunda da mühürlenmesinden,⁴⁰³ söz etmektedir. Bu vasıfların hepsinin temelinde olan gerçeklik de kalbin istediği hayat ikliminde değil de alışkın olmadığı atmosferde yaşamasıdır. Çünkü insanın yaptığı işlerden, davranışlardan dolayı kalbi kötü sıfatlara alışıır.⁴⁰⁴

İslâm kültüründe ve tasavvufî düşüncede kalp, çokluğun kirlerinden temizlenmeye başlayınca aşk güneşi doğar ve birliğin ışığıyla onu aydınlatmaya çalışır. Kalp, birliğin yani Allah'ın meskenidir; ya da başka bir ifadeyle, Allah'ın kendisini yansıttığı aynadır. Tasavvuf kalbi temizleme işidir ki bu yol onu, Allah'ın varlığı için uygun bir hale getirir. Bu temizlik esnasında kalp büyük bir mücadeleye sahne olur. O, bir tarafta ruhun askerlerinin ya da ruhsal bunalımların, diğer taraftan nefsin buhranlarının ve ayıplanacak huyların arasındaki savaş alanıdır. Kalp, bu şekildeki mücadeleden sonra Allah'ın ışığını yansıtan saf ve mükemmel bir kristal gibi olur; yoksa İlâhî terbiyeden geçirilmeyen bir kalp, kabuktan öze geçemez. Bu tıpkı, bal kavanozunu dışarıdan yalayarak tat almaya uğraşmak ya da bir sarayı sadece uzaklardan seyrederek içini anlamaya çalışmak ve onda yaşadığını sanmak gibi bir durumdur.⁴⁰⁵

2.4. Ma'rifet Bilgisinin Kişilik Teşekkülü

Ma'rifet, "kişinin ruhani hâlleri yaşayarak manevi ve İlâhî hakikatleri de tadıp, iç tecrübesiyle vasıtasız elde etmiş olduğu bilgidir."⁴⁰⁶ Ma'rifet Allah'ı tanımak isteyen her insanın kendi iç dünyasına göre anlam verdiği bir kavram olduğu için, birçok tanımı yapılmıştır. Ma'rifetten sorulduğu zaman Şiblî şöyle demiştir; "Ma'rifetin evveli Allah'tır, ahirinin ise nihayeti yoktur."⁴⁰⁷

³⁹⁸ Fussilet, 41/5.

³⁹⁹ Bakara, 2/88.

⁴⁰⁰ Mutaffiîn, 83/14.

⁴⁰¹ Bakara, 2/10.

⁴⁰² Hacc, 22/46.

⁴⁰³ Bakara, 2/77.

⁴⁰⁴ Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyri'de, Haller ve Makamlar(Basılmamış Doktora Tezi)*, s. 315.

⁴⁰⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 538.

⁴⁰⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 33-36; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 193-95; Sülemî, "*Tis'a Kütüp*" Sülemî'nin Risâleleri, s. 29; İsmail Rüsûhî Ankaravî, *Minhâcû'l- Fukarâ*, haz. Safi Arpaguş, Vefa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 349-350.

⁴⁰⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 399.

Ruzbihan Baklî de, irdelediği bin menzilin hepsini, ma‘rifetin neticelerinden biri olarak kabul eder.⁴⁰⁸ Muhâsibî’ye göre ise “hâllerin etkisi, iman ve ma‘rifetle paraleldir.”⁴⁰⁹ Çünkü varlığın Allah’a olan inancı ve bağı kuvvetliyse ma‘rifetinin de kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. Sülemî de tevbe, sabır, şükür, rıza, tevekkül gibi birçok makamı, ma‘rifet makamının ilk basamakları olarak görmüştür.⁴¹⁰

Gazzâlî, çemberi geniş tutarak bütün tanımları özetler mahiyette “ma‘rifetullah, Kur’ân’ın özüne ait ilimlerin en şerefli ve en üstünüdür ki, diğer bütün ilimler bunu elde etmek için tahsil edilir”⁴¹¹ demiştir. Bunun içindir ki ma‘rifet bütün ilimleri kapsayan Allah’ın kendi ilminin kişide zuhur etmesidir.

Ma‘rifet, Allah hakkında bilgi sahibi olmaktır. Kitaplardan okuyarak öğrenip ya da ezber yoluyla anlatılan bilgiden farklı olarak keşf yoluyla kazanılan bilgidir. Bu sebeple kespten ziyade vehbî yönünden elde edilen bilgidir diyebiliriz.⁴¹² Fakat marifet için tamamıyla kesbin olmadığını da söyleyemeyiz, vehble birlikte tıpkı tevekkülde olduğu gibi gayret ve çabanın da olması şarttır. Zirâ İslâm’ın kalıplaşmış beş farzını ve imanı hapsedtiğimiz altı şartı bir ömür yerine getirerek de marifet kazanılmaz. Eğer kişi bütün insanların sevgisiyle kutsanan bir şahıs olsa bile bu sıfatı elde edemez. Çünkü marifet kişinin gönül dünyasına Allah insanı olmakla doğan bir ışıktır. Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Atâ’dan (311/923) yapılan bir rivayette kişi nefisini Peygamber sünnetleriyle donatırsa Hakk’ın inayetine mazhar olabileceği ve Allah’ın da böyle bir kişinin kalbine ma‘rifet nurunu bağışlayacağını ifade etmiştir.⁴¹³

Gönlüne muhabbetullahın galip geldiği Allah insanı, kendisini her türlü nefsaniliklerden arındırmalı, beden ve kalben mâsivâdan uzaklaşmalıdır. Bunu başarabildiği zaman kişi kendisinde Allah’ın ma‘rifet esintilerini hisseder. Allah’ın nurunun tecellîlerini görünce de âlemde bunu okur ve kendisi dâhil her varlıkta bunu idrak etmeye başlar. Çünkü yavaş yavaş artık perdelerin kalkıp basiretinin açıldığının

⁴⁰⁸Ruzbihan Baklî, *Meşrebü’l- Ervâh*, s. 150-151.

⁴⁰⁹Muhâsibî, *Risâletü’l-Müsterşidîn*, (Tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru’s- Selâm, Kâhire, 1402/1982, s. 170.

⁴¹⁰Sülemî, *Risâleler*, s. 115-118.

⁴¹¹Gazzâlî Ebû Hâmid, *Cevâhiru’l- Kur’ân*, Dârü’l- Fikr, Beyrût, 1992, s. 28.

⁴¹²İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, (haz. Sabri Hizmetli), Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 41.

⁴¹³Hâfî Zeynüddîn Ebû Bekir b. Muhammed, *Menhecü’r- Reşâd*, Süleymaniye Ktb. Hacı Mahmûd Efendi Koleksiyonu, kyt. no: 002829, vr. 23a.

farkındalığını da yakalamış olur.⁴¹⁴ Böyle bir birey de karşılaştığı her eşyada Allah'ı görür ve Allah'ı tanır. Allah'ı tanımak, insanın yaratılış gayesinin ilk ve en önemli temelini oluşturmaktadır. Bunun içindir ki “*İnsanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*”⁴¹⁵ âyetinde zikredilen “bana kulluk etsinler” ifadesi aslında “beni tanısnlar” şeklindeki hakikattir.⁴¹⁶

Çünkü burada kastedilen ma‘rifet, Allah’ın sürekli olarak zikredilmesidir. Allah’ı anmak kişi için kendisini yok edip bir olan Allah’ı düşünme zikridir. Kişi için her davranışının Allah’ın ahlakına göre tezahür etmesidir.⁴¹⁷ Ma‘rifet bilgisi, insana sürekli Allah’la birlikte yaşama Allah’ın hoşuna gidecek eylemlerde bulunma bilinci verir. İnsan nasıl ki en sevdiğiyle devamlı konuşmak isterse, kişi de ma‘rifet sayesinde Allah ile ünsiyet ve dostluk içinde olur.⁴¹⁸ İnsan, Allah’ın ilmini bilmek için dünyaya gönderilmiştir, bu ilmin kazanılmasında da en önemli unsur Allah’a duyulan sevgidir. Allah, kendi sevgisinin bulunmadığı hiçbir kalbe hakikat bilgisini ve bilinme nurunu da vermez.

Ma‘rifet sahibi birey, Allah’ın sevgisini her şeyden üstün tutan, diğer insanların kınamasına aldırış etmeden sürekli Allah’ı kalbinden geçiren ve her yerde Allah’ı tefekkür eden kişidir. Allah’ı isteyen ve arzu eden kişi, her nesnede Allah’ı isim ve sıfatlarıyla bilip bunu bütün duygu, düşünce, davranış ve hâline yansıtabilen bir kişilik ortaya koyandır. Çünkü Allah’ı bilmek tanımak isteyen içindeki ve başkalarındaki kendisini Allah’tan alıkoyan her türlü düşünceye ileriye doğru bir ket vurmuştur.⁴¹⁹ Allah’ı tanıyan birey, Allah olmadan bir hayat yaşamayacağını bildiğinden dolayı kendisini Allah’tan mahrum edecek her şeyi yaşam alanından uzaklaştırır. Allah’ı bilmek isteyen kişi için Allah kendisini ona tanıtır. Ma‘rifetin zirvesi de belki bu noktada kendisini gösterir. Zunnûn Mısrî’nin işaret ettiği gibi, kişi Rabbini, yine Rabbiyle tanıdığı için Rabbi hakkında tek bilgi kaynağı alır o da bizzat Rabbinin kendisidir.⁴²⁰ İbn’ül Arabî’nin, Allah’ın bizzat Allah tarafından bilineceğini bunun için Allah’ı ancak, Allah bilir, ibret alın, ifadesi de bunu destekler

⁴¹⁴Eşref oğlu Rûmî Şeyh Abdullah b. Eşref b. Muhammed el-Mısrî el-İznîkî, *Müzekki’-n-Nüfûs*, İbrâhim Efendi Matbaası, 1291, ss. 242-243.

⁴¹⁵ Zâriyât, 51/56.

⁴¹⁶ Serrâc, *el-Luma’*, s. 63.

⁴¹⁷ Ali Tenik-Vahit Göktaş, *Allah’la Varolmanın Yolu Zikir*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 146.

⁴¹⁸ Ahmed Kuddûsî, *Pendnâme-i Kuddûsî*, Kuddûsî Külliyyatı içinde, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2444, Konya, vr.28b.

⁴¹⁹ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 240.

⁴²⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 316.

mahiyettedir.⁴²¹ O halde, Allah'ı bilmek çok kitap okumaya, birçok okuldan mezun olmaya, yüzlerce literatür karıştırmaya, saatlerce masa başında oturup Allah kelamını ezberlemeye bağlı bir olgu değildir. Onun bilgisi, kendisine içten bağlı olanlara ve samimice yönelenlere bir bağıdır. Kişi, Allah'ı ancak Allah ile bilir, tanır ve yaşar.⁴²²

Başka bir açıdan bakılacak olursa, insanın bilen ve idrak eden yönü olarak vasıflandırılan kalp, Kur'an'a göre de bilgi edinmenin odak noktasıdır. Kur'an'a göre insanda Hakk'ı tanıma merkezi kalptir. Selim bir kalp, akletme, anlama ve İlâhî mesajlara mahal olma sayesinde Allah'ı tanıyacak ve kulluğunun gereği gibi yapma azmine kavuşacaktır. Kalbin akletme, anlama, tefekkür ve tedebbür gibi fonksiyonlarının⁴²³ yanı sıra vahiy ve ilham ile de donatılması da, onun Allah'ı tanımada merkezî bir konumda olduğunun en açık işaretidir.

Kalp, akletme fonksiyonuyla, Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini ve yüceliğini belli ölçüde idrak edebilirse de Allah'ı gerektiği ölçüde idrak etmesi ve tanınması mümkün değildir. Allah, kendisi her şeyi kuşattığı halde, hiçbir şeyin ve hiç kimsenin ulaşamayacağı kadar aşkın bir varlıktır. Dolayısıyla akıl da duyarların verdiği belli verilerle sınırlı sonuçlara ulaştığından, ma'rifetullah için aklın ulaştığı bilgilerden ayrı olarak daha başka bilgi kaynağına ihtiyacın olduğu açıktır.

Kaynağı Allah olan bilgilere Kur'an, "kesin bilgi" anlamına gelen "el-ilm" adını vermektedir. Allah'ı tanımada güvenilir bilginin gerekliliği vazgeçilmez bir şarttır. Allah tarafından gönderilen kesin bilgileri hiçbir bozulmaya uğramadan koruyabilmiş tek kitap olmasından dolayı Kur'an, bugün için Allah'ı tanımada en önemli bilgi kaynağı durumundadır. Kur'an'ın birçok âyetinde Allah'ın isimleri, sıfatları ve varlık üzerindeki tecellîleri anlatılmaktadır.⁴²⁴

Ancak Kur'an'ın bu çeşit bilgiler sunması onu okuyan her insanın Allah katındaki gerçek bilgileri edinmesi için yeterli değildir. İşte bu noktada kişinin kalbi yapısı devreye girmektedir. Hiç şüphesiz insanlara yol gösterici olarak dünya semasına indirilen Kur'an-ı Kerîm kim tarafından okunursa okunsun kalbî olarak

⁴²¹ Ali Vasfi Kurt, *Mağrib ve Endülüs'de Hadis İlminin Gelişim Safhâları ve Muhyiddîn İbn-î Arabî'nin Hadis Kültürü* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997, s. 498.

⁴²² Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 254.

⁴²³ A'râf, 7/179; Hacc, 22/46; Muhammed, 47/24; Kâf, 50/37.

⁴²⁴ Fâtiha, 1/4; Bakara, 2/55; Âli İmran, 3/26-27; Haşr, 59/22-24; İhlâs, 112/1-4.

Kur'ân'a dokunulduğu ölçüde en doğru bilgileri muhatabına verecek ve kılavuzluk edecektir. Ancak Kur'ân'ı gereği gibi anlamak için kalbin her türlü küfür ve nifak gibi hastalıklardan da arınmış olması gerekir. “Onlar Kur'ân'ı tedebbür etmiyorlar mı? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var”⁴²⁵ âyeti bu gerçeğin en açık delilidir.

Kur'ân'ın bildirdiği ölçüde kalbin Allah'ı tanıyabilmesi ancak onun inkâr ve nefis benliğinden kurtulup Allah'ın nuruyla aydınlanmasına bağlıdır. Çünkü akıl ve duyular yoluyla elde edilen bilgiler, çoğu zaman bulanıklıktan kurtulamayacağından, Allah'ı gerçek anlamda tanımak, ancak Allah'ın doğrudan kalbe ihsan edeceği derunî bir ilimle mümkün olabilecektir. Bu bakımdan kalbin her türlü günah kirinden ve hatta Allah dışında her şeyden arınması gerekmektedir. Allah'ın edebiyatla ediplenen bir kalp, gerçek anlamda Allah'ın bilgisine mazhar olabilir. Sûfilere göre de, ma'rifete sahip kişi, Hakk'ı önce sıfat ve isimleri ile tanır, sonra Hakk ile olan muamelesinde doğruluk ve ihlâs üzere bulunur. Kötü davranışlardan ve onların etkilerinden temizlenerek saf hale gelir. Bütün bunların semeresi ve sonucu olarak Allah'tan güzel bir işarete nail olur.⁴²⁶

Allah, kişinin bütün hallerinde sıdk üzere olmasını talep eder, bireyin nefsin bütün istek ve arzularını terk etmesini ister, kişi kendisini Allah'tan başkasına davet eden hiçbir şeye kulak vermez duruma gelirse Allah'ın muradını yerine getirmiş olur. Böylece kişi halka yabancı, nefsinin afetlerinden beri ve uzak olur. Allah'tan başkası ile sükûnet ve huzur bulma ve Hakk'tan gayrisıyla muhatap olma endişesinden de temizlenir. Gizli ve açık bir şekilde Allah ile olan irtibatı devam eder, her davranışı ve hâli Allah'a dönüşü meydana getirir. İlâhî kudretin güzelliklerinin ne şekilde cereyan ettiğine dair olan sırları Hakk'ın tarifi ve kendi çabası ile olur. İşte o zaman böyle kimseye ârif denilir, Onun bu hali ise ma'rifet adını alır.”⁴²⁷

Varlık, Allah'a yakîn bilgisiyle ma'rifeti elde eder. Çünkü Allah'a ünsiyet içerisinde olan kişi Allah'ın kendisini gördüğünün farkındalığını yakalar. Allah'la irtibatını koparmamak için sürekli Allah'ın kendisindeki sıfatlarını müşahede eder. Bu şekilde devam ettikçe Allah'ın müşahede nurları kalbini parlatır. Böylece Hakk'ın tecellîleri kalbi istilâ eder. Benlik de Allah'ın sıfatlarıyla bütünleşir ve varlığı yeni bir nur kuşatır. İşte bu ma'rifet nurudur. Tıpkı sabahın ışıkları zuhur

⁴²⁵ Muhammed, 47/24.

⁴²⁶ Tenik, *Ahmed Kuddüsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 345.

⁴²⁷ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 398.

edince gezegenlerin parıltılarının örtüldüğü gibi, Allah'ın aydınlığı kalpte güneş gibi aydınlanır.⁴²⁸

Ma'rifet ile Allah'a olan ibadetleri yerine getirme birbirine paraleldir. Aslında kişi çalışarak Allah'ın bilgisini elde edemez, fakat Allah'a yaklaşma Onunla ünsiyet içerisine girme şerefine nail olabilir. Çünkü insan için ma'rifetin oluşması kalbin her daim Allah ile zikir modunda olması gerekir. Allah ile iletişim içerisine girince de, zamanla Allah'ın sevdiği kimseler arasına girer ve yapmış olduğu salih ameller dolayısıyla bağışlanma ve mağfireti kazanır. İbadetler, günahları yok saydığından dolayı kişi Allah'ın emirlerini yerine getirirken Hakk'ın diliyle konuşmuş olur. Allah'ın değerlerini yüceltip başka değerleri de küçük görerek Allah'ın istediği kişiliği kazanır.⁴²⁹

Ma'rifet, Allah'ı hakkıyla bilip tanımak demektir. Kişi ancak sevdiği ve değer verdiği birini tanımak ister ve zikreder. İnsan, Allah'ı tanıdığı ölçüde sever ve O'na vuslat duyar. Bundan dolayıdır ki, bir gönle de dünya muhabbeti girerse Allah'ın muhabbetine yer kalmaz ve o kalp O'nu anmayacaktır. Allah'ı tanıma (ma'rifetullah) ve sevme mahalli olan kalbin hasta oluşu, ma'rifet ve sevginin zedelenmesine sebep olduğundan, gönlü Hak ve hakikate karşı gaflete düşürmektedir. Gaflet, günaha, günah da hastalığa sebep olur ve kalp şüphe karanlığında yolunu şaşırır. Artık böyle bir kalbin sahibi, Allah'ı gereği gibi tanıyamadığı için, O'nu değil başkasını daha çok sevecek ve dünyayı ahirete tercih edecektir.⁴³⁰

Allah, müminlerin gönülleri daha da berraklaşsın diye, onları zaman zaman takva sınavına tâbi tutar.⁴³¹ Ancak bu sınavı Hakkı ile geçebilenler Allah'ın marifet nurlarının esintisini kalbinde hisseder. Allah'ın yanında diğer kişisel özelliklerin hiçbir değeri yoktur. Çünkü Allah katında üstünlük ölçüsü takvadır. Bu sebeple mümin tüm gayretini takvayı elde etmeye sarf edince Allah'ı bulur. Gönül Hakk'ın evi olduğundan⁴³², orayı arı duru hale getirmek ve yalnız Mevlâ'ya çevirmek, mümin için gerekli bir vazife olmalıdır. Kişinin gönlünde Allah muhabbeti olduğu zaman, bütün perdeler ortadan kalkacaktır. Allah'ı tanımadan sevmek düşünülemeyeceği gibi tanıdıktan sonra da ve O'nun Celâli karşısında sevgiden titrememek de mümkün

⁴²⁸ Kuşeyrî, *Uyûnü'l- ecvibe fî Fünûni'l-es'ile*, nr.1434/1. vr. 6b.

⁴²⁹ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 242.

⁴³⁰ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 57.

⁴³¹ Âl-i İmrân, 3/141, 154; Hucurât, 49/3.

⁴³² Müslim, *Birr*, 34; İbn Mace, *Zühd*, 9.

değildir. Varlığı Allah'a götüren asıl hakikat ma'rifet bilgisidir. Hakikati arayan insan, âlemin kategorilerini ve aklın sınırlarını aşarak başka bir âlem bulma endişesi içine kapılır. Aklın bütün basamaklarını kategorize edip başta faal akılla tüm hakikatlerin önündeki engellerin kaldırılacağını düşünür. Daha sonra ise, dünya hayatının belli bir noktadan sonra aşılması imkânsız bir duvar olduğunu idrak eder. Nitekim kalp temizlenip açıldığında, insan yüzeysel olarak dış dünyanın ötesini de algılamaya başlar ve kalbî bilgi tam da bu noktada kendini açığa çıkarır. Belirli ön hazırlıklar yapıldıktan sonra Allah'ın kendisini insana bildirmesi veya daha geniş anlamda bilginin Allah'tan gelmesi ma'rifet sürecidir.⁴³³

Ma'rifet, gerçeğin bilgisi ya da yüksek irfandır. Ma'rifet, anlık tecrübenin ötesinde, Allah ve hakikatle uyumun başlama vaktidir. Allah, kendisini temaşa eden kullarına kendisini göstermek istediği zaman sevgisini kulun kalbine ikram eder ve ma'rifet bilgisi de başlamış olur. Allah'ın bilgisine ulaştıracak yegâne metot akıl değil, İlâhî sevgidir. Yani ma'rifetullah, aklın ürünü değil, akli aşan bir tecellîdir. Böylece, ma'rifetin ortaya çıkış kaynağı da sevgidir. Hatta sûfiler İlâhî sevgi ve ma'rifetin aynı şey ve hakikatte bir olduğunda ittifak etmişlerdir. Kişi kendisine yabancılaştığı ölçüde Rabbine yakın olur ve Rabbini tanımış olur.⁴³⁴

İlâhî sevginin zevkine dalan kimse marifeti elde eder. Aslında böyle bir atmosfere dalmış olan kimse sevdiğini tanıtırken tanıdığını da sevmektedir. Yani âşık ile maşuk gibi ezelde bir olan bağlılık, elest bezminde verilen söz yeryüzünde tekrar ortaya çıkmaktadır.⁴³⁵ Bu durumu ancak yaşayan kimseler anlayabilir, ne kadar anlatılsa da bütün tanımlar eksik ve yetersiz kalır. Tıpkı tatlı bir yiyeceğin tatlılığını veya acı bir yemeğin acılığını bu tatları bilmeyen birine izah edemeyeceğimiz gibi, Allah'la birlikte olma lezzetini de ancak Allah ile yaşayan kimse kendisinde gerçekleşen bir hatıra olarak dile getirebilir.

Allah yolunu ve o yolun varılacak duraklarının bilgisini öğrenmeyenler, nefislerine mahkûm olmuş gafillerdir. Allah sevgisinin kendisinde yeşerdiği ve Allah'ı bilen kimseler için ise durum farklıdır. Herhangi bir şeye yönelen kişi, ister bilsin veya bilmesin, sadece Allah'a yönelmiş demektir. Allah'ı kendisine tek sığınak

⁴³³ Afîfî, *Tasavvuf, İslâm'da Manevî Hayat*, s. 216.

⁴³⁴ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 278.

⁴³⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 398.

olarak gören varlık için zaten Allah kendisine barınak olmuştur. Bütünleşme hâli başlamıştır.⁴³⁶

Bir kimse Allah hakkında ma'rifet sahibi olursa başka şeylere rağbet etmez. Cüneyd, "Ma'rifet, Hakk'ın ilminin var olduğu yerde senin bilgisizliğinin mevcut olmasıdır"⁴³⁷ diyerek bilinen ve bilenin de Allah olduğu gerçeğini dile getirmiştir. Yani eğer Allah kendisini tanıtmamış olsa varlığın Allah'ın bilgisinden habersiz olduğudur. Ma'rifet, kişinin ancak Kemâl sıfatlarına ulaştığı zaman kendi varlığından fani olup Allah da bâki olmasının fiiliyata dökülmüş şeklidir.

2.5.Kendini Tanımının ve Bilmenin Yolu

Kendi keşfini tamamladıktan sonra varlık sahnesine çıkan insanın bütün nesneyle de iletişim kurabilmesi için öncelikle kendini bütün yönleriyle tanıması, sonra da yaratılmış varlıklara yönelerek onlarda yaratıcısını idrak etmesi ve en sonda da Allah'ı tanımaya gayret göstererek O'nu hak üzere kavraması gerekir. Allah'ı, kişi eşyâ ile tanırsa Allah'ı tanımının kolaylığını yaşar.⁴³⁸ Çünkü Allah her eşyaya tecellî ederek her şeyi kendisiyle kuşatmıştır. Bu yüzdendir ki insan, her neye bakarsa ve neyi görürse orada Allah'ı görür.⁴³⁹

En güzel şekilde yaratılan insanın kendisini tanıyıp varlığının hakikatini tanımlamak için fizyolojik boyutunun yanında ruhsal yönünü de bilmesi gerekir. İnsanın kişiliği, zâtı, kalp ve ruh bütünlüğünün yanı sıra "nefis" denilen bir gerçekliği de vardır. Varlığın iç ve dış dünyada hayatına şekil veren, insanlarla iletişimine ve Yaratıcı katında kendisinin şerefli bir varlık olup olmadığını belirleyen nefis denilen olgudur. İnsanın kimliği ve özü için en sık kullanılan terim kalp olmasına rağmen, mümin kişi için de aynı zamanda en önemli kavram nefistir. Aslında Kur'ân'da da nefis kavramının temel olarak ruh⁴⁴⁰, zât ve öz varlık⁴⁴¹ anlamlarında kullanıldığı ve bu terimlerin iç içe olduğu görülmektedir. Nefsi bilmekten kasıt, kendinin farkında olmak, kendini tanımaktır. Bayezid-i Bistâmî "Kişi nefsinin ayıplarını bilirse, o vakit adam seviyesine ulaşır", Tirmizî ise

⁴³⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 390.

⁴³⁷ Kelebâzî, *Ta'arruf*, s. 95.

⁴³⁸ Ali Tenik-Vahit Göktaş, *Tasavvuf Bilgisi: Allah'ı Allah'la Bilmek İlmine Giriş*, ss. 177-202.

⁴³⁹ Hallâc, *Dîvânü'l-Hallâc*, s. 7-8-26.

⁴⁴⁰ En'âm, 6/93.

⁴⁴¹ Âl-i İmrân, 3/ 28, 30.

“Kulluğun vasıflarını bilmeyen Rabbanî vasıfları hiç bilmez”⁴⁴² şeklindeki söylemleriyle nefsin kişi için önemine değinmişlerdir.

Dolayısıyla insanın kendi gerçekliğinin farkında olması, varoluşundan beri önemle üzerinde durduğu bir konudur. Nitekim Kur’ân’ın ilk inen âyetlerinde de Allah “*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı alâktan yaratmıştır*”⁴⁴³ buyurarak insanı kendisine bakmasına davet etmiştir. Çünkü insanın içindeki canına bakması, nefsin tanımasıdır. Nefsin bilen de kendini tanır, kabiliyet ve zaaflarının farkında olduğu bir kişilik oluşturur. İnsanın kendisinde terk etmesi gereken alışkanlıkları olduğunu bilmesi, bunları bilinçli bir şekilde bırakması çok büyük bir savaştır. Rabbe yaklaşma yolundaki en dar geçit ve geçilmesi en zor olan yol nefistir, ondan beteri yoktur.⁴⁴⁴

Kişinin kendi istek ve arzularının kaynağı olan nefis bazen insanı kıskançlığa, bencillığe, ikiyüzlülüğe, cimriliğe ve bencil tutkularımıza yönlendirip cehenneme; bazen de iyiliğe sevk edip cennete götürebilir. Bunun içindir ki Allah “*nefsinin, arzu ve isteklerinin peşinden koşan kimseleri, nefislerine zulmederler*”⁴⁴⁵ şeklinde tanımlamıştır. Peygamber’in de, “Akıllı, nefisine hâkim olup onu hesaba çekerek ölüm ötesi için çalışan, ahmak ise nefsinin hevâsına tabi olduğu hâlde bu durumdan hayır umandır”⁴⁴⁶ şeklinde nitelendirme yaptığı görülmüştür.

Kişinin, kendini bilmedikten sonra Allah’ı bilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah kişiyi önce kendisine yönlendirir, ilk dönüş insanın kendisinedir. Eğer insan kendine dönüp kendini tam olarak okuyabilip, kendini anlayabilirse işte o zaman hem diğer varlıkları anlamış olur hem Allah’ı anlamış olur. Bu anlamak ile de Allah’a karşı olan sorumluluğunun bilincine varır ve Allah’ın yüklemiş olduğu mesuliyet ile diğer varlıklara nasıl davranacağını şuuru da yakalar. Bu gerçekleşince insanın kendisini de gerçekleştirmesi daha kolay olur.⁴⁴⁷

Allah’ın âlemdeki tecellileri olan okuma yerine getirilmediği zaman başka şeyler ne kadar okunursa okunsun Allah’ı anlamak mümkün olmaz. Çünkü Allah

⁴⁴² Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültürü’nde Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 518.

⁴⁴³ Alak, 96/1-2.

⁴⁴⁴ Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyri’de, Haller ve Makamlar(Basılmamış Doktora Tezi)*, s. 467.

⁴⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/117, 135; Nisâ, 4/64, 97.

⁴⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/117, 135; Nisâ, 4/64, 97.

⁴⁴⁷ Tirmizî, *Kıyâmet*, 25/2459; İbn Mâce, *Zühd*, 31.

⁴⁴⁸ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 163.

“*kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü?*”⁴⁴⁸, “*nefsini arındır*”⁴⁴⁹ âyetleriyle kitabını okumaya ve bunlar üzerinde düşünmeye insanları yönlendirmiştir.

Allah, insanı önce nefse doğru bir açılımla kuşatır, sonra nefsin dışına yönlendirerek kendini bilmeyen insanın dış dünyadaki varlıkları bilmesinin de hiçbir anlamı olmayacağını dile getiren işaretleri gösterir. Bu şekilde düşünmeyen bir insanın kendi Yaratıcısı’nı bilmesi ve tanımasının da mümkün olmadığını öğretir. Meselenin sadece bilmek olmadığını bilmenin yanında önemli olan “tanımaktır” ilkesini de aslında zihinlere koymak istemektedir. Eğer ki tanıma tam olarak gerçekleşmezse Allah anlayışı, Allah algısı da tam anlamıyla idrak edilemez. Günümüz insanların en büyük sıkıntısı da burada başlamaktadır. Çünkü kişi ne kendini tanıyabiliyor ve okuyabiliyor ne dış dünyayı tanıyıp okuyabiliyor. Dış dünyayı tanıyamamaktan maksat âlemde Allah’ın tecellisini görememektir. Böyle olduğu zaman kişinin Allah’ı bilme alıcıları da kapalı olmuş oluyor. Allah’ı hayatının merkezine yerleştiremeyen insanlardan da Allah’ın istediği bir hâl ortaya koyma düşüncesi de ortadan kalkmış oluyor.

İnsanın kendisini bilmesinin ve tanımasının yolu Allah’ın ona çizmiş olduğu âlemdeki âyetlerden geçer. Çünkü Allah, “*Onlara ufuklarda ve kendi vücutlarında ayetlerimizi göstereceğiz*”⁴⁵⁰, “*Kendi vücutlarınızda varlığıma sayısız deliller vardır, görmüyor musunuz*”⁴⁵¹ âyetleriyle âlemdeki delillerden kendisine ulaşmamızı ve bunun için âlemi bir ipucu olarak görmemizi fark ettirmektedir. Kâinattaki âyetleri de okuyan kişinin önce peygamberin bu okumaları nasıl yaptığını eyleme ve fiile nasıl dönüştürdüğünü bilmesi gerekir. Çünkü Peygamber’i (s.a.v.) bir bilgiyi insan kişiliğine yerleştirdiği zaman âlemi okumasının bir kısmını gerçekleştirmiş demektir. Dolayısıyla kişi, kendi okumasını teslimiyet ile tamamlamış olur.

Kişi, kendini Allah’a verirse, varlığını Allah’a hibe edencesine teslimiyet sağladığı zaman Allah kendi bilgisini aktarır. Kişi kendini bir bütün olarak Allah’a vermediği sürece Allah kendisini tanıtmaz ve bilgisini açmaz. Bilgiyi önce organlarımızla tam bir tefekkürle okumalıyız, çünkü derunî bir düşünceyle

⁴⁴⁸ Furkân, 25/43.

⁴⁴⁹ Müddesir, 74/4.

⁴⁵⁰ Fussilet, 41/53.

⁴⁵¹ Zârîyât, 51/21.

düşündüğümüz zaman Allah'ın bilgisine ulaşmak daha da kolaylaşır. Allah insana “el” veriyor bu elin Allah ile olan irtibatını düşünen kişi o organın fonksiyonunu anlayabilecektir. Her zerre, Allah'ı anmalı ki Allah da bizimle olsun ve kendi bilgisini bize versin, aksi takdirde düşünülenin tersinin olması kaçınılmaz olacaktır. Allah'a yönelindiği zaman bir bütün olarak kalp, ruh ve akıl ile odaklanma gerçekleşmelidir. Çünkü Allah insanın dili olursa, kalbi Allah'ı zikreder; akılla Allah'ı anmazsa ruhen Allah'la birlikte olur. İhlâslı bir teslimiyet oluştuğunda bütün benlik Allah'a yönelir, şekil kaybolur.⁴⁵²

Kişinin amel, fiili ve eylemi kendisini Allah'a götürür. Kişinin Allah'a odaklanması, aslında Allah'ın da kişiye odaklanması ile eşittir. Çünkü âyette de geçtiği üzere “Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu”⁴⁵³, “O halde siz beni zikredin ki ben de sizi zikredebeyim”⁴⁵⁴ buyurduğu gibi her şey apaçık bir şekilde kişinin kalben yönelişiyle yaşanmaktadır.

Allah, önce insandan ilk adımı beklemiştir. İnsanı, Allah'ın kendisine yöneltmesinin gerçeği önce insanın kendi keşfini gerçekleştirmesidir. Bunun için de Allah, insanı nefisle mücadeleye yönlendirmiştir, nefsin hoşuna gidecek arzu ve istekleri kişiye cazip göstermiştir ki tutumuna göre ona bir konum bahşetsin ve kişiyi mevcut konumuna göre yükseltsin. Dünya hayatında varlığın hayatını devam ettirmesi için çile ve dert gibi görünen imtihanlara tabi tutmuş ve neticede nefesine yenik düşmeyen insanı da kemâl sıfatıyla donatmak istemiştir. Öyle ki insana verilen bu sıkıntılar Rabbanî bir kişilik ortaya koyması ve kendindeki “ben”i öldürmek isteyen kişi için bir fırsat olmuştur. Bu durumu deniz sahillerindeki beyaz çakıl taşlarına benzetebiliriz. Aslında sivri kayalardan kopmuş olan bu çakıl taşları sivri kayalardan kopmuş olan kaya parçacıklarıdır. Fakat dalgalar tarafından dövülünce artık hiçbir sivriliği kalmamış olup cilalanmış gibi görünür. Taşların arka planına bakıldığı zaman son hallerindeki güzellik dalgalar sayesinde olmuştur. İnsanda ne kadar çok sıkıntı ve zorlukla karşılaşmış, bu süreçte nefsindeki kötü duygulara fırsat vermezse o kadar kendi dönüşümüne doğru yol alır.⁴⁵⁵

⁴⁵² Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 137.

⁴⁵³ Tevbe, 9/67.

⁴⁵⁴ Bakara, 2/152.

⁴⁵⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, “Nefis İle Mücadele Cihad-ı Ekber”, *Diyanet Dergi*, S. 324, 2017 Aralık, s. 10-11.

İnsanın kendine dönüşü, Allah'a dönüşüdür. Kişiliğin oluşumunun ilk adımı insanın kendine dönüşümüdür. Bu yoldaki en büyük çaba da nefsanî isteklere karşı koyup, yoldaki taşlara takılmamaktır. Allah dışındaki her şeyi yok sayıp, Allah'tan gelen her şeye de rıza gösterip tam bir teslimiyet ve sabırla Allah'a arınmaktır. Allah'a göre şekil almış bir kişilik için insanın önce kendinde adım atması lazımdır ki, Allah onu tam şekillendirsın ve İlâhî bir kimlik kazandırsın. Kişinin kendine dönüşümü kendisini bir bütün olarak iyi tanıması, bütün uzuvlarının Allah'ı yaşamasıyla olur.⁴⁵⁶

Kendini bilmenin bir başka yolu da kişinin kendini “hiç” saymasıdır. İnsan kendini hiçlediği zaman kendini yok saydığı zaman, gerçek kendilik ortaya çıkar. İnsan kendi nefsinin ne kadar ortaya koyarsa, kendi “ben” ini açığa çıkardığı zaman kendine dönüşümünü gerçekleştiremez. “Zulmedenler, bilgisizce nefislerinin arzusuna uydular”⁴⁵⁷ âyetinde de olduğu gibi nefislerinin hevasına uyanlar gerçek dönüşümlerini tamamlayamazlar. Benliğin oluşumunda insan öncelikle kendini beşeri varlığından kurtarmaya başlayınca, o zaman gerçek varoluşunu gerçekleştirebilir. Mevlânâ da, benliğin, kişinin “kendi aslına dönmesi” anlamına geldiğini söyler.⁴⁵⁸ Bu durumu yeni ay'ın oluşumuna benzetmiştir. Nasıl ki yeni ay kendini ‘hiç’leyerek dolunay haline getiremiyorsa, insanın da kendisini “yok” saymadan tanınmasının mümkün değildir. Kişi, kendine dönerse kendini bilir, kendindeki Allah'ı okur, kendindeki Allah'ı yaşarsa sonrada Allah'ın âlemdeki tecellileri olan varlığı okur ve tam bir dönüşümü başlatmış olur.⁴⁵⁹

İnsan yaratılma sebebini bilmiyorsa, bunu anlamak için çalışıp öğrenmeli ve Hakk'a vasıl olmak için elinden gelen bütün gayreti göstermelidir. Tirmizî'nin şu cümleleri insanın yaratılış gayesini özetler niteliktedir. “Yaratılmış olduğu halde nefsinin ve kendini tanımanın yolunu öğrenemeyen kimse, Yaratıcısı'nı tanımaya hiç yol bulmaz. Bir kimse beşeri sıfatlardaki afetleri ve sıkıntıları görmezse, Rububiyetin sıfatlarındaki latifeleri, şeffaflığı ve güzellikleri nereden bilecek?”⁴⁶⁰ Bir kudsî hadiste ise Allah, “Gizli bir hazineydim, tanınmak istedim. Bunun üzerine beni tanımaları için bütün varlıkları yarattım” diye buyurarak tanınmasını varlıktan

⁴⁵⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, c. 5, 2434.

⁴⁵⁷ Rûm, 30/29.

⁴⁵⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, c. 5, 2434.

⁴⁵⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, c. 5, 1118.

⁴⁶⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 566.

istemiştir. Başka bir hadis-i şerifte de, “Sizden Rabbini iyi bilenler nefislerini de iyi bilenlerdir”⁴⁶¹ buyurarak kişi için Rabbini bilmenin nefsinin bilmekten geçtiğine işaret etmiştir.

İnsanoğlunun karşı karşıya bulunduğu belki de en zor sorunlardan biri varlığına ya da varlığa anlam bulma ve varlığındaki Yaratıcıyı anlamlandırma sorunudur. Varlığın anlamına, insanın kendi benliğini bir bütün olarak anlamlandırmasına ya da gerçek varlığa ancak yine insanın kendini bilmesiyle, kendinden başlamasıyla ulaşması mümkün olabilir. Bir başka anlatımla insan, varlığı anlamlandırmak için kendini bilmek zorundadır. Çünkü kendini bilmesiyle giriş kapısını açıp aslında evrenin ve kendisiyle birlikte bütün varlığın anlamını da sonuca bağlamış olmaktadır. Kendini anlamaya ulaşmak, İlâhî çeşmenin daima taşan, hiç durmadan köpüren bilgisinde ve farkındalığında yaşamak demektir.⁴⁶²

İnsanın kendi farkındalığına varması, kendi nefsiyle uğraşması; toplum ve dünyayla ilişkisiz olmak, sosyal olarak kendisini her şeyden soyutlayarak dünyaya karşı kayıtsız kalmak demek değildir. İnsanın kendisiyle uğraşması, kendisini anlamlandırması, nefsindeki gizliliği ortaya çıkarması özgünlüğüne doğru giden yolu bulmasıdır. Yani kendi nefsimizle uğraşma durumunda bulunuşumuzun nedeni enfüs ve afakta olanları tanımamız, bu tanıma sonucunda evrene farklı bir çerçeveden bakabilmemizdir. Kendini bilme, varlığa ve eşyaya tecellî eden Allah’ın nurunu yaratılmışlar da okuyabilme algısını yakalamış olma farkındalığıdır.

İnsanın kendini tanıması, Allah’ın insanı kendi büyüklüğünü bilme seviyesine yükseltmesidir. Çünkü insana verilen görev, evrendeki varlıkları ve onlara tecellî eden İlâhî kudret ve güzellikleri en şeffaf şekliyle görüp, anlamaktır. Bu da insanın kendi yaratılışını ortaya çıkarmasını ve idrak etmesini sağlar. İşte insanın tüm gerçekliğini en berrak şekliyle anlamlandırması için, buna engel olan “öz benini” ortaya çıkarması gerekir. Öz kişiliğin ortaya çıkarılmasında kişinin nefsinin kabartacak ve ona bencilce düşünme yollarını aralayan her türlü statü, etiket, isim gibi tüm beşeriliklerden hiçlenmesi gerekir. Böyle bir soyutlanma olduğu takdirde, insanın keşf süreci sonunda, özünü ve gerçek anlamıyla Hakk’ı bilmesi ve O’na gereğinden fazla muhabbet duyup, O’nun sevgisiyle yükselme sürecine girmesi söz

⁴⁶¹ Aclunî, *Keşfü’l- Hâfa*, s. 131.

⁴⁶² Chittick, *İBN ARABİ (Giriş Kitabı)*, s. 32.

konusu olabilir. Çünkü varlık Hakk'ın güzelliklerini ancak o şekilde gölgenin güneşte yok olduğu gibi Allah da yok olarak görebilir. Burada kastedilen Allah da yok olmak, Allah'ın güzelliği karşısında mum gibi yanan ve eriyen insan modelidir. Zirâ Hak da bu durumda kendisiyle bütünleşen varlıkta kendi güzelliğini seyrederek.⁴⁶³ İnsandaki bu sır, Mevlânâ'nın ifadesiyle, "ölümüne bir sırdır herkes bunu algılayamaz."⁴⁶⁴ Ahmed Kuddûsî ise bu durumu şu beyitleriyle ifade etmiştir;

*"Her kim ki bilir nefsi ol Rabbini bilir/ Bil özünü hem Hâllakını arz u semânın."*⁴⁶⁵

Kendini bilme, keşfetme sürecinde en önemli unsur belki de "kendini bilme" bilgisini öğrenmedir. Çünkü insan aslını, özünü, yaratılışının amacını düşündüğü zaman, daha kolay bir şekilde Allah'la bütünleşmeyi gerçekleştirebilmektedir. Varlık tanıma gayesini öğrendiği an, boşa geçireceği bir anı olmadığını farkına varır ve daha çabuk bilme heyecanını duyar. Bu konuda Hz. Ali (r.a), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "vaktimi boşa harcamamak için ne yapmalıyım" diye sorunca, Hz. Peygamber de (s.a.v.) de, "kendini bilmeyi öğren"⁴⁶⁶ sözünü örnek olarak vermektedir.

İnsan, kendi gönül deryasına yönelmedikçe, kendine doğru deruni bir açılım yapmadıkça kendini bilip, keşfetmesi mümkün değildir. Çünkü kalbin gücü, aklın gücünden çok daha üstündür. Bundan dolayıdır ki kalple yapılan düşünceler aklın ürettiği düşünme gücünden çok daha hassastır. Kalp ile tefekkür eden herkes aynı görüşlerde uzlaşabilmektedir. "Görünen şeyler sadece dış duyular, görünmeyeni ise, yalnızca kalp gözü irade eder."⁴⁶⁷

Kalbin derece olarak akıldan üstün olmasında, şüphesiz Allah'ın ona biçmiş olduğu önem yer almaktadır.

Nitekim Davud'un (a.s.) bir münacatında şöyle dediği rivayet edilir: *"Allah'im her mülkün bir hazinesi vardır. Senin hazinen nerede? Allah buyurdu ki: Ey Davud, hazinem arştan daha büyük, kürsüden daha geniş, melekûtta daha iyi süslenmiş, cennetten daha güzeldir. Onun yeri bilgi, göğü iman, güneşi şevk, ayı*

⁴⁶³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvufî Düşüncesi*, s. 145-150-153.

⁴⁶⁴ Mevlânâ, *Rubâiler*, 1192.

⁴⁶⁵ Kuddûsî, *Dîvân*, s. 216.

⁴⁶⁶ Aziz Neseî, *el-İnsan'ül Kâmil*, s. 36.

⁴⁶⁷ E. F. Schumacher, *Aklıkarışıklar için Kılavuz*, s. 89.

*muhabbet, yıldızları havatır, bulutları akıl, yağmuru merhamet, ağaçları itaat, nehirleri hizmet, duvarı yakın, mekânı himmet, köşeleri de tevekkül, akıl, ünsiyet ve zikirdir. Onun dört kapısı vardır. Onlar da hilim, ilim, sıdk ve sabırdır. Dikkat edin, (hakikatini) arif ve kâmil kişilerin bildiği kalp vardır.*⁴⁶⁸ İşte beşere “insan” sıfatı veren ve aynı zamanda ona farkındalık gücü kazandıran kalptir.

Çünkü insanı diğer varlıklarla hakikî anlamda temasa geçiren kalbidir. Bundandır ki insan, kendini keşfetmeyi duyularla gerçekleştiremez, duyular dışsal araçlardır, “bakarlar görmezler; duyarlar işitmezler”⁴⁶⁹ âyetinde olduğu gibi ancak kalbi bir anlayışla varlığı anlamlandırma izah edilebilir. Kendini bulan kişi için dünya bir defineden ibarettir. Çünkü Allah her şeye tecellî etmiştir. Yaratılmış olan her varlık belli işaretlerden, kendine özgü gizemiyle görünen ve görünmeyen yönüyle Allah yansımaları üzerinde taşımıştır.⁴⁷⁰

Şeyh Galip’in (ö.1213/1799) “Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen” uyarısında da, insanın kendisine bakarken hakikatini araması ve bunun için de varoluşsal hakikatine yoğunlaşması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Nitekim kişi, Allah’ın hangi sıfatının ve vasfının kendisinde daha baskın bir şekilde tecelli ettiğini görürse o zaman hangi sıfatları da eksik bıraktığını görür ve hayatına ona göre bir şekil vermeye başlar. Tecellî nurlarını sosyal hayatında fark eden insan ulûhiyet dairesinin etrafında pervanenin etrafındaki kelebekler gibi dönmeye başlar ve yaşam alanı sadece Allah eksenli olur⁴⁷¹

Enfûs ve afakta varlık için hep Allah vardır, O’ndan başka hiçbir şey yoktur. Ne yazık ki dünya göz kamaştırıcı bir aydınlanma ile aydınlatılmadıkça gözler gerçeği görmede kördür. İnsan Allah’ın ışığını fark etmeyi başarır ise hem kendini kavramış olur hem dünyayı anlamış olur ve salt akılla hareket etmeyi de bırakır. Zaten var olanın hikmetini tamamiyle görebilen kişi, kendi varlığından geçerek Hakk’ı tanıyan ve anlayan bir varlık olarak yeniden doğar.

Yunus Emre de, ilimden maksadın “kendini tanımak” olduğunu, aksi takdirde kişinin amel etmediği her davranışın kendisine yük olduğunu söylemiştir. Kuru ve

⁴⁶⁸ Safranbolulu Mehmed Emin Halvetî, *Âşıklara Ayna ve Terâzi*, haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2013, s. 41.

⁴⁶⁹ Schumacher, *Aklıkarişikler için Kılavuz*, s. 66.

⁴⁷⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 153.

⁴⁷¹ Hür Mahmut Yücer, “Nefsini Bilen Rabbini Bildi”, *Diyanet Dergisi*, S. 324, 2017 Aralık, ss. 15-17.

zihinsel bilginin insanı ne kendisini bilmeye ne de Allah'ı bilmeye götüremeyeceği açıktır. İnsanın neyi temsil ettiği ve niçin yaratılmış olduğu gerçeğini bilmesi şarttır. Zirâ, Allah da insanı kâinatı, ondaki tasarrufu, Rabbini ve diğer İlâhî sıfatları tam olarak bilmesi için yaratmıştır. İnsan Rabbi'nin tecellilerini eşyada ve varlıkta görmeye başladığı zaman Allah'ın tanımaya başlar, kendi yaratılış hakikatinin gereğini de yerine getirmiş olur.⁴⁷²

⁴⁷² Hür Mahmut Yücer, “*Nefsini Bilen Rabbini Bildi*”, ss. 15-17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TOPLUMSAL GÖRÜNÜM

Her anını Allah'la geçirmek isteyen, Allah'a gönülden bağlı olan, O'na muhabbet duyan insan, insanî bir kişilik inşa eder. Birey olarak insanın yapay hallerini bırakarak gerçek samimiyeti bulması ve bunu Allah'ın eseri olan diğer insanlara da yansıtılması ve onlardaki İlâhî güzellikleri keşfedebilmesi için herkesle iletişim içinde olmak gerekir. Çünkü insan, yaratılış itibarıyla düşüncesini ahlâkını, davranışlarını düzeltmeye ve bozmaya kabiliyetli; hayır yoluna da şer yoluna da gitmeye müsait yaratılmıştır. İnsanlardan her biri bu yollardan birine yönelebilir. Bu yönelişte birbirinden etkilenme yaşanırken kişi kalbindeki Allah'ın yansımalarını karşı tarafa aktardığı oranda Allah'ın istediği toplum oluşur.⁴⁷³

Allah, insanların cemaat ve toplu olarak yaşamaları için birçok hak ve hukuk kurallarını oluşturmuştur. Bunun içinde bazı işaretlere dikkatleri çekip insanlara birlikte yaşama duygusu yerleştirmiştir. Ayrıca bunu yaparken halka karışırken, amacın gönlü kesinlikle Hakk'tan ayırmamak, nefsi kötü arzu ve isteklerden uzaklaştırmak olmaması istenmiştir. Çünkü insanlarla beraber bulunmadaki birliktelikte de Allah'ı birlikte anmak gerçeği vardır. Yoksa halka karışırken Hakk'ı unutmama söz konusu değildir. Bedenen halkla birlikte olurken, gönlü ile onlardan ayrı ve kalbinde Allah'ı yaşama hâlini insanlara sunmuştur.⁴⁷⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Kim çarşıya veya pazara girdiğinde, Lâ ilâhe illâ Hû' derse, Allah, ona binlerce sevap yazar. Onun binlerce günahını siler, onu binlerce dereceye yükseltir ve onun için cennette bir ev inşa eder"⁴⁷⁵ hadisinde olduğu gibi, halk içinde Allah'ı yaşamamanın, halkla beraberken Allah'ı anmanın insanları gayr-i İlâhî davranışlardan ruhen ve bedenen uzak tutacağı belirtilmiştir.

Allah'la yakınlık kuran kişi İlâhî emrin gereklerini yaşarken halka dönerek, onları İlâhî güzelliklere davet eder ve Allah'ın istediği yaşam toplumunda hayat bulmuş olur. Allah insanı olanların çıktığı her yolculukta, meslekleri Allah'ı bir an dahi unutmamaktır. Kendilerini Allah'tan alıkoyan her türlü zihinsel bloklar, engeller ve

⁴⁷³ İstefânî Ebü'l- Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb, *İnsan- İki Hayat İki Saadet*, çev. Mevlüt F.İslamoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 185.

⁴⁷⁴ Hıfînî Abdül Mün'im, *el- Mu'cemu 'ş- Şamillî Mustalahatu'l- Felsefiyye*, Beyrut, 1981, s. 184.

⁴⁷⁵ Buhârî, Fedâilü's- Sahâbe, 9; Da'vât 10; Ebû Davud, Edeb, 100.

örtülerin ortadan kaldırılıp gerçek benliğe ulaşip bu hakikat ışığında da insanlara ayna olma vardır.⁴⁷⁶

3.1.Sûfi Kişiliğin Topluma Kattığı Değer

Mümin olan Allah, müminlerin aynasıdır. Allah önce kendisi yaratmış olduğu varlığa aynalık görevini tecellîsiyle yapmıştır. Daha sonra varlığı birbirine ayna olsun diye yaratmıştır. Ahmed Kuddûsî'nin anlayışına göre de insan bütün varlıklar için ayna metaforu gibidir.⁴⁷⁷ İnsanlar bu aynaya bakarak görünmeyen, sır olarak gizlenmiş gerçekleri apaçık olarak bulabilirler. Çünkü Yaratıcı, sanatının güzelliğini yarattıklarına işlemiştir; âlem de O'nun zahir olduğu bir tezahür etme yeridir. Bundan dolayı, Allah'ın varlıktaki güzelliğini seyretmek ve görebilmek için bir ayna gerekir. Bu aynaya da hakikî anlamda Allah'ı idrak edebilen O'nun aşkını ve sevgisini kalbinde hissedebilenler bakabilir. Allah'ın güzelliğini keşfedebilen insan varlığa bakarken ve varlıkla birlikte yaşarken aslında Mutlak varlığa giden yolun peşindedir. Kişi böyle bir durumda Maşuk'u arayan O'na kavuşmak için can atan âşik gibidir. Allah'ın bilgisine bir parça daha vakıf olabilmek için varlığı kendisine aracı kılma çabasındadır.⁴⁷⁸

Allah her an bir ismi ve sıfatı ile yaratılıştadır. *“O, her an oluştadır”*⁴⁷⁹ âyetiyle de kendisinin her an bize bir esmasını yansıttığını belirtmiştir. Yine Allah, âyette geçen *“müminler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar. Onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler”*⁴⁸⁰ buyurarak kimliğimizin, mümin olmamızdan kaynaklandığına açıkça işaret etmiştir. Çünkü Allah, müminlerin toplumsal ve bireysel yaşamalarıyla ilgili bütün konularda her şeyi açıklamış, bunu Kur'ân'ın bütün mesajlarında açıkça bildirmiştir.

Kur'ân'ı okumayı bilen için Kur'ân'ın bireysel ve toplumsal mesajlarını Allah'ın istediği anlamdan başka bir yöne çekilemeyeceği de açıktır. Allah, Kur'ân'ı bize arapça olarak indirmiştir, ama Rabce anlamamızı istemiştir. Kur'ân'ın ilkelerini

⁴⁷⁶ Sayar, *Sufi Psikolojisi*, s.13.

⁴⁷⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 224.

⁴⁷⁸ İbn'ül-Arabî, *Futuhâtü'l Mekkîyye*, c. 2, s. 114.

⁴⁷⁹ Rahmân, 55/29.

⁴⁸⁰ Mü'minûn, 22/1, 2, 3, 4, 5, 8.

Allah'ın istediği hayat çizgilerini kişi, yaşamına aktarırsa bireysel olarak kendinden topluma doğru bir açılım sağlamış olur. Allah, bizi toplumsal olarak yaratmıştır. Bunun içindir ki yarattıklarını birbirine ayna olarak göstermiştir. Müminler, kenetlenmiş bir bina gibi, bir vücudun organları gibidir. Nasıl ki insan bedeninin bir uzvu hasar görse ve ya incinse bütün organları zarar acı duyuyorsa mümin kişi de toplum içinde yaşadığından tüm varlığın sıkıntısından, hayat şartlarından kendini sorumlu tutmalıdır. Peygamber'in "komşusu açken kendisi tok yatan bizden değildir"⁴⁸¹ hadisi gereğince kişi üzerine düşen her türlü sorumluluğu almalıdır. Çünkü birlikte yaşama, birlikte hissetme ve toplumsal yaşamın tezahürü bunu gerektirir.⁴⁸²

İnsanoğlu çok değişik bir karaktere sahiptir. Göremediği, dokunamadığı, tanımadığı biri için kendisine ne kadar telkinde bulunulsa da ruhunda ve benliğinde bu değişimi yaşatması biraz zordur. Yaratılış gereği kişi kendisinin denetlendiğini bildiği zaman, uyarıldığını fark edince kişiliğini değiştirmesi daha kolay olur. Hele ki bu uyarılma somut ifadelerle olduğunda, tüm imkânsızlık ortadan kalkar diyebiliriz. Kişi, Hz. Ali (r.a) gibi, Rabbini her yerde görüyorsa, o zaman kişinin hayatını Allah için değiştirmesi hiç de zor olmaz. Sûfi, hiçbir zaman insanlardan kaçmaz. Dağa, taşta, mağaraya varlığın olmadığı yerlere sığınan bir kişi değildir. Allah insanı toplum içinde olgunlaştır. Zirâ insanî değerlerle, İlâhî ve ahlâkî değerler arasında bütünlük kuran bir insan kişisel bütünlüğünü toplumla kaynaşarak hislerini duygu ve düşüncelerini toplumda şekillendirir. Bireyin kendi duygu, düşünce ve değerleri konusunda eylemde bulunması ancak onun toplumla ilişkili olması halinde ortaya çıkacaktır.⁴⁸³

İnsan yaratılışı gereği toplumun dışında yaşayamaz. Çevre faktörünün insan üzerinde önemli bir etkisi vardır. Gayesi ideal insan prototipi çizmek olan Mevlânâ da insanın toplumla iç içe yaşadığına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda peygamberlerden, sahabelerden ve Allah insanı olan insanı kâmil olan kişilere kadar ömrünü dünya merdivenlerinin basamaklarında ziyan etmeyip arzularının gayesini reddeden her varlığın kişiliğinin gereği olarak toplumdan beslendiğini ve toplumla

⁴⁸¹ Buhârî, Edep, 12.

⁴⁸² Tenik- Göktaş, *Tasavvuf Bilgisi: Allah'ı Allah'la Bilmek İlmine Giriş*, ss. 177-202.

⁴⁸³ Tenik, *Tasavvûfî Bilgi*, s. 67.

büyüdüğünü söylemiştir. Kişi toplumla sarhoş olduğu takdirde Allah'ın nuru gönlüne akacaktır.⁴⁸⁴

Toplumsal ilişkilerimizde aslında kendi kimliğimizi ve kişiliğimizi yansıtırız. Bir birey tek başına Allah'ın hükümlerini yerine getirmede güçlükler yaşar. Birey sosyal çevreyle ve başka varlıklarla iletişim içinde olmalıdır ki kendi hayatında da gelgit yaşamayıp olgunluğa erişebilsin. Allah'ın muradı dünya hayatında insanlarla diyalog içinde bulunmamızda gizlidir. Dostluklar, arkadaşlıklar, kardeşlikler, akrabalık ve komşuluk haklarının yaşanabilmesi için iletişim bağının olması şarttır. Hatta Mevlânâ'ya göre, o dereceye varır ki, münafık dahi iman edenlerle bir araya geldiğinde ' ben de iman ettim ' diyerek onların arkadaşılığının tesiriyle mümin olur. Münafık bile ikili birliktelikten böyle faydalanyorken, inananın inanla olan dostluğundan iletişiminden nasıl faydalar meydana gelir düşün artık.⁴⁸⁵

Aslında Mevlânâ'nın burada beraber yaşamanın insan üzerinde olgunlaşma vesilesi olduğunu ve birlikteliğin her yönüyle insan fayda veren bir kalkan olduğunu göstermek istediğini söyleyebiliriz. Yine Mevlânâ, *“insanın temiz dostlarla (Allah için, kendini Allah'a veren muhatap) beraberliğinden daha erdirici olan kestirme bir yol yoktur. Çünkü onları göstermek, nefsin kötü huylarını eritip, yok eder. Hani derler ya 'yılan kırk yıl insan görmese ejderha olur'.”*⁴⁸⁶

İnsan diğer varlıklarla sürekli bir iletişim içindedir ve varlıktan aldığı şeyler yanında karşılıklı olarak muhatabına da aktardığı bilgiler, deneyimler ve tecrübeler vardır. Fakat etkileşim halindeyken Allah yanında takvaca Allah'a yakın olan insanın muhatabını olumlu etkilemesi durumunda; bu birliktelik yaratılış gereğine uygun olmuş olur. Ahlâkî davranış tutumlarının başında Yaratıcı'ya bağlanma, O'nunla ünsiyet kurma duygusu gelmektedir. Yaratıcı'ya bağlanmanın gerçekleşebilmesi için benliğin “ölmeden önceki” istek ve arzularına karşı sınır koyma potansiyeli yer almaktadır.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Murat Sülün, *Gönüller Sultanı Mevlânâ*, Vefa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 53.

⁴⁸⁵ Mevlânâ, *Fihi Mâ Fih*, s. 200.

⁴⁸⁶ Mevlânâ, *Fihi Mâ Fih*, s. 353.

⁴⁸⁷ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, s. 67.

Çünkü kişi bu şekilde bir tutum sergilediği zaman kendi kusurlarıyla ilgilenme gücü ve kendini beğenme, başkalarına karşı kendini üstün görme duygusunu da ortadan kaldırmış olur. Birey, kendisini Allah'ın yaratmış olduğu diğer bir insanla aynı kategoride görür ve toplumla iç içe yaşamaya başlayarak benlik dönüşünü gerçekleştirir. Hatta bu durum olduğu zaman hakikî anlamda paylaşma ve başkalarını kendine tercih etme tutumu oluşur. Tıpkı sahabe arasındaki isar kavramını da birey, toplum içinde yaşayarak kazanmış olur. İnsanları bu şekilde memnun etme amacı taşıyan her insan, toplum içinde yaşayarak aynı zamanda Allah'ın kitabı olan Kur'ân'daki hemen hemen birçok âyette geçen çoğul olan hitabı da göz ardı etmemiş olur. Çünkü Allah Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde defalarca "ey insanlar, ey iman edenler" şeklinde sadece bir kişiye değil topluluğa yönelik çağrılarda bulunmuştur. Bu da gösteriyor ki Yaratıcı'nın muhataba biçtiği hitaba uygun, sosyal anlamda Rabbinin isteğine göre yaşam sergileyen insan başta Yaratıcısı'nı memnun etmiştir.⁴⁸⁸ Kişi gerçek olmanın zevkini ve tadını alarak "*Allah onlardan razı, onlardan Allah'tan razı*"⁴⁸⁹ âyetinin gereğini de yerine getirmiş bulunur.

Her varlıkta Hakk'ın tecellisi olduğunu bilen insan, bütün varlığa sevgi, şefkat ve merhamet ile yaklaşır. Kendisini yaşadığı âlemdeki hiçbir varlıktan üstün görmez, çünkü o göstermiş olduğu bu tavrı, Sevgilisi'ne karşı bir naz ifadesi olarak kabul eder. Her varlığı Sevgilisi'nin bir eseri oluşu için "Yaratılanı severiz, Yaradan'dan ötürü" ilkesiyle sever. İnsanı aşkla kucaklar ve Rabbinin bir parçası olarak görür. Allah katında insanların dil, din, ekonomik ve yapay sınıf farklılıklarının hiçbir önemi olmadığı bilinciyle varlığa yaklaşır. Kişi Hakk'tan dolayı insanlara karşı rahmet ellerini uzatır ve yüzeysel bir kişiliğe değil de Allah'ın istediği sūfi vasfına bürünür. Kendi iç dünyasına, duygu ve değerlerine önem veren insan toplumu da hafife almaz. Çünkü birey bilir ki kendi iç dünyasıyla tutarlılık gösteren topluma karşı da aynı bilinçle hareket etmelidir.⁴⁹⁰ Toplum içinde yaşamak Allah'ı tanımaktır. Allah'ın bilgisini, ilmini başka bir varlıkta okuyarak Allah'ı bilmektir. Çünkü Allah'ı tanımak Allah'ın yansımını başka bir varlıkta görmekle mümkündür. Her varlık İlâhî sıfatların tümünü taşır, fakat her varlık bütün sıfatların

⁴⁸⁸Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 420.

⁴⁸⁹ Beyyine, 98/8.

⁴⁹⁰ Hökekleli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 98-99.

hepsini aynen sergilemez. İşte bu yüzden, varlıkların Allah'ın sıfatlarını “ne kadar” sergilediklerine bağlı olarak tüm âlemi bütün olarak gören kişi Allah'ı da bilmiş olur.

3.2. Toplumda Kişilik Görünümü

Allah, yarattığı her şeyi eksiksiz, kusursuz ve bir ölçüye göre yaratmış olup⁴⁹¹ insanı da O'nun ilminden faydalansın diye mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Mümin kişinin de Allah'ın yerde ve göklerde bulunan ilmiyle hareket edip hayatını bir bütün olarak Allah'ın istediği şekilde yaşaması gerekir. Çünkü Allah her şeyi insanın hizmetine sunmuş olup, insanı da kendi hizmeti için ayırmıştır. İnsanın da Allah'a olan hizmetini yaparken, İlâhî bilgiler ışığında O'nun kendisini aydınlatan hikmetiyle hareket etmesini istemiştir.⁴⁹²

Allah, sosyal hayatta, toplumsal hayatta yaşamı bir bütün olarak ele alıp insanların hayatlarının her anında Allah'ın dileği doğrultusunda hayat sürmesini insandan istemiştir. Örneğin Allah, sosyal hayatın aile ile ilgili olan kısmında nikâh kıyılacağı zaman her iki tarafın birbirini mağdur etmemesini⁴⁹³, yine boşanma iddeti bekleyen bir kadının ölen kişinin hanımı için koyacağı vasiyeti bildirirken bunun da taraflara sıkıntı yaratmayacak şekilde kendi ilmiyle haber vermiştir.⁴⁹⁴ İnsanın bu gibi sosyal, psikolojik, hukukî, fizikî, tıbbî ve ekonomik hayatını etkileyen durumları tek başına yaşaması mümkün değildir. Kişinin hayatını önemli derecede etkileyen durumları toplumla veya en azından bir başka bireyle girmiş olduğu iletişimden kaynaklandığı aşikârdır. Bunun için Allah, hayatın bütün cephelerinde mümin kişinin Allah'ın varlığında kaybolup Allah'ın ilmiyle kişilik kazanması için insanlara kendi ayetleri ekseninde bir hayat göstermiştir.⁴⁹⁵ Zirâ Allah ve Resülü insanlar kendisiyle kimlik, kişilik kazansın diye insanları kendilerine çağırılmışlardır.⁴⁹⁶

Benlik, Allah ile dolu olduğu zaman insanın toplumdaki her hareketi Allah'ı yansıtır. İnsanlarla alışverişte, diyalog kurarken ve her hangi bir münasebet ile iletişim kurulduğu zaman her bireyin yapmış olduğu eylemleri başka bir birey tarafından gözlenir ve kendisinde bir etki bırakır. Varlığın, başka bir birey ile yapmış olduğu sosyal diyalog kendisini de tanıtmış olur. Çünkü mümin kişi ilişkilerinde belli

⁴⁹¹ Kamer, 54/49; Furkân, 25/54; En'âm, 6/101.

⁴⁹² Bakara, 2/129.

⁴⁹³ Mümtetine, 60/10.

⁴⁹⁴ Bakara, 2/240.

⁴⁹⁵ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 89.

⁴⁹⁶ Enfâl, 8/24.

bir ölçüye göre hareket eder. Söz ve fiillerinde nazik ve edebe uygun davranan kişiden güzel kokular yayılır.⁴⁹⁷

Net bir iman, sağlam bir Allah duruşu olduğu zaman kişilik oluşur ve topluma tezahür eder. Allah âyette “*yalan konuşma*”⁴⁹⁸, derken hiçbir konuda yalan söylemememizi vurgulamıştır. Yine başka âyetlerde “*alışverişte terazide dikkatli olun*”⁴⁹⁹, “*yalan yere şahitlik etmeyin*”⁵⁰⁰ diyerek her davranışımızda insan olarak birlikteliğimizden etkilendiğimiz için bizi uyarmaktadır ve eyleme döktüğümüz her fiil kişiliğimizin bir parçası olmuş sayıldığına işaret etmiştir.

Allah, her insanı kendi fitratı üzerine yaratmıştır. Kişi ne kadar bozuk hâl ve hareketlerde bulursa da mutlaka Allah’tan gelen bir emareyi taşır ve Allah’ın kendisinde olan güzelliği vesilesiyle topluma yansıtılabileceği iyi bir görünümü bulabilmektedir. Allah, âyette “*Peygamber sizin için en güzel örnektir*”⁵⁰¹ derken de aslında müminin de mümin için en güzel örnek olduğuna dikkat çekmiştir. Mümin mümine örnek olsun diye toplu yaşamayı şart koşmuştur. Allah veya Peygamber hiçbir zaman âyet ve hadislerde “tek başınıza yaşayın” gibi uyarılarda bulunmamıştır. İnsan dışında hiçbir varlık Allah’ı tam olarak müşahade edip güzelliklerini yansıtamayacağı için Allah toplu yaşamayı öğütlemiştir diyebiliriz. Çünkü Allah’ın ilminin taşıyıcısı insandır. Bu şekilde toplu olarak birbirinden etkilenen insanlar yıldızlar gibidir. Nasıl ki, geceleri yollarını bulma çabasında olanlar bu yıldızlara bakarak yönlerini tayin edebiliyorsa Allah’ın çizmiş olduğu hayat dairesinde yaşayanlar da birbirine örnek olma bakımından kılavuzluk ederler.⁵⁰²

Toplu olarak yaşamak birçok rahmetin ve güzelliğin kaynağıdır. Eğer ki toplu yaşama Allah katında değerli olmasaydı Allah, İslâm’ı Peygamberine verdiği zaman Peygamber’e safa tepesine çıkıp insanları İslâm dinine davet yetkisi vermezdi. Peygamber tek başına İslâm dininin müntesibi olurdu. Ama Allah rehberler göndererek insanlara her alanda örneklik yapacak Peygamberler göndermiş ve Peygamber’i müminlere, müminleri de birbirine örnek kılmıştır.

⁴⁹⁷ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 100-101.

⁴⁹⁸ Nahl, 16/105.

⁴⁹⁹ Mutaffifîn, 83/1.

⁵⁰⁰ Furkân, 25/72.

⁵⁰¹ Ahzâb, 33/21.

⁵⁰² Tirmizî Muhammed b. Ali Hâkim, *Hatmü’l- Evliyâ*, Beyrût, 1965, s. 136.

Bundandır ki “Allah, biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık”⁵⁰³ diye buyurmuştur. Birey birbirine bağlıdır, insanlar da birbirine bağımlıdır. Kişi belli bir süre tek başına yaşayabilir ama zaman ilerledikçe Allah’ın muradını tek başına tam olarak gerçekleştiremez. Allah’ı tek başına kişi bilebilir, fakat Allah’ı yaşamanın yollarını bilemez. Varlığın Allah’ı tam olarak anlayıp yaşayabilmesi için, kendisini diğer insanlardan soyutlanmış bir şekilde yani ayrı olarak düşünmek, kutsal özü yakalaması zordur. Nasıl ki tek bir kütük kendi başına yanmaz, ama birbirine dayanmış birçok kütük birkaç çalı çırpı ile ateş oluşturursa insanlar da tek başına Allah’ı her alanda yaşayamaz. Sûfilerin hayatlarına bakıldığı zaman Hakk’a kavuşmak için, halktan kopuk bir hayat yaşamadıkları görülmüştür.⁵⁰⁴

Birey kendisi ne kadar zeki olursa Allah’ı tek başına kendi akli ve bilgisiyle sınırlı anlayıp her hangi bir neticeye ulaşmaz, muhakkak insanlarla birlikte aynalık görevi üstlenmelidir ki varlıktaki Allah’ın bilgisini görebilsin. Bunun için de kişinin hem bireysel ve toplumsal kişilik kazanması önemlidir. Bireysel anlamda kişi önce kendini yetiştirmeli, kendini bilmeli, okumalı daha sonra Allah’ı tanımalı ve Allah’ın doğrultusunda hayat sürmesi kolaylaşacaktır. Allah’ı bildikten sonra Allah’ın istediği tavrı sergileyince bu kez de insanlar ister istemez kişinin ortaya koymuş olduğu Allah’ça hayata yönlerini çevirmiş olur. Çünkü kişiliği bireysel olarak yetiştirmekte toplumun ve diğer varlıkların payı büyüktür. Şahsiyeti oluşturmada önemli olan o şahsiyetin dışarıya yansımadır, kendin dışındaki insanları etkilemektir. Şahsiyeti Allah için yapma söz konusu olunca bağlı olunan düşünce, fikir, ideoloji ne varsa Allah için ortaya koyma vardır fakat görüntüsünü insanlarla paylaşma algısı ön plandadır. Şahsiyet insanın kendisiyle ortaya çıkmaz, toplumda var olan diğer insanlara verilen imajla ortaya çıkar.⁵⁰⁵ Allah insanların hayatlarına bakıldığı zaman, toplumda geçerli olan hayat ilkeleriyle yaşamlarını sürdürdüklerinden dolayı “dünya insanı” gibi görünürler. Fakat onların öz benlerine bakıldığında hayatlarının Allah’ın bilgisiyle şekillendiği apaçıktır. Onların kendi kalplerinde olan gerçek hâlleri hiç kimse tarafından bilinmemiştir. Çünkü Allah’ı gereği gibi tanıyanların Allah karşısındaki duruşu farklıdır ve kendi şahıslarına özeldir.⁵⁰⁶

⁵⁰³ Kamer, 54/49.

⁵⁰⁴ Helminski, *Bilen Kâlp*, s. 164.

⁵⁰⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsi ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 115-116-117.

⁵⁰⁶ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, s. 282.

Allah, toplum için aynadır. Kendi kitabında bunun nasıl olması gerektiğini ayetlerle bildirmiştir ve belli hükümler belirtmiştir. Kişi de o hükümlere göre eylem ortaya koyar ve ortaya koyduğu eylemle kişiliğini oluşturur. Örneğin, Allah toplumun sosyal dengesini sağlamak için yetimlere, öksüzlere karşı takınılacak tavrı bildirmiştir.⁵⁰⁷

Allah, borç ve alışveriş hukukuyla ilgili ilkeleri ve insanın bu tür muamelelerde nasıl davranacağını ilmiyle açıklamıştır. Bu konuda da insandan başka hiçbir tarafa yönelmeyip sadece ilmiyle hareket etmesini istemiştir.⁵⁰⁸ Dolayısıyla belirtilen âyetlere bakıldığı zaman bunları yaşayabilmek için kişinin tek taraflı değil de insanların içine karışıp, çift kutuplu bir yaşam sergilemesi gerektiği açıktır. Bilgi olarak Allah'ın hükümlerinin bireyde mevcut olması hiçbir şeyi değiştirmez, önemli olan bireyde bir başkalaşım meydana getirmesidir. Hükümlerin mutlaka eyleme geçmesi lazım ki Allah'ın istediği şahsiyet oluşsun ve bunun meyveleri de çevreye yansısın. “Bu adam dürüştür, bu adam güvenilirdir, emanete ihanet etmez, merhametlidir, yardımseverdir, cömerttir, fedakârdır, insanlar için paylaşımda bulunandır” gibi olumlu özellikler çıkınca kişi bunları aslında kendisi yapmış olur, farkında olmadan kartopu gibi kısa bir süre içinde topluma yansıtırsa gerçek şahsiyet şekillenmiş olur.

İslâm'da bilme yoktur bilmeye kastedilen yaşamadır. Satırlarda yazılı olan bilgiyle kişilik oluşturulmaz, önemli olan sadırlarda bilgiyi yaşamaktır. Kazanılan bilgiyle tüm âlemi ve Allah'ın yaratmış olduğu her varlığı tanıma vardır. Çünkü Allah'a giden yolu bulabilmenin temelinde Allah'ın güzelliklerini, kendisinden âleme yansıyan esmayı okuma vardır. Tecellîlerî de birey ancak birlikte bir yaşam sergilediği zaman birbirine aynalık görevi yapınca kavrayabilmektedir. Zaten insan yaratılış gayesine uygun bir hâl ortaya koyunca toplumdan istenilen kimlikte ortaya çıkacaktır.⁵⁰⁹

Allah'ı müşahede eden insan toplum içinde diğer insanlarla birlikte bir hayat yaşadığı zaman da yine hedefinde Allah'ı talep etme vardır. Bunu diğer varlıklara, yani Allah'ın bilgisini sevdirmeye esasına bağlı olarak yapıldığını düşününce gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Dünyevî isteklerle kendilerini tamamen kaybeden

⁵⁰⁷ Bakara, 2/220.

⁵⁰⁸ Bakara, 2/282.

⁵⁰⁹ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fihî*, s. 202.

insanların üzerindeki perdeyi kaldırma ve yaratıcıyla meşgul olma yollarına sevk etme durumu söz konusudur. Çünkü bu düşüncede olan insanların zihninde, aklında, kalbinde Allah'tan başkasının hâkimiyeti olmadığı için tüm insanlara da bunu ikame ettirirler. Allah'tan başka bir koruyucu olmadığının idrak edilip yaşanılmasını insanlara öğretirler⁵¹⁰. Bunun için Allah, “Allah'ın öyle erleri vardır ki ne ticaret ne de alışveriş onları Allah'ı zikretmekten alıkoyar”⁵¹¹ buyurmuştur.

3.3. Toplumda Tasavvufî Kimlikle Yaşamının Kolaylığı

Toplumda Allah'ın vermiş olduğu kimlikle yaşamının kolaylığı her eşyaya Allah'ın istediği şekilde bakmakla gerçekleşir. Allah'ın dilediği şekilde âlemde bulunan eşyaya, canlılara ve diğer varlıklara bakınca Allah'ın eşyada murat ettiği açılım oluşur. Kişinin ufkunda Allah'ça bir açılım belirince de Rabbinin istediği kimlik ortaya çıkmış olur. Allah, kişi zorluklarla karşılaşınca zorluğun arka planına bile bir kolaylık terakki ettiğinden her durumda kişi Hakk'ın dilemiş olduğu kolaylığı âlemde yaratılan her nesnede yakalar.⁵¹²

Mümin kişi hayata hayırla baktığı için her karşılaştığı zorluk zaten kolaydır. Ferahlık, huzur, Allah sevgisi kendisi için bambaşka bir iklimin kapılarını açan ayrı bir lezzettir. Hayatın tüm aşamalarından lezzet almayan insan için o hayatı Allah'ın istediği ölçülere göre yaşamak mümkün olmaz. Kişilik sahibi olan Allah insanı, karşılaştığı sıkıntılarda Allah'a daha çok sarılması gerektiği farkındalığını yakalayarak zorluklara karşı da Allah'a yakınlık bağlar, zorluğu kolaylığa çevirir. Allah'ın kendisine istediği ölçüde yapmış olduğu çabayla başarıyı yakalayan insan ise Allah'ın takdirini kazanmış olmanın mutluluğuyla hayatına anlam katar. Her yaptığı işi Allah'ın rızasını gözeterek yapan insan için sonucun hepsi zaten kolaydır, netice Allah istikameti olduğu için hiçbir güç engel değildir. Çünkü kişiliğini tamamlamış birey için iki türlü sonuçta lezzettir, kendini her anlamda hazır hisseden şahıs için negatifik yoktur.⁵¹³

Kişi ne zaman toplumla iç içe yaşarsa, işte o zaman kendisi için asıl imtihan gerçekleşir. Tabi ki imtihanın bireyselliği yönü de vardır, fakat tenhadayken yalnız kalınca kişi nasıl hareket ediyorsa hâl ve hareketlerindeki uyum nasıl ise toplumla

⁵¹⁰ Kuşeyrî, *er- Risâle*, s. 557.

⁵¹¹ Nûr, 24/37.

⁵¹² Tenik, *Ahmed Kuddüsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 168.

⁵¹³ Tenik, *Ahmed Kuddüsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 192-193.

yaşadığı zamanda aynı şekilde hareket etmelidir. Eğer birey olarak, fert olarak yaptığımız bir davranış ile toplumda yaptığımız davranışı her iki durumda da ortaya koyamıyorsak demek ki kişilik daha olgunluk seviyesine yükselmemiştir. Bundan dolayı Gazzâli'nin "Siz Allah'ı en güzel şekilde çarşıda yaşarsınız" dediği gibi insanın Allah'ı en güzel yaşama yeri halkın arasına katıldığı ve toplumla iç içe birlikte olduğu zamanlardır. Çünkü ancak Allah'ın hak ve hukuku diğer insanlarla diyalog içinde olunca yaşanılır.

Kişi yalnız namaz kılabilir, oruç tutabilir bunun gibi birkaç ibadetini yerine getirebilir ama bunlardan farklı olarak Allah'ın binlerce ayeti daha vardır ki bunlar da, kişinin toplum içindeki davranışlarına göre şekil almaktadır. Kur'an'ın içeriğine baktığımız zaman ayetlerde muhatap olarak bireysellik ve toplumsallık pek ayırt edilmemiştir. Allah varlık ile konuştuğu zaman genel olarak varlığı bir bütün şeklinde değerlendirmiş. Bütünlüğün altında bile çoğul bir murat dile getirilmiştir. Çünkü kişinin başkasından bir şeyler kapması toplumsal yaşamın gerekliliği ile gerçekleştiği zaman olacaktır. İnsan bireysel olarak kendini yaşam için hazırlayabilir, eğitimini en güzel şekilde tamamlar ama bu öğrendiklerini toplum ile paylaştığı zaman kazandıklarının bir değeri olmuş olur. Çünkü Allah kendisiyle ilgili her ilmi bütün varlığa ayrı ayrı yüklemiştir, önemli olan kişinin varlığı okurken Allah'ın istek ve arzularını yerine getirmedeki hükmü yakalayabilmesidir.⁵¹⁴

Allah'ı seven kişi, ne kadar zorluk ile karşılaşırsa karşılaşsın, o zorluk kendisi için kolaylık olur. Çünkü Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanan kişide Allah'ın hükmünce yaşamanın bilgisi vardır. Kur'ân'da birçok peygamberin kavmi ile olan münasebeti anlatılmıştır. Allah, bu kıssaları birey için toplum düzenini sağlamada örnek olması açısından bizlere sunmuştur. Aynı problem ve sorunlarla kişi karşılaştığı zaman nasıl bir tavır ve hâl içerisine girmeyi bilmesi açısından Allah varlığı yönlendirmiştir, yoksa hikâye olsun diye anlatılmamıştır. Allah, bir önceki neslin başına gelen felaketlerden aslında varlığı muhafaza altına almak için ve varlığın birbirinden kopuk değil de her zaman bağlantı içinde olduğunu belirtmek için bunlara Kitabı'nda yer vermiştir.

⁵¹⁴ Tenik, *Ahmed Kuddüsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, s. 171.

Bireysellik ve toplumsallık birbiriyle ilişkili kavramlardır. Fert olarak kişi kendisine İlâhî bilgiyi yükler, bu İlâhî bilgi diğerlerinin bilgisi gibi değildir, yaşayarak öğrenmesi için varlığa verilmiştir. Kişi, bu bilgileri varlıktan çıkarıp okuduğu zaman tam “İnsan-ı Kâmil” bir hayat ortaya koymuş olur ve sadece kendisi bundan istifade eden bir yapıya bürünecektir. Varlıkta, Allah’ın yerleştirdiği ilmi okuyup keşfedince bunu insanların bilgisine de sunacak ve yine ferdi bir kazanım olmaktan çıkıp ortak bir faydalanma oluşturacaktır.

Allah’ın istediği kimlikte toplum olarak yaşamaya başka bir açıdan bakıldığı zaman ise Allah’ın Adem’i (as) yarattıktan hemen sonra Havva’yı yaratması da sosyalliğe önem verdiğini gösterir. Çünkü hiçbir varlığı tek olarak yaratmamıştır, her şeyi kendi çiftiyle yaratarak bireysellikten toplumsallığa doğru bir hiyerarşik düzen oluşturmuştur. Ayette de Allah, “*biz her şeyi çift yarattık*”⁵¹⁵ diyerek yaratılan her varlık için bir başka tamamlayıcı varlığında olduğunu dile getirerek, sosyal bir yapının temellerine işaret edilmiştir.

⁵¹⁵ Zâriyât, 51/49.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca her düşünce akımı, her sistem ve her ekol temel olarak insanın düşünce zeminini yapılandırıp inşa etmeye çalışmıştır. Bütün hakikatler ve gerçeklerin hedefinde yaratılmış varlıkların en şerefli olan insan merkeze alınarak tüm konular açıklamaya ve izah edilmeye çalışılmıştır. Tasavvufun amacı da, aynı şekilde insanı bireysel olarak yetiştirip kâmil bir benliğe ulaştıktan sonra halkla bütünleşerek toplumsal bütünlük içinde Allah'ı yaşama düşüncesidir. Bunun için insanın nihaî amacı, kendisini “ahsen-i takvimin” özdeki mükemmelliğine yeniden yerleştirmek, yani “elest'e” döndürmek için, “esfel-i sâfilinin” alçak durumundan çıkarıp kurtarmaktır. İnsan, Allah'ın istediği hayat biçimini ortaya koyduğu zaman, varoluşunun bütün genişliği ve derinliğiyle insan-ı kâmil tabiatını da yakalar. Sabırla yola çıkan insan, edinmiş olduğu İlâhî kaynaklı muhabbetle aradığı her şeyi kendinde bulur. Bu buluş, Allah'ın vahdet deryasından kaynaklanır, çünkü Hakk'la birleşmek kişi için her şeyden daha önemlidir.

Yaratıcı, insanı kendi suretinde yaratmıştır. İlâhî tabiata sahip olan insan beden olarak bu dünyada yaratılmasına rağmen, ruhen dünya hayatındaki yaşantıya ait olarak yaratılmamıştır. İnsan bu dünyadaki gayr-i İlâhî çizgileri aşmak zorundadır ki gerçek öz mayasını bulabilsin.

Tasavvufî kişilik sergilerken bireysel ve toplumsal bir şahsiyet ortaya çıkabilmesi için Allah'a giden bütün makamlar ve hâllerin kişide yaşanarak ortaya çıkması gerekir. İdeal insan ya da tasavvufun “İnsan-ı kâmil” olarak tanımladığı, şahsiyetin oluşumundaki diğer etkenler bir zincirin halkaları gibi birbirini takip eder. Onun içindir ki Allah'ın istediği ve Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak isteyen kişinin kişiliğini namaz, oruç, züht ve takva gibi belirli amelleri yaparak değil; bir bütün olarak özelde ve genelde İlâhî bilginin tüm gereklerini yerine getirmek gerekir. Muhammed İkbâl'in dediği gibi, “Tanrı'nın isimleri sonsuzdur.

O'nun isimlerinden bir tanesini seçerim ve o ismi, bir biçimde o ismin rengini giyinene kadar yüzlerce, belki de binlerce kez yinelerim. Duâ ederim ve duâ olurum. Bilirim ve tüm bildiğimle olurum.” Bunun için, kendi yaratılış sebebini idrak edip, ona göre kendi benliğini kişi inşâ edip bunu bütün hâline yansıttığında gerçek anlamda kimliğini ortaya koyup kendini tanıyan bir birey olacaktır.

İnsanın kişilik ve benlik oluşumunda İlâhî güzelliğin, varlığın kendisinde olmasından dolayı kişilik oluşumuna öncelikle insanın kendinden başlayarak yaratılan bütün varlığa ve Allah'a doğru bir açılım şeklinde ilerlemesi şarttır. Kendi varlığını tefekkür edip kendini okuyan ve Allah'ın kendisindeki tecellilerini gören insan, İlâhî aşka gelip tevhide ulaşır. Tevhide ulaşan insanı artık Allah bütün cepheleriyle ihata etmiş ve onun için yeni bir doğum başlamıştır.

Kişinin Yaratıcısı'nın dileği doğrultusunda bir hayat sürmesi ve O'nun ahlâkıyla yaşayabilmesi için, O'nun muradı gereğince hayat ortaya koyması en önemli şarttır. Çünkü Allah, ancak O'na sevgiyle bağlananlara kendisini bildirir. Bundan dolayıdır ki Allah, tüm insanlara çağrıda bulunmaktadır. Bu çağrısında; sürekli birlik hâli yaşamaya, O'nu her an hatırdan tutmaya davet etmektedir. Sevgi, teslimiyet ve bağlanma meydana gelmeden Allah'ın istediği bir kişilik oluşturmak mümkün değildir. İlâhî kimlikle bütünleşen bir şahsiyetin oluşması için, Allah'ın istediği duygu, düşünce ve davranışları ortaya koymak gerekir. Allah insanı olmak için, “elest” emrinin cazibesi karşısında büyülenerek, aşk şerbetini içip “ölmeden önce ölmek” hakikatini gerçekleştirip Allah'tan kendini kaybetme/yok etmek düşüncesi kişiye hâkim olmalıdır. Böyle bir hâle bürünen şahsiyet için artık Hakk'ın bir kimlik ortaya koymaktan başka bir yol yoktur.

Bireysel ve toplumsal alanda Allah'ın istediği kişiliğin nasıl olması gerektiği anlayışı ile ele almaya gayret ettiğimiz çalışmamızda görülmektedir ki Allah'ın dilettiği şahsiyet kalben, bedenlen Kur'an ve sünnet bütünlüğü içinde hayat süren ve bunu hayatının her alanında davranışlarına ve hâline yansıtabilen kimlikten geçmektedir. İnsan, hayatı birbiriyle örüntülü bir şekilde daima bağlantı içindedir. Dolayısıyla bedeninin içini dolduran kalp parçası, Allah'ı bilme yolunda akıl ve ruh ile birlikte yol aldığı zaman istenilen hayat biçimi ortaya konulacaktır.

İnsan, kâinatta yaratılan her eşyada Allah'ı müşâhede ettiği zaman, her şey ile Allah'a ilişkin bilgisini daha da arttırıp Allah ile tam bir ünsiyet hâli yakaladığı zaman nihayet anlayacaktır ki, Allah kişi için en iyisini istemektedir. Bu noktaya gelen kişi, artık her şeyi idrak etmeye başladığı zaman, Allah'ın sosyal, ekonomik, kültürel her alanda insan adına nefes alınan her yerde kulun başta kendi gayreti ve sonrasında ise Allah'ın lütfu ile Rabbin'e ulaşmaya çalıştığı bilinci insana tam anlamıyla egemen olacaktır.

Kişinin iradesini düzeltmesi, kalbini Allah'tan başka alıkoyacak hiçbir amel ile meşgul etmemesi, yaptığı işlerde sadece Allah rızasını gözetmesi, nefsinin hevâsına boyun eğmemesi, bütün davranışlarında gösterişten uzak durarak samimi bir şekilde Allah ile muhabbet kurması kişiyi Hak katında istenilen basamağa adım adım ulaştıracaktır.

Bu şekilde Allah'ın kendisine vermiş olduğu ilim ile “ölmeden önce nefsinin öldüren insan” dünyadayken maşukunu bulmuş ve O'nun marifet parıltılarını da hayatında görmüş olacaktır. İnsan gibi mükemmel bir şekilde yaratılan, gerektiği zaman kendi iradesiyle kendisini yüceltebilen ve İnsan-ı kâmil konuma getirebilen hiçbir canlı yaratılmamıştır. Dolayısıyla insanın, daha iyi kendisini ifade edip sahip olduğu ilmin yanında başkalarının da ilminden ve bilgisinden yararlanması için iletişim içinde olması şarttır.

Elbette ki her varlığın Allah'ı, âlemi ve eşyayı müşâhede etmesi farklıdır. Tasavvuf düşüncesi içerisinde de akıl-kalp-amel bütünlüğü her şahıs için ayrı bir önem taşımaktadır. Fakat bu birliktelik ameli boyutta ancak diğer insanlarla toplumsal hayatın pratikliği içinde bir anlam kazanmakta ve bu anlayış kişileri farklı alanlarda olsa bile yine insanı tek bir amaç için olan Allah'a yöneltmekte, Hakk'a ulaştırmada değişik yollar olarak kökünde aynı suyun kaynağında birleştirecektir.

Tasavvufta kişilik üzerine yaptığımız çalışmamızda tasavvufun ana teması olan “İnsan-ı kâmil” kavramının da aynı temel üzerine inşa edildiğini ve bu konudaki yaklaşımlara bakıldığında sûfî tasavvufçuların eserlerinin ana temasına yerleştirdikleri “kâmil” kavramının da aynı düşüncelerle oluşturulduğu görülmektedir.

Ayrıca tasavvufî kişilik çerçevesi çizilirken dayanaklar salt akılcı fikirler ile değil, bizzat Kur'ân ve hadisler ışığında desteklenmiştir, Allah'ın kanunları ile beslenen bir model insan prototipi oluşturulmuştur. Bu anlamda İslam düşünce geleneği içinde de, tasavvuf anabilim dalının Peygamberden sonra başlayan züht hareketlerinden günümüze kadar Allah'ın istediği kişilik olan bu anlayışı ortaya çıkarma gayreti içinde olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l Hafâ*, (haz. Ahmed Kelaş), Dâru't-Turâs, Kâhire ts.

Affî, Ebu'l- Alâ, *Tasavvuf, İslâm'da Manevî Hayat*, Türkçesi: Ekrem Demirli- Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Adler, *Understanding Human Nature*, New York, Greenberg, 1927,

Adler, A, *The science of Living*, New York, Anehor Books 1969,

Ankaravî, İsmail Rüsûhî, *Minhâcü'l- Fukarâ*, haz. Safi Arpaguş, Vefa Yayınları, İstanbul, 2008.

Ateş, Süleyman, *İslâm ve Tasavvuf*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992.

Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdadi Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Sönmez Yayınları, İstanbul, 1970.

Attâr, Feridüddîn, *TezkirEtü'l-Evliyâ*, Terc. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991.

Aydın, Hüseyin, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Pars Matbaacılık, Ankara, 1976.

Aydın, S. Mehmet, "İkbal'in Eserleri'nde Mevlânâ", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, MEB, İstanbul, 1997.

Bayzan, Ali Rıza, *Sûfî İle Terapist*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.

Cevherî, İsmâil b.Hammâd, es-Sıhah, "*Tâcü'l-Lüga ve Sıhahi'l-Arabiyye*", Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Mısır ts.

Cezviyye, İbn Kayyım, *Medâricü's Sâlikîn*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990.

Chittick, William, *Tasavvufa Kısa Bir Giriş*, çev. Turan Koç, İstanbul, İz Yayınları, İstanbul, 2016.

Chittick, William, *Kozmos'taki Tek Hakikat*, çev. Ömer Çolakoğlu, Sûfî Yayınları, İstanbul, 2010.

Chittick, William, *İBN ARABÎ (Giriş Kitabından)*, çev. Kadir Filiz, Nefes Yayınları, İstanbul, 2014,

- Cilî, Abdülkerim, *Ariflerin Mertebeleri (ilahi Nazargahlar)*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2014
- Cizirî, Melayê Halid Cemil Muhammed, çev. Ümit Demirhan, Hivda Yayınları, İstanbul, 2008.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Cüceloğlu, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Cürcani, *Kitâbü't-Ta'rifât, Yer ve tarih yok.*
- C.S. Hall Uj. Nordby, *A Primer of Jungioun Psychology*, New York, 1999.
- Çelebî, Asaf Hâlet, *Molla Câmî*, Hece Yayınları, İstanbul, 2002.
- Çelik, İsa, *Muhammed İkbâl'in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2014.
- Dehlevî, Şah Veliyullah, *Hucetullâhi'l-Bâliğa*, Terc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Düzen, İbrahim, *Aziz Neseî'ye Göre Allah- Kâinat İnsan*, Furkan Yayınları, İstanbul, 2000.
- En-Nablusi, Abdulgani, *Ariflerin Tevhidi*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Ensârî, Abdülhak, *Şeriat ve Tasavvuf*, Rehber Yayınları, Ankara 1991.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Eş Şirârzî, Ebû Muhammed Ruzbihan Baklî, *Kitabü Meşrebi'l - Ervâh* (Tash. Nâzif Muharrem Havâce), Matba'atü Külliyyeti'l-Âdâb, İstanbul 1973.
- Even, R.B, *An Introduction to theories of personality*, Lawrencw Erbaum Associaties, New Versey 1998.
- Even, R.B, *An Introduction to theories of personality*, New Versey, 2003.
- Fethi, Ahmed Ramazan, *en-Nefs ve'l-Ahlâk inde'l-İmâmi'l-Kuşeyrî, Dârü'l- Hadârâ*, Tandâ 2001.

- Fordham, F, *An Introduction to Jung's Psychology*, Penguin Books, London 1953.
- Frager, Robert, *Aşkır Asıl Şarap*, Sûfi Yayınları, 2015.
- Freud, S, *Introductory Lectures on Psychoanalysis*, Vol.15-16 1963.
- Fromm, Erich, *Psychoanalysis an Religion*, Yale University Pres, New Haven 1950.
- Fromm, E. *Sane Society*, A Fawcelit Premier Book, New York 1955.
- Fromm, E, *Man for himself: An Inquiry into the psychology of ethics*, New York 1947.
- Fuzulî, *Fuzûlî Divânı*, haz. Abdalbâki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2000.
- Garaudy, Roger, *İslâm'ın Va'dettikleri*, çev. Nezihe Uzel, Pınar Yayınları, Ankara 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Kitabu Mişkâtü'l- Envâr*, Matbaa Sıdk, Mısır, 1322.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, *Cevâhiru'l- Kur'ân*, Dâru'l- Fikr, Beyrût, 1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu ulumi'd-dîn* (Tahric: Abdurrahîm b. Hüseyin el-İrakî), Dâru'l-Ma'rifet, Beyrût, 1983.
- Geylânî, Abdulkâdir, *el-Fethu'r- Rabbani ve'l-Feyzur-Rahmânî*, Mısır, 1973.
- Göztepe, Yüksel, *Abdülkerim Kuşeyri'de, Haller ve Makamlar*(Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Güngör, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Hâfî, Zeynüddîn Ebû Bekir b. Muhammed, *el- Vasâyâ'l-ı Kudsiyye li't-Tâlibîne's-S'alikîn*, Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Kol. kyt no. 99328, vr.3b.
- Hâfî, Zeynüddîn Ebû Bekir b. Muhammedî, *Menhecü'r- Reşâd*, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmûd Efendi Koleksiyonu , kyt. No:002829, vr. 23a.
- Hâkim, Suad, *el- Mucemu's Sûfi*, Beyrût, 1981.
- Hallâc, Hüseyin b.Mansûr, *Dîvânü'l-Hallâc*, neşr. Kamil Mustafa eş-Şeybî, Bağdat, 1974.
- Hallâc, Hüseyin b. Mansur, *Kitâbu't-Tavasın*, thk. L.Massignon, Paris, 1913.

- Halvetî, Safranbolulu Mehmed Emin, *Âşıklara Ayna ve Terâzi*, haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2013.
- Hayta, Akif, “İbadetler ve Ruh Sağlığı”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Helmınskı, Kabir, *Bilen Kâlp*, Dharma Yayınları, İstanbul, 2001.
- Hifnî, Abdülmün’im, *el- Mu‘cemu‘ş- Şamilli Mustalahatu’l- Felsefiyye*, Beyrut, 1981.
- Hill, Mc. Graw, CG, *Understanding Psychology*, New Versey; Mc Graw Hill 1991.
- Hökelekli, Hayati, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Hucvirî, Ali b. Osman b. Ali Abdurrahman el- Cullâbî, *Keşfü’l- Mahcûb*, İstanbul, 1982.
- Irakî, Fahrüddin, *Lema’t- Parıltılar*, çev. Saffet Yetkin, MEB Yayınları, İstanbul, 1941.
- Işıtan, İbrahim, *Sülemi’ye Göre Süfî Benlik Dönüşümü-Süfî Psikolojisi*, Divan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Işıtan, İbrahim, *Sadrettin Konevi’ye Göre Süfî Psikolojisi*, Karabük Türk Tarih ve Sanat Araştırmaları Dergisi, y. 2012.
- İnanç, Banu Yazgan-Yerlikaya Esef, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi 4. Baskı, Ankara, 2011.
- İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Fususü’l Hikem*, Beyrut, 1400/1980.
- İbnü’l-Arabî, Muhyittin, *Futuhâtü’l Mekkiye*, Beyrut, 1418/1998.
- İbn Hâcer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el- Askalânî, *Fethu’l- Bârî bi Şerhi’l- Buhârî*, Kahire, 1987.
- İbn Manzûr, Ebû’l- Fadl Muhammed, *Lisânü’l Arâb*, Beyrût, 1990.
- İkbâl, Muhammed, *Külliyât-ı İkbâl*, haz. Cavit İkbâl, Lahor, 1978.
- İkbâl, Muhammed, *Peyâm-ı Meşrik*, 1971.

- İkbal, Muhammed, *Zebur-ı Acem-Peyam-ı Maşrık; Şarktan Haber*, çev, Ali Nihat Tarlan, TTK Basımevi, Ankara, 1956.
- İkbal, Muhammed, *Esrar ve Rumuz*, Çev. Ali Nihat Tarlan, Sûfî Yayınları, İstanbul, 2005.
- İsfehânî, Ebü'l- Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb, *İnsan- İki Hayat İki Saadet*, çev. Mevlüt F.İslâmoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996.
- İskenderî, İbn Ataullah, *Hikem-i Ataiyye*, İstanbul, 1328.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, (Haz. Sabri Hizmetli), Umran Yayınları, Ankara, 1981.
- Jung, C.G. *Two essays on Amatical Psychology*, London, 1992.
- Jung, Hill, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, çev. N.Karasar, Nobel Yayınevi, Ankara, 1992.
- Jung, *Modern man is search of a soul*, Harvest Books, New York, 1955.
- Jung, *Man and his symbols*, Dell Pub Lications, New York, 1968.
- Kartal, Abdullah, *İlahi İsimler Teorisi (Allah-İnsan İlişkisi)*, Hayy kitab, İstanbul, 2009.
- Kâşânî, Abdurrezzâk, *Mu'cemü'l-İstılâhâti's-Sûfiyye*, (Tahk, Abdulâl Şâhin), Dârü'l-Menâd, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Kâhire, 1992.
- Kâtipoğlu, Hasan, "Malebranche'in Din Felsefesinde Mistisizm", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1987, Sayı: 2.
- Kelâbâzî, *Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1992.
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kuddûsî, Ahmed, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, c.IV, 986. Nr.1487.
- Kuddûsî, Ahmed, *Pendnâme-i Kuddûsî*, Kuddûsî Külliyyatı içinde, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2444, Konya, vr.28b.

- Kuddûsî, Ahmed, *Hazinetü'l- Esrâr Ganimetü'l-Ebrâ*, KMM ktp. nr.2444.(Külliyyat'ın içinde), vr.258b.
- Kurt, Ali Vasfi, *Mağrib ve Endülü's'de Hadis İlminin Gelişim Safhâları ve Muhyiddîn İbn-î Arabî'nin Hadis Kültürü* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
- Kuşeyrî, Ebü'l- Kâsım Abdulkerim b. Hevâzin, *Tertibü's-sülûk, "Tarikullahu Teâlâ"* (Tahk. İbrahim Besyûnî- Muhammed Gânim), et-Tab'atü's- Sâniye, Tûrâsü'l- İslâmî, Kâhire ts.
- Kuşeyrî, Ebü'l- Kâsım Abdulkerim b. Hevâzin, *Uyûnü'l-ecvibe fi Fünûni'l-es'ile*, Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. nr.1434/1, vr.18a-b.
- Kuşeyrî, Ebü'l- Kâsım Abdulkerim b. Hevâzin, *Kitâbü'l-Cevâhiri'l Mensûr*, Mevlânâ Müzesi İhtisas Ktp. nr.1634. vr.64a-b.
- Kuşeyrî, Abdulkerim, *Letaifü'l-İşarat*, (Thk. İbrahim Besyûnî), el- Hey'etü'l- Mısriyyetü'l- Âmme, Kahire, 2000.
- Kuşeyrî, Abdulkerim, *Mensuru'l-hitab fi Meşhûri'l-ebvâb*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 4128, vr.148b.
- Kuşeyrî, Abdulkerim, *Risâle Fi't-tevbe ve Âhkâmihâ*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, nr.1393. vr.7b.
- Kuşeyrî, Abdulkerim, *Letaifü'l- İşaret*, Tahkik: el-Turâs, Mısır,1981.
- Kuşeyrî, Adulkerim, *er-Risâle Fi't-Tasavvuf*, Beyrût, 1990.
- Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul Temmuz 1980.
- Küçük, Osman Nuri, *Ne Varsa Sen'de Var*, Sûfi Yayınları, İstanbul, 2015.
- L.A. Hjelle- D.j. Ziegler, *Personality Teories*, New York, Mc Graw- Hill, 1992.
- Lings, Martin, *The Book of Certainty*, (London: 1974).
- Mekkî, Ebû Talib, *Kûtü'l- Kulûb*, thk: Said Nesib Mekârim, Beyrut, 1995.
- Mevlânâ, Celâleddin-î Rûmî, *Dîvân ve Kebîr*, (haz. Abdalbâkî Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

- Mevlânâ, Celâleddin-î Rûmî, *Fîhi Mâ Fih*, çev. Meliha Ülker Tarıkâhya, MEB Yayınları İstanbul, 1985.
- Mevlânâ, Muhammed Celâleddin-î Rûmî, *Divân-ı Kebir*, Haz. Abdülbâkî Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Mevlânâ, Muhammed Celâleddin-î Rûmî, *Mesnevî*, haz. Abdülbakî Gölpınarlı, KB yayınları, İstanbul, 1992.
- Mevlânâ, Muhammed Celâleddin-î Rûmî, *Rubâiler*, haz. Şefik Can, Sûfî Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mevlânâ, Muhammed Celâleddin-î Rûmî, *Fîhi Ma Fih*, (Terc. Meliha Ülker Ambarcıoğlu), MEB, İstanbul, 1990.
- Morgan, C.T, *Abrief introduction to Psychology*, New York, 2001.
- Muhammedî, Kâzım, *Mevlânâ ve Akıl*, Terc. Vahdettin İnce, İnkılâb Yayınları, İstanbul 2007.
- Muhâsibî, *er-Riâye fi-Hukukillah* (*Nefis Muhâsebesinin Temelleri*), Terc. Filiz Şahin-Hülya Küçük ,İstanbu, 1998.
- Muhâsibî, *Risâletü'l-Müstersidîn*, (Tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru's- Selâm, Kâhire, 1402/1982.
- Nedoncelle, *La Re Ciprucite Dos Conscience*, Aubier, Paris 1942; Urhan Veli, *Kişiliğin Doğası*, İstanbul, 1998.
- Nesefî, Aziz, *el-İnsanü'l Kâmil*, nşr, Marijan Mole, Tahran, 1983.
- Nesefî, Aziz, *Keşfü'l- Hakâik*, nşr: Ahmet Demgânî, Tahran, 1965.
- Peker, Hüseyin, *Allah'ın Boyasıyla Boyanmak*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Plotinus, *Enneadlar* (çev. Zeki Özcan), Asa Kitapevi, Bursa, 1996.
- Rabbanî, İmam Ahmed, *Mektûbat*, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, 58. Mektup.
- Rûmî, Şeyh Abdullah b. Eşref b. Muhammed el-Mısrî e-İznîkî Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfûs*, İbrâhim Efendi Matbaası, 1291.
- Sayın, Esmâ, *Tasavvuf Terapisi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014.

- Sad, Tıblavî Mahmut, *İbn-i Teymiyye'de Tasavvuf*, (Terc. Ali Durusoy), İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Sayar, Kemal, *Sufi Psikolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Scattolin, Giuseppe, *The Dîwân of İbn al-Fârid Readings og its Text Throught History*, Kahîre; el-Hey'et'ül-a'mme li kusuri's –sekâfe, 2011.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma' fi't-Tasavvuf* (Tahk. Abdulhalim Mahmûd-Abdubâkî Surûr), Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, Mısır, 1960/1380.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma' fi't- Tasavvuf*, (Tahk. Abdulhalim Mahmûd-Abdubâkî Surûr), Dâru'l-Cinân, Beyrût, 1988.
- Schimmel, Annamaria, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Adam Yayınları, İstanbul, 1982.
- Schimmel, Annemaria, *Ben Rüzgârım Sen Ateş* (Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî), çev. Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul,1999.
- Shumacher E.F, *Aklıkarişıklar için Kılavuz*, İz Yayıncılık, çev. Mustafa Özel, İstanbul, 1999.
- Sullivan, H.S, *Conceplions of Modern Psychiolity*, Washington, 1947.
- Sullivan, H.S, *The Interpersonal teory of psychrating*, New York, 1953.
- Sühreverdî, Abdulkâhir b. Abdullah, *Âvarifü'l-Maarif*, Beyrut, 1966.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân , “*Tis'a Kütüp*” *Sülemî'nin Risâleleri*,(Tahk. Ve Terc. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *et-Tabakâtü's-Sûfiyye*, (Tahk. Nureddin Sureybe), Matba'atü'l- Medenî, et-Tab'atüs's-Sâlise, Kâhire, 1986.
- Sülün, Murat, *Gönüller Sultanı Mevlânâ*, Vefa Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tarhan, Nevzat, *Yunus Terapi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn*, Dâru Kahraman, İstanbul, 1984.
- Tenik, Ali, *Ahmed Kuddûsî* (İbnül Meraşi), Ukde yayınları, Ankara, 2011.

- Tenik, Ali, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, İstanbul: Bor'lu Ahmed Kuddûsî Vakfı, 2012.
- Tenik, Ali, *Tasavvuf Bilgi*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Tenik Ali- Göktaş Vahit, “Tasavvuf Bilgisi: Allah’ı Allah’la Bilmek İlmine Giriş”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C.14, Sayı: 1, 2016.
- Tenik, Ali -Göktaş, Vahit, *Allah’la Varolmanın Yolu Zikir*, Erkam Yayınları, İstanbul 2015.
- Tirmizî, Muhammed b. Ali Hâkim, *Beyânü'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l- Kalb ve'l- Fuad ve'l-Lübb*, Kahire, 1958.
- Tirmizî Muhammed b. Ali Hâkim, *Hatmü'l- Evliyâ*, Beyrût, 1965.
- Uludağ, Süleyman, “*Aşk*”, TDVY, IV, İstanbul, 1991.
- Uludağ, Süleyman, “*Arş*”, DİA.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültürü'nde Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.
- Veli, Urhan, *Kişiliğin Doğası*, Vadi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, Terc. Orhan Düz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yalsızuçanlar Sadık- Birgül Mehmet Fatih, *Aşkın Halleri, Aşk Risaleleri*, Sûfî Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yargıcı, Atilla, *Kur’ân’ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “Nefis İle Mücadele Cihad-ı Ekber”, *Diyanet Dergi*, Sayı 324, 2017 Aralık.
- Yücer, Hür Mahmut, “Nefsini Bilen Rabbini Bildi”, *Diyanet Dergisi*, sayı 324, 2017 Aralık.